

RECENZNÍ ČLÁNEK

Pečeti jako výzva historickému bádání

MARTINA BOLOM-KOTARI

MARTINA BOLOM-KOTARI: Seals as a challenge to historical research

This paper deals with the current state of one of the auxiliary scientific disciplines – sphragistics in the Czech and European milieus. Utilising the example provided by two recently published works, it shows the possibilities of the interpretation of seals that can be used in the framework of historical research, although there are still large reserves in this respect at least in the Czech environment.

Key words: sphragistics – history – interpretation – Czech Republic – Europe

Dvě osobnosti české sfragistiky posledních dekad, Tomáš Krejčík a Karel Maráz, vyjadřují ve svých základních textech, ze kterých čerpají své poznatky studenti oborů pomocných věd historických a archivnictví, pochybnosti o dalších možnostech sfragistiky jako oboru. Krejčík před téměř třiceti lety poukázal na nedostatek nadšení, systematické práce a vhodných podmínek k ní, východisko viděl v dílčích, konkrétních tématech či archivním souborech vymezených sondách.¹ Zdůraznil navíc nutnost mezinárodního kontextu výzkumu.² Maráz pak před

1 Tomáš KREJČÍK – Jarmila KREJČÍKOVÁ, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 26–27.

2 Tamtéž, s. 5 a 21, pozn. 9. Autoři odkazují zejména k činnosti Mezinárodního výboru pro sfragistiku, který působil při Mezinárodní archivní radě (Comité internationale de sigillographie).

několika lety konstatoval, že sfragistika je v podstatě uzavřenou disciplínou, protože pečeti ztratily svou funkci.³ Uvedené teze charakterizují náhled, který historikové zpravidla na disciplínu mají.

Nelze nesouhlasit. Současná sfragistická produkce není malá, ovšem převažující deskriptivní způsob zpracování tak unikátních pramenů, jakými pečeti jsou, nemůže kromě dílčích poznatků přinést nic zásadně nového. S postupnou digitalizací včetně 3 D skenování jsou metadata sice dostupná prakticky komukoliv, ale bez znalosti kontextu a aspoň základní analýzy a představení interpretačních možností je jejich využití nedostatečné.

Na rozdíl od českého prostředí vykazuje sfragistická produkce v zahraničí v poslední dekádě jednak výrazně stoupající tendenci, jednak se zahraniční kolegové pokoušejí o odlišný přístup, než jaký známe z českého prostředí. Světlo světa tak v novém tisíciletí spatřily poměrně zásadní publikace vycházející zejména v Německu,⁴ Spojeném království⁵ a dalších západních zemích,⁶ ale také Polsku.⁷ Společným jmenovatelem těchto knih je uchopení pečeti jako prostředku komunikace v různých složkách a systémech společnosti, v němž jsou jednotlivé informace seskládány do uceleného obrazu (pečeť je uměleckým artefaktem, důležitým právním prostředkem, vícevrstevným nositelem/nosičem informací, předmětem skrývajícím teologický význam). Pečeť je jedinečným médiem i dokladem vizuální kultury, součástí životního stylu daného období. Mezi

Založen byl roku 1958, zrušen v roce 2004. Nástupnickou organizací je společnost Sigillvm, která sdružuje zájemce o sfragistiku napříč Evropou. <http://www.sigillvm.net/about-sigillvm/history/> (21. 3. 2018). Viz dále pozn. 11.

3 Karel MARÁZ, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, s. 8.

4 Andrea STIELDORF, *Siegelkunde*, Hannover 2004; Gabriela SIGNORI (Hrsg.), *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, Darmstadt 2007; Markus SPÄTH (Hrsg.), *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*, Köln – Weimar – Wien 2009; Toni DIEDERICH, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Köln – Weimar – Wien 2012.

5 Paul D. A. HARVEY – Andrew McGUINNESS, *A guide to British medieval seals*, Toronto – London 1996; Noël ADAMS – John CHERRY – James ROBINSON (eds.), *Image and Authority in Medieval Seals*, London 2008.

6 Brigitte Miriam BEDOS-REZAK, *When Ego Was Imago*, Leiden – Boston 2010.

7 Zenon PIECH – Jan PAKULSKI – Jan WRONISZEWSKI (eds.), *Pieczęci w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, Warszawa 2006; Zenon PIECH – Wojciech STRZYŻEWSKI (eds.), *Zbiory pieczęci w Polsce*, Warszawa 2009; Zenon PIECH (ed.), *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacja*, Warszawa 2015.

výzkumníky, kteří nastolují aktuální témata, nalezneme medievisty, historiky umění, až v další řadě také archiváře.

Východiska českého i zahraničního výzkumu však představují stejné publikace.⁸ Práce Ewaldova, ač poprvé publikovaná před více než sto lety, zůstává nepřekonaná a v jistém smyslu i nepřekonatelná. Autor měl takový přehled, ba nadhled nad problematikou pečeti a jejich využitím, který dnes můžeme jen obdivovat. Spolu s prací Ericha Kittela představuje standard oboru. V českém prostředí jakoby se kreativní přístup k pečetí přijetím a aplikací těchto klasiků vyčerpal. V tom se česká sfragistika odlišuje od výzkumů v zahraničí. Aktuálně nemá mimo okruh několika nadšenců v oboru širšímu publiku příliš co nabídnout.

V tomto kontextu má smysl upozornit na dvě publikace vydané v posledních letech ve Velké Británii. Českým badatelům jsou prakticky neznámé. Na první pohled naprosto nesouvisejí s českými dějinami, zabývají se dílčí, úzce specializovanou problematikou.

Proč jim tedy věnovat pozornost? Starší z těchto publikací nazvaná *Seals and their context in the Middle Ages*⁹ představuje formát, který u nás nazýváme kolektivní monografií, resp. hovoříme o *dalším* sborníku z konference.

Druhá z knih, *Seals and Society. Medieval Wales, the Welsh Marches and their English Border Region*,¹⁰ je ještě hůře uchopitelná. Čtyřhlavý autorský kolektiv přináší katalog všech dosud nalezených středověkých pečeti z Walesu a příhraničních regionů. Tento je zpracován v rozsáhlejší úvodní studii členěné na jednotlivé kapitoly, či spíše v několika velmi stručných studiích. Ambice publikace je dvojí: uchopit základním způsobem pramennou masu a zároveň jejím prostřednictvím interpretovat dějiny Walesu ve středověku. Obě publikace mají více společného, než je na první pohled zřejmé.

První z nich se skládá z příspěvků, které zazněly na konferenci v Aberystwyth ve Walesu v roce 2012. Konference byla součástí projektu Pečetí ve středověkém Walesu 1200–1500, jehož výsledkem je i druhá uvedená kniha. Úkolem té první bylo ne toliko představit samotné pečeti, ale především prezentovat různorodost přístupů k zaznamenání a zkoumání pečeti a představit modelové příklady sfragistického výzkumu. Příspěvky se zaměřily na kontext použití pečeti. Autoři se pokusili překročit deskripci a tradiční sfragistickou analýzu zaměřenou pouze na

8 Wilhelm EWALD, *Siegelkunde*, München – Berlin 1914; Marian GUMOWSKI, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966; Erich KITTEL, *Siegel*, Braunschweig 1970.

9 Phillipp R. SCHOFIELD (ed.), *Seals and their context in the Middle Ages*, Oxford 2015.

10 Phillipp R. SCHOFIELD – Elizabeth A. NEW – Susan M. JOHNS – John A. McEWAN, *Seals and Society. Medieval Wales, the Welsh Marches and their English Border Region*, Cardiff 2016.

pečet. Druhá kniha, tematicky ukotvenější, se soustředila na informace o politice, společnosti a ekonomice středověkého Walesu, které zkoumala skrze hmotu dochovaných pečeti a dokumentů, k nimž byly připojené.

Povšimněme si nejprve autorských kolektivů. Ten je v případě knihy *Seals and their context* skutečně různorodý. Tvoří jej zvučná jména, profesori středověkých dějin, profesori dějin umění, archiváři, pracovníci muzeí. Část z nich tvoří jádro společnosti Sigillvm,¹¹ výzkumu pečeti se věnují dlouhodobě, pro některé z autorů jde spíše o exkurz do jednoho z možných badatelských prostorů.

Profesorka Brigitte Miriam Bedos-Rezak působí na New York University. Pečeti vnímá a uchopuje jako pramen vizuální, mnohovýstředný, používá vysoce teoretický, teologicky orientovaný způsob výkladu. Snaží se o sémiotický a sémantický rozbor. Paralely pro výklad významu pečeti hledá mimo jiné ve středověkých teologických traktátech. Způsob její práce je skutečně interdisciplinární, patří k nejcitovanějším autorům.¹² Dlužno také říci, že její pojetí je ojedinělé a dosud není nikdo, kdo by byl schopen na ni tematicky navázat.

Profesor středověkých dějin Paul D. A. Harvey je emeritem Univerzity v Durhamu. Právě on má na svědomí zásadní publikaci věnovanou středověkým pečetím na území Británie, kterou jsme zmínili výše.

Editor svazku, Phillip Schoefeld, působí jako profesor středověkých dějin na Univerzitě v Aberystwyth. Spolu se svou kolegyní Elizabeth New, která vyučuje středověké dějiny tamtéž, stojí za oběma publikacemi. Elizabeth New, aktuální předsedkyně společnosti Sigillvm, je příkladem medievistky, která si plně uvědomuje možnosti sfragistiky pro využití výzkumu středověkých dějin.¹³

11 Společnost *Sigillvm* vznikla roku 2007. U jejího zrodu stáli členové dřívějšího Výboru pro sfragistiku Mezinárodní archivní rady (Committee on Sigillography of the International Council on Archives). První předsedkyní společnosti byla dr. Helena Sedláčková. Výbor pro sfragistiku se snažil upozorňovat na specifika péče a výzkumu pečeti. Roku 2004 byly stálé výbory v rámci Mezinárodní archivní rady zrušeny. Z činnosti Výboru vznikl Mezinárodní sfragistický slovník (*Vocabulaire international de la Sigillographie*), vydaný roku 1990 v Římě. Po dlouhých letech, v roce 2016 spatřila světlo světa také jeho mutace ve středoevropských jazycích – češtině, slovenštině, polštině a maďarštině, a to zejména díky úsilí dr. Karla Müllera a dr. Ladislava Vrtele. Viz Karel MÜLLER – Ladislav VRTEL, *Vocabularium internationale sigillographicum*, Bratislava 2016.

12 Z klíčových prací jmenujme aspoň Brigitte M. BEDOS-REZAK, *Form and Order in Medieval France*, Aldershot 1993; TÁŽ, *Medieval Identity: A Sign and a Concept*, *The American Historical Review* 105, 2000, s. 1489–1533; TÁŽ, *When Ego Was Imago*, Leiden – Boston 2010.

13 Výběrově: Elizabeth A. NEW, *Seals and Sealing Practices*, London 2010; TÁŽ, *The Seals in Medieval Wales Project and its Potential for Monastic and Ecclesiastical History*, *Monastic Research Bulletin* 17, 2011, s. 2–43.

Z dalších profesorů středověkých dějin jmenujme ještě Paul Branda z Oxfordské univerzity, Briana Kempa – emerita z univerzity v Readingu, Jörga Peltzera z univerzity v Heidelbergu, Daniela Powera z Univerzity ve Swansea.

John Cherry pracuje jako správce v Britském muzeu v Londýně, které spravuje rozsáhlé sfragistické sbírky. Pečetím se věnuje dlouhodobě.¹⁴ Adrian Ailes je vedoucím archivářem Národního archivu v Londýně. David H. Williams náleží k výzkumníkům Národního muzea ve Walesu.

Jonh A. McEwan je autorem, který ztělesňuje budoucnost sfragistiky i rozvíjející možnosti využití pečetí. Působí v centru pro Digital Humanities na Univerzitě v Saint Louis. Zabývá se možnostmi on-line zpřístupnění pečetí za účelem jejich co nejširšího využití.¹⁵

Historiky umění zastupují profesor Tony A. Heslop z Východoanglické univerzity (University of East Anglia) a Markus Späth, který působí na Univerzitě v Giessenu.

Pokud má být hlavním cílem publikace *Seals and their context in the Middle Ages* představení různých metod zkoumání a interpretace pečetí a jejich využití v medievistice, podařilo se jej naplnit. Každý z badatelů má svůj specifický přístup, který prezentuje na zvoleném tématu. Obsahově je kniha skutečně široce rozkročená. Od pečetí Jindřicha II. se přes výrobce pečetí ve středověkém Londýně dostaneme až k vyobrazení pečetí na mapě z 18. století. Přičíst to lze na vrub zvolenému formátu, na nějž bylo upozorněno výše.

Zdání konzistence je docíleno rozdělením knihy na tři větší části, z nichž v rámci každé je řešeno ústřední podtéma. To první zní „pečetí, status a moc“, druhý okruh byl nazván „pečetí, právo a praxe“, třetí se věnuje „pečetím, pramenům a jejich kontextu“. Je evidentní, že editor se snažil postupovat žádoucím postmoderním způsobem, vytvořit inter- a multidisciplinární prostor, kam může přispět prakticky každý a kde ztrácí smysl jakýkoliv požadavek na úplnost.

Výsledkem je kniha, která může čtenáře poněkud mást. Sfragistik bude přinejmenším mírně rozladěn přílišnou rozdrobeností, protože deklarovanou jednotící linku lze ve skutečnosti najít jen stěží. Historik zase publikaci snadno přehlédne, protože pečetí jej přece nezajímají. Oba však udělají chybu.

14 V polovině loňského roku vyšla nová publikace, kterou zaštitil jako hlavní editor a autor příspěvků. John CHERRY, *Seals and Status: Power of objects*, London 2018.

15 John Alexander McEWAN, *The challenge of the visual: making medieval seals accessible in the digital age*, Journal of Documentation 71, č. 5, 2015, s. 999–1028.

V čem má být dílo pro sfragistika i historika inspirativní? Vedle celé řady mnohdy velmi přínosných poznatků je to především v úvodu deklarovaný metodický přístup. Vznikla kniha, která nabízí názorné ukázky toho, jak lze s pečeti pracovat, jaké informace z nich lze získat. V českém prostředí jsme zvyklí na standardní deskriptivní uchopení, tedy co nejdetailnější popis každé pečeti, a poté jejich stručný výklad v mezích vytýčených popisem. To je to, co sfragistik zpravidla ovládá dokonale, ale historik tím může pohrdnout. Kniha inspiruje sfragistika k pokládání nových otázek. Historik zjišťuje, že ze sledování pečeti a jejich používání se dá vyčíst mnohem více informací, než je na první pohled zřejmé. Pečeti nejsou jen pěkné hmotné obrázky, ale představitelé dobové vizuální kultury, odrážejí fungování soudobé společnosti v mnoha ohledech. Motivem, který rozpracovává více příspěvků, a představuje vlastně jakousi červenou nit celé kolektivní monografie, je zkoumání důvodů pro volbu konkrétní pečeti, v dalším stupni pak fungování jednotlivců jako členů společnosti ve světle jejich pečeti.

I ve středoevropském prostředí se objevují první pokusy o tento kontextuální přístup, odklon od přísné a dominující deskripce.¹⁶ Českou a slovenskou, respektive středoevropskou sfragistiku nelze podceňovat a zatracovat. Výsledky bádání, které zde jednotliví autoři předkládají, jsou zpravidla opřeny o důkladný archivní výzkum a podrobnou znalost pramenů. Ovšem, aby širší historickou obec přesvědčili o své právoplatné příslušnosti k ní, chybí ono jasné a srozumitelné sdělení, odpověď na otázku: Jakým způsobem lze pečeť využít jako komplexní historický pramen? Jak přistoupit k její interpretaci? Jaké jsou meze a možnosti práce s ní?

16 Ze starší generace nelze nezmínit např. významného slovenského sfragistika Jozefa Nováka, jehož publikace propojující zejména heraldiku a sfragistiku již za minulého režimu ukazovaly na potřebu a možnosti interdisciplinárního přístupu a inspirovaly (dosud inspiřují) řadu sfragistiků. Aktuálně ve středoevropském prostoru jsou hegemony takto pojatého výzkumu zejména kolegové z Polska, kde se sfragistika rozvíjí velmi dynamicky naznačujíc cestu i ostatním. Jedná se o např. publikace polských sfragistiků zpravidla pod vedením profesora Zenona Piecha – Zenon PIECH (ed.), *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, Warszawa 2015 nebo Miroslav GLEJTEK, *Středověká církevní pečeť. Pramen křesťanské ikonografie*, Hradec Králové 2013. Mezi historiky může být příkladem objevitele pečeti jako unikátního pramene Bogusław Czechowicz – Bogusław CZECHOWICZ, *Böhmische Erbfolge und Breslau in den Jahren 1348–1361. Kunst und Geschichte auf Wegen und Holzwegen der Historiographie*, Červený Kostelec 2013; Martina BOLOM-KOTARI, *Pečeti bradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku*, Červený Kostelec 2016; TÁŽ, *Die gesellschaftliche Position der mährischen Prämonstratenser in der Frühen Neuzeit im Licht ihrer besiegelten Schriftstücke*, in: *Kommunikation zwischen Kloster und Welt*, in: *Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Monastica Historia Band III.*, St. Pölten – Praha 2018.

V tomto je právě anglická publikace reprezentativní ukázkou nosného přístupu. Zbavuje pečeť a její zkoumání (nejspíše podvědomého) podceňování, např. ve srovnání s mincemi. Na druhou stranu některé interpretace vyvolají minimálně „pozdvížení obočí“, přinejmenším by se ze sfragistického pohledu daly označit za velmi kreativní. Kde leží hranice mezi akceptovatelnou a přílišnou volností v interpretaci, musí posoudit každý badatel sám.

Je nutné zmínit ještě jeden aspekt, který také nemusí být českému čtenáři mimo ortodoxních sfragistiků patrný. Koncept kolektivní monografie se v případě diskutované knihy nerealizuje poprvé. Osvědčil se již dříve, v celé šíři u publikací zaměřených na pečeť, které spatřily světlo světa v posledních třiceti letech.¹⁷ Speciálně ve Spojeném království také pochopili, že velmi důležitým prvkem zkoumání pečeti je vizuální vjem, kniha *Seals and their context* proto obsahuje celou řadu většinou velice kvalitních fotografií a dalších vyobrazení. Tento trend nastavili už editoři publikace *Image and Authority*.¹⁸

Nicméně určitou nevýhodu představuje poměrně úzké jádro autorského kolektivu. Dříve zmínění autoři Markus Späth, Brigitte Miriam Bedos-Rezak, John Cherry, Elizabeth New a další přispívají pravidelně do většiny publikací tohoto typu. Ani oni se tak nevyhnou fenoménu, který v Čechách dobře známe, opakování stejných myšlenek a zjištění. Nové poznatky nelze generovat formou pásové výroby. Ovšem pokud ve stejnou dobu spatří světa dvě publikace,¹⁹ které jsou sice zdánlivě jinak zaměřené, které však při bližším zkoumání vykazují zřetelnou podobnost mezi studiemi autorů podílejících se na obou z nich, je na čase se ptát po smyslu tohoto konání. Český *kafemlýnek* má evidentně své paralely také v zahraničí. Nebudeme autorům zazlívat tento postup, když sami mnohdy nemůžeme konat jinak. Ale právě na cizím příkladu si lze uvědomit absurditu tohoto počínání. Nelze v žádném případě hovořit o plagiátorství, otázkou jen zůstává míra opravdu přínosných zpracování z různých úhlů pohledu.

Podívejme se aspoň ve stručnosti na některá témata, způsoby zpracování a inspirativní teze, které tvoří obsah publikace.

17 Viz poznámky 5 a 6.

18 Noël ADAMS – John CHERRY – James ROBINSON, *Image and Authority in Medieval Seals*, London 2008.

19 Tou druhou knihou je Susan SOLWAY (ed.), *Medieval Coins and Seals. Constructing Identity, Signifying power*, Turnhout 2015. Současnou tematickou módní vlnu evidentně charakterizují klíčová slova identita a symbolika moci. Obsahovou blízkost s recenzovanou publikací vykazuje čtvrtá kapitola, s. 281–358.

Nicholas Vincent ve svém příspěvku představuje dvůr Jindřicha II. a řeší otázky sebe prezentace na panovnickém dvoře 12. století. Skrze zkoumání pečeti netoliko panovníka, ale také jeho nejbližších spolupracovníků, pátrá po genezi a adaptaci pečetního motivu. Vznášejí otázky kontinuity a diskontinuity, řeší míru provázanosti s minulostí, vazby k mocnému předchůdci, snahu o vyjádření i dosažení stability. Ptá se po politickém obsahu a záměru, s nímž se panovníci pokoušeli o vyjádření a prezentaci své autority. Poukazuje na to, že proces udělování či přejímání pečetního motivu lze chápat také jako formu legitimace, politického vyznání a propagandy (s. 19). Sledování napodobování některých prvků panovnické pečeti dvořany přímo navádí k mapování dobových sociálních sítí (s. 21–22).

Český historik si opět může položit otázku, proč by měl věnovat pozornost zrovna například pečetím anglického panovníka 12. století? Odpověď je nabíledni. Čeští vládcové ani další obyvatelé českých zemí nežili ve vzduchoprázdnu. Co však smíme vědět z kusých písemných zmínek o jejich myšlenkovém světě, sebepochození, příbuzenských a přátelských stycích, inspiračních vzorech? Co nám může lépe poodhalit roušku tajemství jejich světa lépe a srozumitelněji než právě pečeť, trvalé zhmotnění jejich pomíjivé osobnosti?

Podobnou otázku si ve svém příspěvku zaměřeném na pečeti vyšší šlechty v Anglii a v Říši ve 13. a 14. století klade také Jörg Peltzer. Do jaké míry pečeti odrážejí postavení svého nositele? Které pečetní znaky mají rozlišovací funkci (s. 63)? Uvádí příklad pečeti římského císaře Karla IV. a rakouského a korutanského vévody Rudolfa IV. Habsburského. Základním interpretačním kritériem je v jejich případech velikost pečeti. Když Karel IV. roku 1356 kodifikoval ve své Zlaté bule počet kurfiřtů, rakouský vévoda mezi nimi chyběl. Ambiciózního Rudolfa se to samozřejmě nemile dotklo. Symbolicky se Rudolf snažil svou nespokojenost a (dle jeho názoru) oprávněné ambice vyjádřit tím, že si nechal zhotovit větší pečeť než císař a další ustanovení kurfiřti (s. 64). Dalším příkladem důležité role zdánlivě tak prvoplánového údaje, jakým se zdá být velikost pečeti, jsou pečeti šlechticů v Bavorsku. V rámci jedné rodiny bylo ztvárnění pečeti prakticky identické. Pouze pečeti nejvýznamnějších bratrů byly větší než těch ostatních (s. 70). Jak cenné zjištění ve chvíli, kdy písemné prameny o poměrech v rodině mlčí.

Adrian Ailes, který řeší pečeti anglického panovníka Richarda I., také uvádí několik zajímavých příkladů. Nejprve si všímá vyobrazení doplňkových motivů, hvězdy a srpku měsíce, na první Richardově pečeti. Pak sleduje cestu těchto primárně náboženských symbolů do pečetních obrazů dalších vládců. Ukazuje se, že u svého bratra hledal inspiraci král Jan. Po něm jeho syn Jindřich III. Ve stejné

době se ale shodné symboly objevily i na zlaté bule vzdáleného uherského krále Ondřeje II. (s. 104). Nebo poukazuje na skutečnost, jak je určitý okamžik v neustále se proměňujících aliancích evropských panovníků s adepty římského trůnu fixován právě na pečeti. V případě své druhé pečeti zvolil král Richard symboliku slunce a měsíce. Stejnou pak nalezneme na pečeti Richardova spojence a synovce, císaře Oty IV. (s. 104).

Kolik nosných paralel, detailů, kterým běžně nevěnujeme smysl, protože vypovídací hodnotu získávají až se znalostí kontextu, bychom našli při studiu pečeti českých panovníků? Odkud oni čerpali své inspirace? Co volba určitého motivu, jeho ztvárnění a užití v konkrétní situaci vypovídá o moci a postavení daného jednotlivce? Nakolik je ovlivněna tradicí, aktuálními vlivy, individuálním vkusem, nízkým sebevědomím či naopak přehnanými ambicemi, nakolik zrcadlí skutečnost a nakolik jen zhmotňuje nevyslovená přání svého majitele?²⁰

Elizabeth New se rozhodla zkoumat souvislosti využití paprskovitého motivu na pečetích jednotlivců. Už jen svým pojetím překonává dosavadní velké mlčení ve sfragistice. Zdůrazňuje, že pozornost si zasluhují nejen vizuálně atraktivní pečeti elit, ale také majitelé stojící na nižších stupních společenského žebříčku. Dochází ke dvěma důležitým závěrům. Za prvé ukazuje, že i jednoduchý motiv mohou volit z různých důvodů příslušníci vyšších vrstev. Zajímavější je však rozkrytí vazeb mezi obyvateli jednoho místa (města, regionu). Paprskovitý motiv si zvolilo ve své době významné velšské město Kenfig. Ve stejné době se pro užití tohoto motivu rozhodlo deset mužů žijících v jeho okolí. Při bližším zkoumání se ukázalo, že tito muži všichni náleželi k významným majitelům půdy a vojensky činné šlechtě, vzájemně se znali, ale nebyli to ti nejmocnější. Právě paprskovitý pečetní motiv tak mohl být pojátkem a symbolem příslušníků střední třídy mezi vlastníky půdy v regionu. Otázky po původu motivu, který snad souvisí s chovem ovcí, vedou ke zjišťování stylu života lidí, zejména těch, kteří nestáli na špičce společenské hierarchie (s. 153–156).

Brigitte Miriam Bedos Rezak tematizuje především teologické aspekty porozumění a přijetí pečeti. Poukazuje kupříkladu na fakt, že pečeti byly vlastně

20 Osobně mne velmi potěšil příspěvek Antonína Kalouse k pečetím krále Matyáše Korvína. Několik let po vydání monografie věnované tomuto specifickému českému králi se autor věnoval též jeho pečetím v kontextu jeho české vlády. Ač se jedná o text vcelku stručný a zejména terminologicky vzbuzující určité otazníky, ukazuje, jakou vypovídací hodnotu může znalost pečeti a kontext jejich užití nabídnout. Viz Antonín KALOUS, *Pečeti Matyáše Korvína (v kontextu jeho české vlády)*, Olomoucký archivní sborník 16, 2018, s. 80–91.

miniaturní otištěné portréty svých majitelů. Proto navěky uchovávaly (a množovaly!) přítomnost majitele. Odkud se vzalo toto pojetí pečeti? Kořeny má v teologickém diskurzu 12. století, souvisí s výkladem o dvojí podstatě Krista a stvoření člověka jako obrazu Božího. Člověk je vlastně pečeti otiskem, vtištěným v obraz Boží božským pečetidlem (s. 91). Samotný akt pečeti je tak procesem tvoření, projevení svobodné vůle (s. 92).

Na tento význam upozorňuje ve svém příspěvku i Markus Späth. Jako historik umění vyzdvihuje sílu obrazu, která pečeti dodává váhu autenticity. Tou je myšleno schopnost přesvědčit ostatní, že je třeba důvěřovat zpečetěné zprávě a přijmout pečeti obraz jako plnoprávnou reprezentaci majitele (s. 161). Právě teologické chápání spojení člověka a jeho pečeti může tuto potřebnou míru autenticity zaručit. Jak Späth v návaznosti na Bedos-Rezak uvádí, akt pečeti byl chápán jako obraz Kristovy inkarnace po Zvěstování a člověk se skrze tento akt stával otiskem Božího typáře (s. 162).

Co si z tohoto stručného výběrového sumáře vzít za ponaučení? Navzdory výše vyjádřené skepsi a povzdechnutím nad nedocněním významu pečeti pro interpretaci dějin s nimi čeští historikové pracují docela rádi. Především v četných publikacích pojednávajících o panovnících, šlechtě, eventuálně městech, reprezentativních katalogích z výstav nacházejí čím dál kvalitnější vyobrazení pečeti své místo, jelikož jiných dobových autentických vizuálních dokladů není neomezené množství. Pečeti jsou oblíbeným motivem pravidelně se objevujícím na obálkách odborných publikací. Souvislost mezi majitelem a jeho prezentací formou pečeti obrazu je tedy zřejmá. Samotné vyobrazení pečeti či pečeti nebývá nicméně v textu dále komentováno, mívá ilustrační charakter. Domnívám se, že tento přístup odráží dříve naznačenou bezradnost nad možnostmi využití pečeti jako mnohvrstvého pramene, o níž byla řeč. Síla recenzované publikace vedle množství dílčích poznatků, jež není možné všechny představit a okomentovat, tkví právě v názorné schopnosti ukázat, jak lze s tímto médiem při studiu dějin také zacházet.

V případě publikace *Seals and Society* je nezbytné nejprve poukázat na žánr publikace. Kombinuje katalog pečeti a kulturně-sfragistické sondy. Jak už zaznělo výše, jedná se o výsledek projektu Pečeti ve středověkém Walesu, prozatím největšího a nejlépe finančně zajištěného projektu svého druhu ve Spojeném království.

Kvalitní katalog pečeti je pro výzkum nezbytně důležitý. Přístup k originálům pečeti není jednoduchý. Archivy v České republice, ale i v jiných evropských zemích, mají tendenci digitalizovat selektivně, zejména nejcennější materiál, tedy

kupříkladu pergamenové listiny. Kvalita digitalizátů je z hlediska čitelnosti textů zpravidla dostatečná. Ne tak z hlediska možností studia pečeti.²¹ Potřeba prostudovat větší množství pečeti se mění na „boj“ s archivy, dlouhé čekání, žádosti o vyhotovení fotografií v ceně stovek i tisíců korun.

Není pochyb o tom, že pro uchování cenných pramenů v co nejlepším stavu je žádoucí dispozici s nimi maximálně omezit. Nicméně každá překážka v dostupnosti materiálu vědecké zkoumání výrazně omezuje, což je v důsledku nepříznivé po všechny strany. K čemu nám je dobře dochovaný materiál, který nikdo nezná a ani znát nebude? Na druhou stranu, máme právo ohrožovat existenci unikátních pramenů, které přežily staletí, ale naše (opakované) studium přežít nemusejí?

Řešením by mohly být sfragistické katalogy a edice, které by do značné míry materiál zpřístupnily, a tím eliminovaly potřebu pracovat s originály. Jenže, jak by takový katalog měl vypadat? V českém prostředí na něj stále čekáme.²² Určité pokusy sice k dispozici již jsou,²³ ovšem základem opravdu použitelného katalogu je kombinace vysoce kvalitní fotografie a sfragisticky bezchybného popisu. Na cestě

21 Situace se však velmi rychle zlepšuje. Velmi potěšující je například přístup Zemského archivu v Opavě a jeho digitálního archivu, který umožňuje studovat už i pečeti a pečetidla ve vysoké kvalitě. Viz http://www.archives.cz/web/digitalni_archiv/ (5. 11. 2019).

22 V tomto textu nevěnuji – vzhledem k jeho dlouhodobé nedostupnosti – zvláštní pozornost on-line *Katalogu pečeti, pečetidel a sbírkových odlišností z archivů České republiky*. Katalog pečeti byl výsledkem Soupisu pečeti, pečetidel a odlišností pečeti v archivech ČR. Dostupný není již více než pět let. Problematice nedostatku *Katalogu* a jeho (ne)zpřístupnění jsem se věnovala ve svých textech Martina BOLOM-KOTARI, *Terminologické a metodologické obtíže výzkumu novověkých pečeti*, *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 25, č. 1, s. 167 nebo Martina BOLOM-KOTARI, *Sfragistika a její význam v současné výuce pomocných věd historických a archivní praxi*, in: M. Bláhová – M. Holá – K. Woitschová (edd.), *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*, Praha 2018, s. 146–148. Dle informací Archivní správy MV ČR z počátku dubna roku 2019 hledá tato možnost, jak katalog znovu zpřístupnit veřejnosti. Nezbývá, než doufat, že případná nová verze bude obsahovat také fotografie pečeti v přiměřené kvalitě, které by výrazně rozšířily možnosti jejího využití. Podobný soupis pečeti je aktuálně realizován také na Slovensku. I zde vzniká sfragistická databáze evidující pečeti ve slovenských archivech, která od začátku pracuje s popisem pečeti provázaným s kvalitní fotografií. Ovšem ani tato databáze zatím není přístupná široké veřejnosti a plány jejího zpřístupnění jsou nejisté. (Za poskytnuté informace děkuji slovenským kolegům, zvláště M. Glejteckovi). Další možnosti pro sfragistiku nabízí také databáze MONASTERIUM, ovšem i ona má svá úskalí v podobně často pro pečeti nedostatečné kvalitě fotografií. Více viz texty autorky v publikacích citovaných v této poznámce.

23 Existují dílčí soupisy pečeti v jednotlivých archivech, např. Tomáš ŠIMEK, *Pečeti a pečetidla východočeských archivů a některých muzeí 1226–1620*, Praha 2008 nebo Dušan KÜTNER, *Soupis pečeti ve Státním okresním archivu v Přerově*, Přerov 2003; Marie BISINGEROVÁ, *Sfragistické památky státního okresního archivu Kutná Hora*, Kutná Hora 1999 a mnohé další.

k takovému katalogu je již řadu let Archiv města Brna, který by rád touto cestou zpřístupnil své sfragistické bohatství do roku 1526. Jenže práce bohužel aktuálně uvázly na mrtvém bodě.

V Polsku má katalogové zpřístupnění pečeti lepší vyhlídky. Zasluhou především mladší generace sfragistiků, jmenujme například Marcina Hlebionka či Piotra Pokoru, vyšlo v poslední době několik použitelných svazků.²⁴

Ani v samotném Spojeném království se nejedná o první katalog pečeti,²⁵ recenzovaná publikace jde však ještě o krok dál. Má ambici nejen přinést přehled všech dvou a půl tisíce dosud dohledaných a zachovaných pečeti, ale tyto i základním způsobem zpracovat. Nabízí proto i jakousi vstupní analýzu získaného materiálu, která zdaleka nevyčerpává možnosti historické interpretace, spíše nadnáší témata a ukazuje k dalším možným směrům výzkumu.

Nosné je pojetí fotodokumentace. Ta je dostatečně kvalitní, zpřístupňuje ovšem pouze pečeti zmíněné v úvodní studii. Není to dostatečné, byť se snaží poctivě postihnout všechny hlavní příklady. I katalog samotný jde minimalistickou cestou, obsahuje jen základní údaje: tvar, velikost, pečetní motiv, znění opisu, uložení a datace. Není tedy tou kýženou edicí, která by nahradila cestování po archivech a studium originálů. Badatelům slouží jako rozcestník, fotografie pak jako sonda do toho, co mohou očekávat.

Také úvodní studie (dle úhlu pohledu je možné číst v jednotném i množném čísle) přináší řadu nosných podnětů. Způsobem interpretace navazuje na publikaci *Seals and their context*. Pečeť vnímá jako důležitý prostředek pro studium středověkých dějin Walesu a hraničních oblastí. Následujícím krokem, předpokládám, budou další dílčí studie a jednou snad i „zboží nejvzácnější“ – syntéza, která postihne vývoj a užívání pečeti ve Walesu v celistvosti. K tomu má tento svazek přispět. K tomu mají ostatně sloužit i jiné publikace koncipované jako katalogy se vstupními studiemi, úkolem dalších badatelů je nabízený materiál co nejlépe využít.

24 Např. Marcin HLEBIONEK, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012; Piotr POKORA – Marcin HLEBIONEK, *Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*, Poznań 2015; Marcin HLEBIONEK, *Pieczęcie przy dokumentach Związku Pruskiego. Akt erekcyjny i dokumenty akcesyjne*, Toruń 2017.

25 Zmiňme například velmi povedený katalog John A. McEWAN, *Seal in Medieval London 1050–1300: A Catalogue*, London 2016.

Představenými dvěma publikacemi není téma zdaleka vyčerpáno. Ani autoři samotní nemají pocit, že by už dále neměli co zkoumat, analyzovat a interpretovat. V létě roku 2018 vyšla další z publikací, za níž autorsky stojí již zmiňované osobnosti. Nese název *Seals and Status: Power of objects*.²⁶ Také tato publikace dále rozvíjí témata otevřená v obou diskutovaných publikacích. Nelze než doufat, že zmíněná díla stanou inspirací pro širokou badatelskou veřejnost.

26 John CHERRY – Jessica BERENBEIM – Lloyd de BEER (eds.), *Seals and Status: Power of objects*, London 2018.

RECENZE

Michal TOMÁŠEK

Právní systémy Dálného východu, I–II

Praha, Karolinum 2016–2019, 316 + 368 s.,

ISBN 978-80-246-3381-7 (I), ISBN 978-80-246-3897-3 (II).

Kooperativní, ale někdy i konfliktní propojení euroamerického civilizačního okruhu s ostatními makroregiony světa si vynucuje mnohem intenzivnější obrat humanitních a sociálních věd k těmto oblastem, než jaký byl příznačný pro převážně eurocentrické vnímání ještě ve 20. století. Tato skutečnost dvojnásob platí ve vztahu k Dálnému východu, jehož váha vzrostla nejprve hospodářským rozmachem Japonska a Jižní Koreje, poté mnohem zřetelněji vzestupem Číny na úroveň supervelmoci. Tato skutečnost nutně vede k posouvání orientalistických oborů od převažujícího zájmu o příslušné jazyky a literatury do podoby komplexních teritoriálních studií, která zahrnují rovněž historii, sociologii, právo a další disciplíny.

V kontextu rychle se měnícího pohledu na Dálný východ vzniklo dvousvazkové *opus magnum* Michala Tomáška (* 1963), profesora Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a jednoho z čelných právních teoretiků nejen v České republice. Tomášek vede v současné době katedru evropského práva, ale jeho záběr je mnohem širší. Ostatně vystudoval kromě práva sinologii, orientalistiku a translatologii, a to kromě Univerzity Karlovy také na École normale supérieure v Paříži, na Pekingské univerzitě a na University of Virginia. Toto vzdělání ho plně kvalifikovalo k tomu, aby vytvořil systematický rozbor a syntetický výklad právních systémů Číny, Japonska, Jižní a Severní Koreje, Vietnamu a Mongolska.

V prvním svazku Tomášek pojednává o právních systémech dálnévýchodních zemí ve starší minulosti, ve druhém pak osvětluje recepci pojmů a institutů z angloamerického a evropského kontinentálního práva, k níž docházelo od 19. století. Jde tedy o mnohostrannou právněhistorickou komparaci ve smyslu geografickém i vývojovém. Tomášek se opírá o rozsáhlou mezinárodní bibliografii, ale především o vlastní monografie věnované právním systémům v jednotlivých asijských zemích, v nichž pojednal o dějinách čínského, ale také japonského a vietnamského práva.¹ Navíc uvádí řadu odborníků na světových univerzitách, s nimiž dílčí teritoriální nebo oborově specializovaná témata konzultoval.

1 Z monografií Michala TOMÁŠKA je třeba zmínit alespoň: *Čínská právní terminologie a problémy jejího překlada*, Praha 1989; *Právo staré Číny*, Praha 1995; *Dějiny čínského práva*, Praha 2004; *Přehled dějin japonského práva*, Praha 2007; *Přehled dějin vietnamského práva*, Praha 2008; Michal TOMÁŠEK – Guido MÜHLEMANN et alii, *Interpretation of Law in China – Roots and Perspectives*, Prague 2011.

Autor programově vychází z čínského práva, které je na Dálném východě nejvýznamnější jakožto zdroj a zrcadlo ostatních systémů (Tomášek píše o „exportu čínského práva“); jemu také on sám v minulosti věnoval největší analytickou pozornost. Koriguje představu, kterou zastával ještě právní komparatista Viktor Knapp v roce 1996, že staré čínské právo představuje pouze pomník minulosti, překrytý moderním právem západní provenience. Tomášek ukazuje, že nejen Číňané, ale i Japonci a Korejci se k tradičnímu právu vracejí, zejména při výkladu nového práva. Převzetí zahraničních právních systémů totiž v praxi neznamenal jejich kopírování, nýbrž vlastní interpretaci a významové posuny, odpovídající konfucíánskému a buddhistickému myšlení. Autor naznačuje rovněž dobové přístupy k přejímání západního práva, které ani v 19. století nebylo výrazem obdivu k domněle vyšší kultuře, nýbrž nástrojem k využití poznatků západních, v daném historickém období efektivněji postupujících „barbarů“ a posléze k získání převahy nad nimi.

Tomášek zařazuje vývoj práva a jeho kodifikaci do dějin státu, společenské struktury, správní a soudní organizace a do historie kultury, zejména etických představ a rituálů. To vše činí v porovnání Číny s Japonskem, Koreou, Vietnamem a Mongolskem, popřípadě se státy dočasně existujícími na těchto územích. Sledování vývoje právních představ, norem a institucí ve vývoji staletí a zároveň v komparaci několika rozdílných teritorií je značně obtížné. Tím spíše, že se interpretace neomezuje na formálně právní aspekty problematiky, ale sleduje kulturní, filozofické a náboženské souvislosti, v nichž se dálnévýchodní právní systémy vyvíjely, přibližovaly západnímu způsobu myšlení, ale také se mu vzdalovaly či v současnosti vzdalují. Autor však dokáže svému výkladu zajistit pevný řád a jeho zajímavost zvyšuje konkretizací (například nazírání na otroky ve starověkých orientálních státech, dispoziční práva a pojetí vlastnictví, nerovnost pachatelů v trestním právu, způsoby mučení a výkon trestů, opatření proti cizincům a křesťanům, specifické rysy islámského práva atd.). Přitom důmyslně využívá nejen moderních právních pojmů, ale i římského práva, aby dosti odlehlou tematiku převedl do roviny srozumitelné západnímu čtenáři.

Zatímco aktivním dějištěm prvního svazku Tomáškovy knihy je dálnévýchodní makroregion, ve druhém svazku se Dálný východ stává do jisté míry recipientem a zpracovatelem podnětů ze Západu. Kdyby bylo téma rozšířeno na celý svět, nejspíš by se ukázalo, jak se situace lišila na jednotlivých recipujících (sub)kontinentech. Přenos evropského práva do Ameriky, Afriky a Austrálie v raném a pokročilém novověku a tamní jeho prosazení mohly probíhat snadněji, neboť šlo o nástroj kolonizátorů, kteří měli nad domácím obyvatelstvem zjevnou převahu. Naproti tomu ve východní Asii se přenos právních systémů prosazoval na podloží starobylých říší a hluboce zakotvené, rezistentní kultury. Autor osvětluje, do jaké míry se tento prostor pootevřel po pádu archaických vládních modelů – v Japonsku 1867, ve Vietnamu 1884, v Koreji 1910 a v Číně 1911, v Mongolsku ve specifických podmínkách sovětizace. Přijetí ovšem nebylo zdaleka jednoznačné, proto Tomášek výstižně hovoří o „transplantátu“, jehož recepce byla teprve počátkem interakce s domácím tradičním právním myšlením a praxí.²

2 Složitost zkoumané látky názorně shrnuje tabulka „Převažující původ právních transplantátů na Dálném východě“ (II, s. 364–365), která vyznačuje vliv práva západoevropských koloniálních mocností (především Británie a Francie), Německa, USA a Sovětského svazu na jednotlivé asijské

Komplikovanost vývoje ve 20. století umocňoval dramatický vývoj tohoto makroregionu, v němž zaujal velmi významnou pozici modernizovaný japonský právní systém. Nastoupil právní pluralismus, nejvýrazněji v Číně – na většině území se po vítězství maoistů uplatnil systém sovětského práva, zůstalo však i právo britské v Hongkongu a portugalské v Macau. Trvale probíhal výběr toho, co se jevílo přijímací zemi jako nejvýhodnější. Dílčí recepci západního práva lze tedy chápat zároveň jako konkurenční selekci, spojenou s uplatňováním domácích filozofických, etických a náboženských představ. Autor, který s využitím metody srovnávací interpretace promýšlí vývoj od minulosti až za současný horizont, přináší poučnou zobecňující tezi, zaměřenou na nejdůležitější stát Dálného východu, že totiž „Čína nikdy mechanicky nepřijímala cizí vzory jako celek a nebude tak činit ani do budoucna“ (II, s. 12).

Neobyčejně rozsáhlou a složitou látku zpracoval Michal Tomášek způsobem, který překračuje oborové hranice právních teoretiků a orientalistů; těm nechť je vyhrazena diskuse o jednotlivinách, na něž nemusí mít shodný názor. Z hlediska historických disciplín jde o dílo mimořádně poučné, neboť otvírá zasvěcený průhled do jedné podstatné složky dějin Dálného východu a stává se závažným příspěvkem k srovnávacímu studiu světových civilizací. Právnick a sinolog vytvořil dílo, které je příkladem odvážného uchopení skutečně velkého tématu, jeho zvládnutí komparativním přístupem a zároveň vytvoření čtivé syntézy. Je to dílo nejen přehledné, ale i literárně vytříbené a opatřené početnými ilustracemi. Ačkoli vychází ze sousedních oborů, řadí se mezi nejzdařilejší české příspěvky k poznání světových dějin od starověku do současnosti.

Jaroslav Pánek

František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (edd.)

Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis 1360–1614

Praha, Karolinum 2018, CLXVII + 415 s., ISBN 978-80-246-4024-2.

Ediční činnost ke středověkým dějinám nejstarší university ležící na východ od Rýna a na sever od Alp nebyla v minulých desetiletích příliš živá. Již v letech 1830–1848 přitom vznikla řada cenných edic, které v řadě Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis umožnily postavit výzkum dějin středověké a dílem i raně novověké pražské univerzity na solidní úroveň a jsou (Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis) užívány dodnes. Poté však tato činnost vyhasla a přes jednotlivé cenné ediční počiny (zejména k ranému novověku) nikdy naplno neožila. Staré edice mezitím přestaly vyhovovat nárokům dnešní mediéistiky, popřípadě nejsou k dispozici. Podstatný svazek s edicí univerzitních statut a rektorských akt, připravený k pětistému výročí založení univerzity, padl těsně po vytištění za obět pražské revoluce roku 1848, resp. v posledním unikátním exempláři bojům v Pražském povstání 1945. Je proto velkou zásluhou Františka

státy a zároveň proměny tohoto vlivu v čase i v jednotlivých oblastech práva (ústavní, občanské, obchodní, správní, trestní, pracovní a soutěžní právo). Je to vlastně nejstručnější grafické shrnutí obsahu druhého svazku Tomáškovy díla.

Šmahela, iniciátora a hybného ducha edičního projektu, že založil novou ediční řadu Documenta historica Universitatis Carolinae a s oporou v ediční kompetenci kolegy z Centra mediévistických studií Gabriela Silagiho nyní připravil vzornou edici dochovaných univerzitních, fakultních i kolejních statut od nejstarších dochovaných kusů, až po dobu těsně předbělohorskou. Stejnou, resp. z pohledu badatele o raném novověku snad ještě větší cenu má v témže svazku edice univerzitních rektorských akt z období 1461–1614.

Prodromus edice neobsahuje žádnou zmínku o rozdělení práce mezi oba spoluautory. Vzhledem k tomu, že Šmahel věnoval problematice statut i dalších pramenů k dějinám pražské univerzity řadu desetiletí soustavnou badatelskou pozornost a publikoval k tématu řadu studií, zatímco Silagi je brilantní editor, můžeme však předpokládat, že v publikaci ležela těžiště práce obou autorů zhruba v naznačené relaci.

Toto konstatování je podstatné z toho důvodu, že obsáhlý úvodní oddíl „Prolegomena“ je textem, významem daleko přesahujícím obvyklé úvody k edicím. Autor tu přesvědčivě a hutně (oněch sto padesát stran obsahuje českou i německou verzi každé podkapitoly) rekapituluje a s oporou v nově vydávaných pramenech i s vyčerpávající znalostí literatury tématu nově interpretuje dějiny založení a namnoze dramatického vývoje univerzity nejen v prvních desetiletích, ale v některých aspektech i ve více než dvou staletích její existence. Autor začíná již listinami, zakládajícími pražské vysoké učení, vysvětluje královský a říšský aspekt jednotlivých privilegií, přechází ke Statutům Arnošta z Pardubic a podává v tom rámci stručný sumární pohled na po všech stránkách nesnadná první desetiletí existence pražské alma mater.¹ Připomeňme jen, že filozofická fakulta zvolila prvního děkana až roku 1368, tedy teprve po založení Karlovy koleje v domě Žida Lazara.

Autor soustavně prochází rukopisy statut až do 16. století, ukazuje vztahy jednotlivých dochování a nakonec dochází k závěru („spokojí se s domněnkou“), že „prvotní statuta vznikla kolem roku 1365 a jejich přepis nejspíše v roce 1385, kdy pořízení nové knihy pro rektorovu potřebu byl učiněn další krok v administrativě třífakultní univerzity“ (s. XXX). Poté se autorův zájem obrací k revizi statut v důsledku Dekretu kutnohorského. Tehdy do statut vešel „jednoznačný požadavek slibu věrnosti rektora i každého nově imatrikulaného studenta králi a království“ (s. XXXII). Dne 13. 10. 1409 byla již s usnesením o nových statutech seznámena celá univerzita a následně podle nich zvolen rektorem Jan Hus. Autor připomíná, že nešlo o přísahu, nýbrž o pouhý slib – skutečnost odporující kanonickému právu, ale závažná jak na počátku 15. stol.,² tak např. pro universitní spory poloviny 15. století, tedy doby, kdy na univerzitě společně, leč nikoliv právě svorně působili utrakvističtí i katoličtí mistři i studenti.

Šmahel opakovaně připomíná revizi statut roku 1528, resp. analyzuje *Statuta officii rectoratus academiae Pragensis*, kladená do roku 1528, ale odrážející situaci opět roku 1409. Autor přichází s tezí, že toto znění statut mohlo být dílem Jana z Jesenice, který jako právník formuloval Defensio mandati, tedy Obranu králova mandátu o přerozdělení hlasů

1 Šmahel zde navazuje na svoji studii: František ŠMAHEL, *Počátky pražského obecného učení. Kritické reflexe k jubileu jednoho „národního monumentu“*, ČČH 96, 1998, s. 253–291.

2 Srovnej Martin NODL, *Iurare vel promittere. Příspěvek k problematice pražských univerzitních statut*, AUC-HUCP 47, 2007, s. 49–57.

a v tom rámci ve statutech „mohl znalecky pozměnit původní skladbu článků vycházející z modelu boloňských statut“ (s. XXXIX). V roce 1528 „zjevně na univerzitě vznikla potřeba ujasnit si, co ze statut stále ještě platí“ (tamtéž). Připomeňme k tomu, že roku 1528 si univerzita vydechla po konci dramatického období bojů mezi luteránskými radikály a „konservativními“ utrakvisty. Pro univerzitu snad ještě horší bylo období, kdy po svržení luteránské diktatury, ovládnuvší pražskou radnici, konsistoř pod obojí i univerzitu, přišla neméně drsná „restaurace“, při níž bývalý luteránský protagonista a poté obratem opět již radikální utrakvista M. Havel Cahera jako pražskou radnicí dosazený rektor brutálně čistil univerzitu, příliš blízkou luterství. Roku 1528 byl Cahera na příkaz Ferdinanda I. vykázán z království, byla obnovena „nezávislost“ univerzity a ta se snažila znovu konstituovat, resp. i formálně překlenout léta čistek a vymazat Caheru ze své paměti.³ Je celkem pochopitelné, že součástí stabilizačního úsilí profesorů byla v této situaci i revize statut.

Šmahel poté dovádí výklad o statutech přes pokus o reformu z roku 1546, zlikvidovaný povstáním roku 1547, až k poslední reformě statut, která proběhla na základě návrhu Mistra Mikuláše Troila Hagiochorana roku 1613. Po stručné charakteristice rektorských akt pak výklad přechází k statutům fakult – znovu s těžištěm v dramatických letech 1409 a 1528 a opět v obdivuhodně šíři autorova záběru rukopisných dochování, resp. kriticky analyzované literatury. Následně se pozornost přenáší ke statutům jednotlivých univerzitních kolejí, resp. i k jejich listinám a pečetím.

Po kapitole o univerzitním kalendáriu autor dospívá k závěrečnému shrnutí, které počíná konstatováním, že „v počátečních dvou desetiletích bylo pražské vysoké učení ekonomicky i statutárně nedostatečně zajištěnou institucí“ (s. LXXI). Stručná poznámka je věnována edičním pravidlům, či přesněji řečeno zejména definování způsobu a rozsahu čerpání z jednotlivých rukopisů. Prodomus je opatřen seznamem zkratk a sigel, soupisem listinných a rukopisných pramenů a literatury, seznamem devatenácti kvalitních a cenných barevných vyobrazení a anglickým souhrnem.

Šmahelova zralá skromnost – bohužel – vedla v textu Prodomu i v seznamu literatury k nezmínění řady jeho vlastních, pro téma významných prací. I jen jako pouhý „pozorovatel“ soudím, že autor měl přinejmenším více než jen výjimečně odkazovat na svoji syntézu dějin pražské univerzity do husitství,⁴ resp. na studii, věnovanou dvěma jím na přelomu století nalezeným seznamům přednášek artistické fakulty doby jejího rozkvětu v letech 1388–1390.⁵ Šmahel v té studii ukázal, jak významné je studium statut

3 Srovnej v recenzované edici II. 3 Acta rectorum universitatis Pragensis (1461–1614), s. 82 se zmínkami o Caherových excesech. Memoriální zápisy, které každý rektor činil po konci svého funkčního období, pro rok 1528 v rektorských aktech pak prostě chybí.

4 František ŠMAHEL, *The Faculty of Liberal Arts 1348–1419*, in: Týž, *Die Prager Universität im Mittelalter. The Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze. Selected Studies (= Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, vol. 28)*, Leiden – Boston 2007, s. 213–315. Výhodou této publikace, textově paralelní s českým i anglickým vydáním Šmahelova textu v I. svazku Dějin Univerzity Karlovy, je bohatý poznámkový aparát.

5 František ŠMAHEL, *Zwei Vorlesungsverzeichnisse zum Magisterium an der Prager Artistenfakultät aus deren Blütezeit (1388–1390)*, I. c., s. 316–330.

pro pochopení provozní praxe fakulty a tedy i pro porozumění obsahům a rozsahu látky, nabízené a požadované k magisterským zkouškám. Právě v tomto textu se totiž setkáme s pozoruhodným propojením analýzy statut s detailní znalostí a interpretací personálního obsazení jednotlivých stolic, s evropsky komparativním rozbohem pražských obsahových nároků a reálné výukové praxe, resp. dobové filosofie.

V ediční části svazku (s. 1–365) postupuje pořadí editovaných kusů tak, jak byly komentovány v Prodromu. Jako dodatky byly připojeny čtyři kusy, zmiňované v jeho textu: Statuta universitatis Lipczensis (1410), Statuta universitatis Pragensis accurtata, De statibus seu legibus universitatis a Summae statutorum facultatis artium. Následuje cenný věcný rejstřík i smíšený osobní a místní rejstřík, kde jsou k osobám připojeny základní identifikační biografické údaje.

Význam vzorně připravené edice podstatně přesahuje pouhé univerzitní dějiny. Právě díky rozsáhlému a nesmírně kompetentnímu Prodromu se z tematicky formálně velmi úzce zaměřené edice stal podstatný příspěvek i k českým politickým a církevním dějinám pozdního středověku a nemalým dílem i raného novověku.

Jiří Pešek

Miroslav ŽITNÝ (ed.)

Korespondence Štátného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610 a 1611–1621. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století

(= Documenta res gestas Bohemicae saeculorum XVI. – XVIII. Illustrantia.

Řada B, sv. VII/1 a 2.)

České Budějovice, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity 2015–2016, 604 + 814 s.,

ISBN 978-80-7394-544-2, 978-80-7394-575-6.

V ČČH již byla uveřejněna obsáhlá recenze na Marešovu edici písemností spojených s osobou rytíře Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberka († 1596).¹ V jejím rámci bylo avizováno, že ediční pozornosti se dostalo též korespondenci a dalším písemnostem jeho syna Felixe Václava († 1638). Zpracování této skupiny archivních materiálů se ujal Miroslav Žitný z Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Podobně jako Petr Mareš i Žitný touto cestou dovršil svůj dlouhodobější badatelský zájem. Jeho výrazem se již v roce 2009 stala edice Felixova deníku z roku 1605, zpřístupněná na stránkách sborníku Opera historica.²

1 Petr MAREŠ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596* (= Prameny k českým dějinám 16.–18. století. Documenta res gestas Bohemicae saeculorum XVI. – XVIII. Illustrantia. Řada B, sv. VI.), České Budějovice, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity 2015. Srovnej recenzi níže podepsaného in: ČČH 117, 2019, s. 756–763.

2 Miroslav ŽITNÝ, *Deník Štátného Václava Pětipeského z Chýš z roku 1605*. In: Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků (= Opera historica 13), ed. Václav Bůžek, České Budějovice 2009, s. 187–262. Srovnej též: M. ŽITNÝ, *Ideál křesťanského rytířství v očích Štátného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku na přelomu 16. a 17. století*, diplo-

Oba ediční projekty byly nejen zpracovány s podporou Grantové agentury ČR v rámci stejného projektu,³ ale vznikaly zároveň v poměrně intenzivní součinnosti obou autorů, zejména pokud jde o stránku koncepční a metodologickou.⁴ Taková spolupráce si nepochybně zaslouhuje ocenění; pro recenzenta je ale do jisté míry pastí, neboť řadu komentářů, jež bylo možno přičinit k edici Marešově, lze mutatis mutandis použít i u nyní hodnocené práce Žitného. Avšak vzhledem k tomu, že i Žitného úsilí si nepochybně zaslouží komplexní zhodnocení, nebylo možno se opakování (samozřejmě pouze obsahového, nikoli textového) některých soudů vyvarovat. S tím, že některé z nich jsou již formulovány značně úsporněji a pro podrobnější argumentaci je třeba nahlédnout do recenze předchozí.

Jestliže již práce Marešova vznikla zvládnutím velikého množství pramenného materiálu (celkem bylo editováno 495 písemností), Žitný se musel vypořádat se souborem ještě podstatně obsáhlejší, takže ve výsledku zpřístupnil ne méně než 1203 jednotlivin. Z tohoto důvodu bylo nutné rozdělit písemnosti, spojené s Felixem Václavem Pětipeským, do dvou dílů. Z nich první obsahuje úvodní studii spolu s edičními poznámkami a jsou v něm zpracovány písemnosti z let 1600–1610, druhý edičně zpřístupňuje korespondenci (a některé další písemné materiály) z let 1611–1621.

Pro každý z dílů jsou samostatně zpracovány rejstříky – jmenný, zeměpisný a věcný – a oproti Marešově edici také slovníček archaismů a germanismů, které se objevují v editovaných textech. Otázkou ale je smysl tohoto slovníku – jistě by mohl představovat úsporné řešení, pokud by v něm byly soustředěny a vysvětleny pokud možno všechny relevantní termíny, čímž by mohlo dojít k odlehčení poznámkového aparátu. Ve skutečnosti jsou ale mnohé ze zařazených pojmů opakovaně a tedy redundantně vysvětlovány v poznámkovém aparátu k jednotlivým písmenostem (např. deputát, herynk, jistota, mandel, mustrunk, relace, šance, šorc, ubrman atd.). Obstavuňk, který je vysvětlen všude jinde, je v písmenosti č. 121 opomenut a v slovníčku je zařazen pod písmenem S (stavuňk, obstavuňk), kde ho patrně uživatel hledat nebude. Editor se také nevyvaroval některých dezinterpretací – ubrman není „přisedící vrchnostenského soudu“ (což ostatně neodpovídá kontextu např. v případě písmenosti č. 118), ale rozhodce. Otázkou také je, zda myšlenka slovníčku neměla být využita k poněkud obsáhlejšímu vysvětlení některých výrazů.

Četné termíny, které by si to dozajista zasloužily, do slovníčku naopak zařazeny nejsou (handl, kvitance, půhon, štambuch aj.). Platí to i pro výraz „kytle“ (svrchní oděv, zpravidla z hrubšího plátna),⁵ jehož význam editorovi unikl a ze zmínek o ukradené,

mová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, České Budějovice 2011. Předložená edice je autorovou prací rigorosní.

3 Jejich vydání proběhlo s podporou projektu č. 13-17978 S „Svět mužskosti. Nižší šlechta v českých zemích ve válkách počátkem novověku“, řešeného v letech 2013–2015.

4 Žitný se k této spolupráci přihlásil v předmluvě k prvnímu svazku (s. 5), patrná je také ze společného článku obou editorů P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Ediční zpřístupnění písemností Pětipeských z Chýše a Egrberku (1570–1620)*, *Opera historica*. Časopis pro dějiny raného novověku 1/XVI, 2015, s. 54–69.

5 Stručnou definici viz např. Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978, s. 115.

resp. z vody vylovené kytky vykonstruoval fiktivní historii únosu dítěte toho jména (viz dokumenty č. 1075 a 1076).

Každý díl edice obsahuje též chronologický soupis písemností a přehled jejich rozvržení mezi jednotlivá léta a měsíce, stejně jako jejich roztřídění na jednotlivé typy. Zatímco ale v prvním díle jsou tyto přehledy zařazeny do obsáhlejší kapitoly, v níž jsou soustředěny také ediční poznámky (s. 72–106), v díle druhém již ediční poznámky z pochopitelných důvodů obsaženy nejsou, a uvedené přehledy tak autor bez dalšího komentáře umístil na samotný začátek knihy (s. 6–58). Není ovšem zcela jasné, z jakých důvodů obrátil jejich pořadí (v prvním svazku jsou obě tabulky chronologickému soupisu krátkých regestů předřazeny, ve druhém je tomu naopak).

Ve druhém díle se pak za shora uvedenými objevuje ještě jeden nadmíru zajímavý přehled – editovanými písemnostmi doložené úvěrové operace Felixe Václava z let 1611–1621 (s. 59–61). Je z nich jasně patrná dobrá kondice jeho financí, neboť tu v drtivé většině případů vystupuje v roli věřitele. Na roli dlužníka si musel začít zvykat teprve po vypuknutí českého stavovského povstání, kdy válečná kampaň znamenala pro celou zemi hluboký ekonomický propad. Je škoda, že se autor nepokusil s tímto souborem dat dále pracovat, neboť pro historicko-ekonomickou analýzu představuje slušný základ a studií, zaměřených tímto směrem, je v české historiografii spíše poskrovnu.⁶ Autor sice úvěrové operace Felixe Václava stručně okomentoval v úvodní studii v rámci rozpravy o správě jeho rodových statků a připojil zde i obdobnou tabulku doložených operací z let 1601–1610 (s. 29–31), potenciál datového souboru tím ale zdaleka nevyčerpal.

Úvodní studie, zařazená na počátek prvního svazku, je formálně koncipována jako dvě samostatné kapitoly. První, vcelku krátká (s. 7–13), je jakýmsi nástinem závěrečné fáze rodových dějin, bere si na mušku poslední tři generace Pětipeských na konci 16. a v 17. století a stručně komentuje osudy jednotlivých příslušníků rodu. Text je do značné míry koncipován ve stylu Sedláčkových genealogických hesel v Ottově slovníku naučném, na základě četných pramenů domácí i zahraniční proveniencí přináší nicméně cenná zpřesnění dosavadních znalostí o rodině Pětipeských.

Felixův otec měl sice čtyři bratry a všichni zanechali potomstvo obojího pohlaví, během několika dalších desetiletí však jednotlivé rodové linie v rychlém sledu vymřely a poslední mužský příslušník rodu Adam Felix, bývalý švédský důstojník, který se po skončení třicetileté války vrátil do Čech a získal nazpět rodový statek Byšice, zemřel již na konci roku 1661.⁷ Jeho dcerou Evou Annou Ludmilou pak rod vymřel o dvacet let

6 Za průkopnická lze bezpochyby označit díla: Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatků v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596* (= Monographia Historica Bohemica 1), Praha 1985; a Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách* (= Monographia Historica Bohemica 4), Praha 1989. Ta bohužel našla jen málo pokračovatelů.

7 Škoda, že editor, který pracoval s fondem Stará manipulace, alespoň stručně nezmínil zajímavou kauzu napadení Adama Felixe Zikmundem Myslíkem z Hyršova v roce 1644, k níž jsou dochovány obsáhlé matriály v NA Praha: Stará manipulace, sign. P 67/30, inv.č. 2640, kart. 1641. Ty mj. dokazují, že se poslední Pětipeský vrátil do Čech dříve než po skončení třicetileté války.

později i po přeslici. Tento zdrcující demografický úpadek koresponduje s masovým vymíráním, které je v českých zemích pro přelom 16. a 17. století doloženo u vyšší šlechty,⁸ a otevírá naléhavě historicko-demografickou otázku, nakolik lze podobný proces sledovat i v prostředí stavu rytířského.

Genealogie posledních generací Pětipeských je podrobně zachycena také v přehledných a dosti podrobných rodokmenech, které jsou ale poněkud ukryté na s. 537–541 prvního svazku. Z hlediska uživatelského komfortu přitom jistě stálo za zvážení zařadit je bezprostředně za příslušnou kapitolu.

O poznání podrobněji než prosopografie předků a příbuzných je zpracován životopis samotného Felixe Václava Pětipeského (s. 14–60). Na rozdíl od srovnatelného textu v Marešově edici, kde je samostatně zkoumán vývoj Albrechtovy majetkové základny a následně jeho participace na veřejných záležitostech, rozvíjí Žitný své vyprávění o Felixi Václavovi spíše na chronologické bázi. Postupně představuje jeho mládí a výchovu, hospodaření na rodových statcích, doplněné již zmíněným stručným komentářem k operacím úvěrového charakteru, účast na protitureckém tažení z let 1604–1605, která upevnila jeho společenských kredit a umožnila počítat ho k „vzácným kavalírům“, společenské styky, které Pětipeský po roce 1605 intenzivně rozvíjel, zintenzivňující se veřejnou angažovanost po pasovském vpádu roku 1611 (s. 52–58) a konečně jeho osudy pobělohorské.

Posledně uvedená podkapitola názorně ukazuje, jak malá vzdálenost mohla v komplikovaných poměrech po potlačení stavovského odporu dělit popraviště a vlivné a prestižní úřady. Felix Václav, člen stavovského direktoria a dvorský maršálek zimního krále, byl nejprve odsouzen k smrti. To bylo následně zmírněno na doživotní žalář. Po konverzi ke katolickému vyznání v roce 1623 byl Felix Václav z vězení propuštěn a již v roce 1626 mu byl svěřen post místosudího, z něhož o tři roky později povýšil na místokomorníka, jímž byl až do své smrti v roce 1638. Je zřejmé, že za záchranu, a nakonec i rehabilitaci, mohl Felix Václav děkovat především dobrým sousedským vztahům s roudnickými Lobkovici, kteří se za něj opakovaně účinně přimlouvali u vídeňského dvora. Tato část Pětipeského biografie je, bohužel, ve srovnání s předchozími podkapitolami velmi zestručněna, nepochybně z toho důvodu, že poslední období jeho života již korespondence dochovaná v Rodinném archivu Lobkoviců nepokrývá. V edici toto období reprezentují pouze tři jeho suppliky se žádostmi o milost, adresované císaři, nejvyššímu kancléři a jeho choti a jeden list, obdržený v roce 1637. U dalších dvou listů, které editor datuje po 8. 11. 1620, resp. před r. 1621 (č. 1197 a 1198) je sporné, zda je lze zařadit až do doby po bělohorské bitvě.

Také pro zpřístupnění písemností, vztahujících se k osobě Felixe Václava Pětipeského, bylo primárně využito archiválií nelahozeveského rodinného archivu roudnických Lobkoviců (signatury P 10/1–14 a P 11/15–18), jež byly doplněny různě

8 Upozornil na to Jaroslav HONC, *Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502–1794*. Historická demografie 3, 1969, s. 20–51; nověji Pavel KRÁL, *Aussterben der böhmischen Adelsgeschlechter an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, in: Martin Wrede – Horst Carl (Hg.), *Zwischen Schande und Ehre. Erinnerungsbrüche und die Kontinuität des Hauses. Legitimationsmuster und Traditionsverständnis des frühneuzeitlichen Adels in Umbruch und Krise*, Mainz 2007, s. 387–398.

posbíranými jednotlivinami. Editor na s. 63–65 popsal záběr své rešerše, která přes intenzivní snahu přinesla jen dva výraznější výsledky – deset dokumentů se podařilo dohledat ve Staré manipulaci v Národním archivu, více než 200 (!) písemností, vztahujících se k Pětipeského osobě, je reflektováno v kopiářích a regestářích v Archivu města Mělník. To je dáno především Felixovou držbou nedalekých statků Byšice, Bosyně a Horní Přívory, kdy jako jejich vrchnost musel s věnným městem řešit nejružnější poddanské záležitosti.⁹ V době stavovského povstání se pak styk zintenzivnil v důsledku toho, že Felix Václav převzal úřad hejtmána mělnického panství.

Základním typem zpracovaných písemností jsou listy poselací, převážně příjemeckého charakteru (v celkovém počtu 787, u dalších 185 figuruje Felix Václav jako odesílatel, stejnou formu mělo také 143 písemností, pro které autor v přehledech vytvořil kategorii „Regesta Pětipeského listů z AM Mělník“). Na rozdíl od Mareše nezahrnul Žitný do své edice deskové zápisy a další texty majetkoprávní povahy, které se dají opravdu jen stěží subsumovat pod pojem „korespondence“. Ani on se ovšem nevyvaroval zařazení některých písemností přinejmenším velmi sporných. Na prvním místě lze zmínit několik listů mezi jinými osobami, které byly Felixovi zjevně přeposlány, neboť se nacházejí v souboru rodových písemností Pětipeských.¹⁰ I když je vazba těchto písemností na „hlavního hrdinu“ zjevná, přeci je lze těžko vnímat jako „jeho“ korespondenci.

O korespondenci se pak vůbec nejedná u řady dalších položek jako jsou povolení deskového vkladu (č. 22), svědecké průvody a výpovědi (č. 52, 132, 171, 870 a 1078), vidimace císařského listu ve věci mordu poddaného (č. 53), relace o vydání výpisu svědků (č. 120), seznam svědků soudního řízení v relačním kvaternu desk zemských (č. 125), výpisy svědeckých výpovědí (č. 171 a 1078), kvitance (č. 199), výpis zvodu (č. 275), smlouvy o mimosoudním narovnání (č. 338, 430 a 604), jmenování komisařů (č. 452), smlouva o dílo (č. 535), poslední pořízení Jana Albrechta Pětipeského (č. 644), revers na předkupní právo (č. 702), revers o postoupení pohledávky (č. 820), mocný obranný list (č. 823), trhovářská smlouva, v níž byl Felix Václav prostředníkem (č. 868) či dlužní úpisy (č. 943 a 1132).

Jestliže nelze naopak nic namítat proti zařazení půhonů, které se v edici vyskytují společně s důhony, není jasné, proč do ní autor nezahrnul solitérní půhon, dochovaný v SOA Třeboň (viz poznámku č. 23 na s. 63). Půhon Jana Jiřího Bukovanského Pinty z Bukovan na Jana purkrabího z Donína (č. 924) nemá na osobu Felixe Václava Pětipeského žádnou vazbu a je otázkou, nakolik do edice patří (byť je uložen mezi ostatními písemnostmi Pětipeských v nelahozveské lobkovické kolekci).

Ediční a transkripční pravidla, která Žitný vymezil v prvním dílu na s. 66–70, jsou prakticky identická s těmi, která lze nalézt v edici Marešových. Toto sjednocení je samozřejmě velmi vhodné a pro futuro otevírá prostor k úvahám o vytvoření skutečně jednotných a všeobecně přijatých pravidel (minimálně pro určitý typ písemností z daného

9 Ty dokumentují také texty v kopiáři mělnického hejtmána Martina Pruška z Prušova, jež vydal Jan KILIÁN (ed.), *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611–1614/1616*, Mělník 2007.

10 Lze sem zjevně přiřadit i list královské komory brandýskému hejtmánovi Janu Aulnerovi (č. 311), který se nachází v NA Praha, Stará manipulace, sign. P 67/23, inv.č. 2640, kart. 1641.

období). V této souvislosti lze jen stručně nadhodit dva náměty k zamyšlení, obsažené již v minulé recenzi na edici Marešovu – nakolik je vhodné převádění římských číslic na arabské, resp. numerických tvarů na slovní a do jaké míry by redukce zdvojených souhlásek, neovlivňujících zvukovou ani významovou kvalitu slova („dattum“ → „datum“), měla být doprovázena opačným edičním zásahem, tj. avizovaným doplněním chybějící vyslovované souhlásky („podaný“ → „pod[d]aný“).

Německé texty byly důsledně transliterovány, včetně ponechání nejednotného a modernímu pravopisu neodpovídajícího psaní velkých písmen. Nutno ovšem dodat, že německé písemnosti jsou v editovaném souboru zcela výjimečné – jedná se celkem o 7 listů (č. 231, 397, 479, 618, 896, 1083 a 1141), což je množství statisticky vpravdě nicotné.¹¹

Zpracování jednotlivých písemností je standardní – záhlaví sestává ze stručného regestu, jehož podstatnými náležitostmi jsou jména odesílatele a adresáta, popř. dalších osob, stručný obsah, místo a datum vydání (vzniku) a citace zdroje. Samotná transkripce (u německých dokumentů transliterace) je kurzivní a je doprovázena poznámkovým aparátem, přičemž poznámky číslované samostatně pro každou písemnost jsou hlavně obsahové. V první řadě se v nich objevuje identifikace osob a lokalit, vysvětleny jsou též některé termíny – zde lze ale znovu připomenout výše již avizovanou, poměrně častou redundantnost. Tu lze spatřovat i v tom, že někdy jsou jedné osobě u jedné písemnosti věnovány dvě či více textové zcela shodných poznámek. Stejně jako u edice Marešovy se lze také pozastavit nad tím, že poznámky pod čarou jsou primárně umístěny za textem písemnosti, někdy ale též na patě stránky, přičemž písemnost samotná pokračuje na stránce následující.

Vzhledem k obrovskému objemu látky, kterou musel autor zpracovat a zpřístupnit, mu v žádném případě nelze mít za zlé, že se v textu regestů, resp. v poznámkovém aparátu vyskytují občasné nepřesnosti.¹² Zajímavé je, že podobně jako Mareš se Žitný místy poněkud ztratil ve vztazích ekonomické povahy, když zaměnil dluhy a pohledávky, resp. věřitele a dlužníka. Viz např. list č. 197, kdy podle regestu Felixův bratranec Jan Albrecht Pětipeský nemohl odeslat úrok z půjčky, kterou mu Felix poskytl, „jelikož mu hotovost dluží jeho věřitelé“ (správně ovšem dlužníci).

Navzdory marginálním výtkám je nutno uzavřít hodnocení dvojdielné edice korespondence Felixe Šťastného Pětipeského z Chýs a Egrberka z pera Miroslava Žitného konstatováním, že jde o nesmírně užitečný, řemeslně dobře zvládnutý a zpracovaný objemem písemností obdivuhodný počín. Zájemcům o český raný novověk přináší přehršel impulzů a informací, využitelných v dalším bádání nad širokým spektrem témat (z nichž je zřejmě třeba zdůraznit dvě, totiž dějiny každodennosti a patrimoniální správu rytířských statků). Nepochybně také udržuje vysokou kvalitativní latku, která je pro ediční řadu Prameny k českým dějinám 16.–18. století nastavena.

Marek Starý

11 Pro srovnání možno připomenout, že do edice písemností Felixova otce Albrechta bylo zařazeno celkem 21 německých z celkových 495 textů, což představuje něco přes 4 %.

12 Na některé upozornil již Roman KOLEK v souborné recenzi na edici Petra Mareše a Miroslava Žitného in: *Středočeský sborník historický* XLIII, 2017, s. 167.

Eva STEJSKALOVÁ

Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740

Praha, Nakladatelství Karolinum – Národní muzeum 2015, 346 s., 16 s. obrazových příloh, ISBN 978-80-246-2613-0 (Karolinum), ISBN 978-80-7036-431-4 (Národní muzeum).

Klasikem českého bádání o raně novověkém zpravodajství se stal vynikající archivář a historik Zdeněk Šimeček (1929–2019), který od šedesátých let 20. století soustavně zpracovával archivní fondy, přinášející svědectví o dějinách zpravodajské komunikace od 16. do 18. století. Těžiště jeho výzkumu leželo ve starší formě novin, vydávaných týdně, rozmnožovaných ještě rukopisnou formou a šířených po Evropě novelanty. Také on však věnoval pozornost raným tištěným novinám a jejich ceně a tuto část svého díla završil syntetickou monografií *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích* (Brno 2011), sahající do sklonku 18. století.

Monografie Evy Stejskalové má poněkud užší chronologický záběr, zato však se věnuje jednotlivým stránkám zpravodajství podrobněji, čímž vytváří nejen doplněk, ale i důstojný protějšek Šimečkových prací. V návaznosti na mezinárodní literaturu autorka přehledně definuje základní pojmy, spjaté s raně novověkými formami zpravodajství a u pravidelných tištěných novin zdůrazňuje kromě veřejného dosahu a periodicity obsahovou aktuálnost a univerzálnost sdělovaných informací. Ačkoli náklad byl i u novin vydávaných ve „velkých“ západoevropských jazycích zpočátku poměrně nízký (pohyboval se ve stovkách výtisků), byl řádově vyšší než u týdenních psaných novin (pořizovaných v desítkách exemplářů). Tištěné noviny byly však levnější, přehlednější a čitelnější, takže proti svému rukopisnému předchůdci měly všechny podstatné výhody. Cesta k mohutnému rozmachu žurnalistiky v 18. a 19. století byla již na počátku 17. věku otevřena.

Autorka vychází z evropského rámce, daného počátkem tištěné formy novin, poprvé doložené ve Štrasburku od roku 1605, a naznačuje další vývoj, který byl zvláště rychlý na území římsko-německé říše a v jejím bezprostředním sousedství. Říšská, rezidenční a univerzitní města v rychlém sledu získávala „své“ noviny (Wolfenbüttel 1609, Basilej 1610, Frankfurt nad Mohanem 1615, Berlín 1617, Amsterdam a Hamburk 1618, Freiburg im Breisgau, Gdaňsk, Kolín nad Rýnem, Stuttgart a další města 1619, Antverpy 1620, Vídeň 1622 atd.). Rostoucí konfesijně politické napětí před třicetiletou válkou a dramatické zvraty v jejím průběhu zvyšovaly poptávku po relativně čerstvých zprávách, které podle osvědčeného vzoru psaných novin shromažďovali knihtiskaři a po Evropě šířili poštovními, využívající již zavedené sítě poštovních dopravních tras. Od týdenních novin se periodicitu postupně zvyšovala, až roku 1650 vznikl v Lipsku první deník.

Čtenáři v českých zemích se po několik desetiletí spokojovali s importovanými zahraničními novinami, které měly celoevropský záběr. První tištěné noviny v německém jazyce (*Wochentliche Postzeitungen*, s částečně proměnlivou formulací názvu) vycházely v Praze teprve od roku 1658, a to v knihtiskárně Ludmily Sedlčanské starší a poté Arnoltů z Dobroslavína. Po efemérním pokusu o vydávání českých novin (1688) zahájil pražský měšťan František Karel Rosenmüller roku 1719 vydávání novin ve „svatováclavské řeči“; *Český postilion neboližto Noviny české* byl určen šlechticům ze „staročeských rodů“, vzdělaným měšťanům a vlasteneckému duchovenstvu.

Největší část výkladu je věnována vlastnímu vývoji novin, jejich tvůrcům, vydavatelům a distributorům. Toto analytické zpracování je v širším badatelském smyslu podstatné pro kritické využití raně novověkých novin jako historického pramene. Zvláštní pozornost věnuje autorka obsahu novin – jak z hlediska výběru informací, tak i se zřetelem k tendenčnímu zpracování. Shodou dějinných okolností byl největší zájem o české země, a to ještě v novinách vydávaných mimo jejich území, v počátcích soustavného novinářství. Vyplynulo to ze všeobecného zájmu o Prahu a její zázemí v době, kdy byla česká metropole sídlem císaře Rudolfa II. a kdy se české země staly hlavním bojištěm mezi habsbursko-katolickým a stavovsko-protestantským táborem. Mezi prvními tématy evropského dosahu byly dynastický zápas mezi Rudolfem II. a Matyášem, vydání Majestátu na náboženskou svobodu a vpád pasovského vojska, následně stavovské povstání, bitva na Bílé hoře, staroměstská exekuce a pobělohorská perzekuce nekatolíků. Novinové uchopení zpráv (projevy sympatií či antipatií) odpovídalo základní tendenci daného periodika a jeho vydavatele, mohlo se však stát (například v zájmově odlehle Francii) i zdrojem moralistního varování před nejednotou obyvatelstva vlastní země. O všeobecném poklesu váhy českých zemí v pobělohorské době svědčí zaměření zpravodajství na události, v nichž byla Česká koruna spíše jen dějištěm a objektem událostí třicetileté války (vpády, bitvy a mírová jednání) či upevněné habsburské vlády (korunovace, panovnické příjezdy do Prahy); značnou pozornost zahraničí vzbudila také morová epidemie roku 1680.

Monografie přináší rozsáhlou dokumentaci k poznání informačních center, z nichž docházely čerstvé zprávy, posléze využitě pražskými novinami, a k vystižení zaznamenané tematiky. Souhrnně lze říci, že ve zpravodajském okruhu zaujímala zvláště významné místo Vídeň; severojižní osa ležela mezi Hamburkem a Benátkami, západním směrem dosahovala až k Paříži, Londýnu a Madridu. Zprávy však přicházely také z dalších částí Evropy, přičemž významnější zdroje informací byly na západě kontinentu. Tematická šíře zpráv sahala od politiky, diplomacie a válečnictví přes události na vídeňském císařském či francouzském královském dvoře až po hospodářství (manufaktury, mezinárodní obchod) a dokonce sociální opatření (špitály, donucovací pracovny); nechyběla ani každodennost s důrazem na sociální patologii (potulka, kriminalita atd.). Geografický horizont zahrnoval starý kontinent od Británie po Rusko a od Skandinávie po Itálii. Postupně se rozšiřoval, takže zachytil informace o Asii (kromě častých referencí o válkách s Osmanskou říší též o Persii aj.), o Americe (například o New Yorku) či Africe. Čtenář raně novověkých tištěných novin měl tedy alespoň rámcovou představu o čtyřech tehdy dostupných světadílech.

Eva Stejskalová právem zdůrazňuje význam pravidelného novinového zpravodajství v tištěné podobě a označuje ho za mediální revoluci, i když zůstává otázkou, zda tento proces nebyl podstatně delší a zároveň časnější, zahrnující postupný přechod od rukopisu ke knižtisku. Není pochyb o tom, že samotné zavedení tištěných novin znamenalo výrazný modernizační jev, který zahájil dlouhodobou proměnu informačního zázemí gramotných vrstev novověké společnosti. Autorka však připomíná i stinné stránky této proměny, které si ostatně uvědomovali už nejvzdělanější současníci, na předním místě Jan Amos Komenský. Obšírná citace z Labyrintu světa naznačuje skepsi českého humanisty vůči novinám jako nositeli často zmatečných informací, jako k nástroji jednostranné propagandy a k médiu,

kteřé vyhrocuje a umocňuje rozpory mezi lidmi. Také zpřítomněná úvaha nizozemského historika Johana Huizingy o nestravitelnosti narůstajícího množství informací z novinového zpravodajství varuje před degenerací myšlení a „duševním zplošťováním“ (s. 106). Huizingův text z roku 1935 nabyl v době digitalizace původně netušené aktuálnosti.

Heuristicky a interpretačně velmi náročná monografie Evy Stejskalové podstatně přispívá ke zmapování raně novověkých tištěných novin ve středoevropském a zvláště českém prostředí. Pečlivě zpracovává dějiny pražských novin vydávaných v německém jazyce ve druhé polovině 17. a v první polovině 18. století, stejně jako jazykově českých novin od roku 1719. Přispívá k poznání jejich tematické náplně a ideového pojetí, čímž vytváří předpoklady k zevrubnějšímu badatelskému využití tohoto pramene v historickém výzkumu. Kniha rozdělená do pěti kapitol se vyznačuje přehledností a věcnou korektností, kterou nesnižují ani drobné – spíše tiskové než věcné – omyly (například údaj o „popravách 21 českých pánů“ roku 1621 na s. 110). Vedle rejstříku osobních jmen by však byl pro rychlou orientaci velmi potřebný také zeměpisný rejstřík, který by historikům značně usnadnil vyhledávání témat, jimž se noviny věnovaly, a rekonstrukci geografického horizontu jednotlivých periodik. Naproti tomu obšírné pramenné citace, zahrnuté do poznámkového aparátu, rozsáhlý seznam pramenů a literatury, vhodně volená obrazová příloha a anglické resumé zvyšují hodnotu práce, která se může stát i referenční příručkou při srovnávacím studiu dějin zpravodajství v evropských zemích.

Jaroslav Pánek

Tomislav VOLEK

Mozart. Die italienische Oper des 18. Jahrhunderts und das musikalische Leben im Königreich Böhmen. Mit der Don-Juan-Studie von Vladimír Helfert

(ed.) Milada Jonášová – Matthias J. Pernerstorfer.

Wien, Hollitzer Verlag 2016, 1103 s., ISBN 978-3-99012-300-3.

K osmdesátinám Tomislava Volka, patrně nejvýznamnějšího českého žijícího znalce hudby 18. století, vyšla německá edice jeho vybraných spisů. Jak název naznačuje, byly do dvou mocných svazků shromážděny přednostně studie k problematice hudebního divadla oné doby, především však k Mozartovi a předpokladům jeho fulminantních pražských úspěchů, širě pak k hudebnímu životu v pozdně barokních a klasicistních Čechách. Jubilant se na přípravě dvousvazkového kompletu 52 studií (z nich 23 nově přeložených do němčiny) aktivně podílel. Ohlasem jeho přání je i do knihy poněkud neorganicky vložená edice německého překladu studie zakladatelské osobnosti výzkumu barokní hudby v Čechách, Vladimíra Helferta (1886–1945) o první známé opeře na téma Dona Juana a o jejím uvedení v Brně roku 1734. Volek studii, otevírající úvodní část prvního svazku, doprovodil stručným, ale výstižným portrétem svého velkého předchůdce, na jehož dílo ideálně navazoval. Milada Jonášová pak zpracovala biografii Volkovu.

Pro Volka jako badatele je charakteristický dlouhodobý zájem o pramennou základnu. V celém souboru takřka nenalezneme analýzy skladeb, zato jsme konfrontováni

s výsledky jeho ohromných, od padesátých let 20. století soustavně probíhajících a objevných archivních rešerší. Volek od prvního – v podstatě náhodného – impulsu v polovině padesátých let systematicky zkoumal široce pojatou hudební kulturu „Mozartovy doby“. Jeho – rozsahem většinou spíše drobné – studie přinášejí množství objevů jak notového materiálu, tak libret a jiných s hudbou spojených textů, především však masu cenného archivního materiálu k biografům a k hudební praxi sledované doby. To podstatné, co Volka a jeho texty charakterizuje, je komplexní vnímání dobové hudební kultury mimo nacionální klišé a tedy i ochota a schopnost, resp. odborná kompetence pro to, vnímat nejen „českou“ hudbu a „české“ muzikanty, nýbrž všechny (tedy převážně německy nebo italsky komunikující) hudebníky, zpěváky a hudební podnikatele, kteří vytvářeli specifickou pražskou a českou, resp. velmi diferencovanou rakouskou hudební kulturu 18. století.

Rozsáhlá kniha je po zmíněné úvodní sekci rozčleněna do pěti oddílů. První je věnován hudebnímu divadlu 18. století. Volek se tu zaměřil na význam italské opery pro českou hudbu 18. století a zejména pro kultivaci pražského publika. K tématu se vyjádřil v řadě drobných příspěvků, nejsoustavněji v textu o proměnách pražského publika mezi 30. léty 18. století a počátkem 19. století (s. 147–155).¹ Autor tu vysvětluje, proč Mozartovy opery, které ve Vídni většinou narážely na nepochopení až nevělu a – snad v důsledku averze veřejnosti vůči italštině – příliš nezabraly ani v Paříži nebo Londýně, které se ctižádostivý skladatel pokusil dobýt a neuspěl (s. 148), získaly ohromný a trvalý úspěch právě v „provinční“ Praze. Volkovou tezí je, že důvodem byla právě ona pražská „provinčnost“, ovšem převrácená do strukturálně modernizačního bonusu.

Ve většině evropských metropolí a residenčních měst existovaly v 18. století „dvorní opery“, vnímané spíše jako dvorem dirigovaná součást panovnické reprezentace než jako místo živé hudby. Účast širšího publika na jejich představeních byla vyloučena nebo minimalizována. V Praze však zareagoval na ohromný úspěch korunovační opery *Costanza e Fortezza* z roku 1723 o rok později ctižádostivý a veřejného uznání lačný hrabě František Anton Sporck: založil a až do smrti (1738) bazálně financoval soukromé operní divadlo na Novém Městě pražském, které svěřil italskému impresáři a pragmaticky zpřístupnil širokému publiku. Do volby repertoáru přitom nezasahoval. V Praze se tak vyvinula unikátně liberální, veřejnosti otevřená hudební instituce, která bohatě recipovala současnou italskou tvorbu, přiváděla do Prahy italské hráče i zpěváky – a byla do nemalé míry finančně odkázána na přízeň platicího publika, které si zároveň vychovávala.

Tato – pro v Praze usedlou zemskou šlechtu a snad zejména kultivované měšťanstvo evidentně atraktivní – situace dovolila italské opeře v Praze beze škod překlenout období po Sporckově smrti. Roku 1739 bylo měšťanstvem a dvěma šlechtici založeno „Divadlo v Kotcích“,² spravované staroměstským magistrátem a pronajímané zájemcům z řad

1 S ohledem na obtížnější dostupnost recenzované knihy má smysl uvést tu i původní české vydání této klíčové studie: Tomislav VOLEK, *Od italské opery k německému singspielu. Proměny pražského publika*, in: Zdeněk Hojda – Roman Prah (ed.), *Mezi časy. Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800*, Praha 2000, s. 285–293.

2 Dovolím si položit otázku, zda německý překlad „Divadlo v Kotcích“ je skutečně „Kotzentheater“, čili „Divadlo na zvracení“. Srovnej např. s. 150.

divadelních podnikatelů. Volek připomíná, že zájem konkurujících si uchazečů o licenci byl podstatný (s. 308). Tato skutečnost dovolila italské opeře úspěšně v Praze pokračovat v již zažitě praxi. Volek uvádí, že Praha byla prvním městem severně od Alp, které začalo rozvíjet operní divadlo v této nové a moderní umělecké podobě. Ideální bázi pak opera samozřejmě získala po otevření Nosticova divadla roku 1783, přičemž v Praze (nesoustavně) souběžně působily i další menší šlechtické operní scény. Téma italských i rakouských podnikatelů, nabízejících v Praze italskou operu, už přesahuje do druhého oddílu knihy.³

Volek již ve své mladosti analyticky (ovšem až pro pozdní dobu italské opery v Praze) ukázal závislost směřování pražského operního podnikání na zájmu „nevznešeného“ publika. Učinil tak v nyní zde německy otištěné rozsáhlé materiálové práci o repertoáru Nosticova divadla v letech 1794, 1796–98 (s. 177–294).⁴ Na základě dochovaných pokladních svodek divadla zde doložil, že se sice příliš nedařilo prodávat drahé lóže (finančně dostupné prakticky jen pro vyšší šlechtu), ale zato parter i balkon býval vyprodán opakovaně. Vysoký počet repríz Mozartových i dalších „italských“ oper přitom svědčí o velkém diváckém zájmu o tuto hudbu, resp. o početnosti pražského – platícího – operního publika oné doby. Když tedy Mozart roku 1787 přišel do Prahy a uvedl tu – ve Vídni u dvora ne právě úspěšnou – operu buffu *Le nozze di Figaro*, přijalo ji publikum s nadšením. Volek přitom ukazuje, že Mozart do Prahy nepřicházel „naslepo“, ale že kontakty manželů Duškových se salcburskou hudební scénou, konkrétně s Leopoldem Mozartem, byly dlouhodobé a vycházely ze salcburských rodinných vazeb Josefiny Duškové.

Volek tematizuje i období, kdy se v Praze ona italské opeře příznivá doba začala proměňovat a záhy po Mozartově smrti odezňovat – na základě proměny publika. Ovšem již od počátku existence Nosticova divadla začaly být uváděny i německé opery či „singšpily“ – přičemž vlastně absurdně ještě roku 1794 tu byla uvedena Mozartova, na německé libreto napsaná Kouzelná flétna v italském překladu a s dodatečně doplněnými recitativy, typickými pro italské opery (s. 153). Ovšem od počátku 90. let probíhal – podle Volka spolu s proměnou pražského obyvatelstva a v tom rámci i operního publika – s velkou rychlostí přechod k dominanci „vídeňské zpěvohry“. Italská opera se díky zájmu šlechty a části vzdělaného měšťanstva udržela až do roku 1807, kdy v Praze definitivně skončila. Volek – bez uvedení argumentů – soudí, že to zároveň byla doba zániku vzdělaného publika (s. 154), doba nacionalizace kultury a odmítnutí dosud praktikovaného kosmopolitismu.

Druhá část knihy, věnovaná Mozartovi, se vnitřně člení na tři oddíly. První a největší z nich objímá studie o Mozartově tvorbě pro Prahu a jeho pražské recepce. Následuje rozsáhlý příspěvek o „mozartianech“ v českých a moravských archivech (s. 487–550).⁵ Třetí oddíl s maličko nesrozumitelným názvem: „Umělecká svoboda“ přináší především

3 Klíčová je tu studie „*Die italienische Oper in Prag bereitete Boden für die Rezeption der Opern Mozarts*“, s. 303–314.

4 Původně vyšlo jako „skrytá monografie“: T. VOLEK, *Repertoire Nosticovského divadla v Praze v letech 1794, 1796–8*, Miscellanea musicologica XVI. 1961, 190 s.

5 Srovnej v české, německé a anglické variantě vydanou publikaci Archivní správy ČR: Ivan BITTNER – Tomislav VOLEK, *Mozartovské stopy v českých a moravských archivech*, Praha 1991. Pro nynější knihu autor studii aktualizoval.

cennou biografii Josefiny Duškové (Josepha Duschek und Salzburg, s. 551–566). Klíčovým textem této části knihy, kde jsou shromážděny práce o Mozartových „pražských“ operách *Donu Giovannim*, *La Clemenza di Tito* a Kouzelné flétně (ta měla premiéru v češtině již roku 1794 – srovnej s. 431–438), je rozsáhlá materiálová studie „Die Bedeutung der Prager Operntradition für das Entstehen des Don Giovanni und Titus“ (s. 315–386). Volek tu znovu rekapituluje význam pražské tradice italských oper pro vstřícnou recepci Mozarta, podrobně dokumentuje, jak a kde se rodily jeho opery, jaký vliv měl skladatel na utváření libret na základě literárních předloh, ale i to, za jakých finančních podmínek Mozart pracoval, tedy také jak pod tlakem nutnosti a času např. redukoval počty árií nebo posouval hudební tržiště opery. S Titem se opět opakovala „figarovská“ historie: dvůr operu zavrhl (pro císařovnu Marii Ludoviku, rodem Španělkou, to byla „německá prasárna“), pražské publikum bylo nadšeno a podrželo tuto operu na repertoáru až do roku 1807.

Velmi zajímavý je krátký příspěvek o Mozartových skladbách na českých církevních chórech (s. 459–464), který vykresluje skutečnost, že árie Mozartových oper byly průběžně s novým textem adaptovány jako nábožné zpěvy pro církevní potřebu. Kupříkladu z árie v *Donu Giovannim*: *Deh, vieni alla finestra* se tak stal hymnus *Venui Creator Spiritus*.

Třetí část knihy se věnuje „hudbě v království českém“. Tento název zřejmě nemá naznačovat, že Praha do království nepatří, nýbrž zdůraznit, že autor v řadě studií tematizoval také hudební života na šlechtických mimopražských residencích, že řešil otázky obecněji hudebně-vědné, případně že sledoval i českou hudební emigraci, tedy české muzikanty, kteří působili nikoliv „v“, nýbrž mimo toto království (Zum Problem der böhmischen Musikeremigration im 18. Jahrhundert, s. 629–650). I v této části publikace je ovšem řada příspěvků věnována Praze. Smysl reedice těchto, dílem přes půl století starých a argumentačně nepřiliš rozpracovaných příspěvků, tkví ve zprostředkování cenných pramenných materiálů – v obšírných citacích, v edičních přílohách i v obrazových faksimile – mezinárodní badatelské obci.⁶ Recensent je, coby historik kultury, ovšem vděčen i za připomenutí existence těchto neprávem zasutých článků také širší české, zdaleka nejen muzikologické, badatelské veřejnosti.⁷

Volek v této části knihy ukazuje, jaký dopad na pražský a český hudební život měly tereziánské a josefínské reformy, které odstranily dosavadní institucionálně finanční opory hudebního života (zrušily církevní bratrstva, mnišské řády, ale omezily i nábožensko-kulturní aktivity cechů) a nenabídlly náhradní platformy pro udržení profesionální hudební kultury. Právě v zemi, kde hudebně mecenášskou roli dvora a dvorského okruhu „suplovaly“ s církví svázané instituce a organizace, resp. iniciativy zemské šlechty, dopadly – namnoze nedomyšlené, přehnaně centralistické a překotně zaváděné – reformy na kulturní oblast

6 Srovnej: T. VOLEK, *K problému české hudební emigrace v 18. století*, Miscellanea musicologica VI. 1958, s. 95–117. Srovnej také: TÝŽ, *Hudebníci Starého a Nového města pražského v roce 1770*, Miscellanea musicologica I. 1956, s. 43–49.

7 Recensent se kdysi pokusil o zpřístupnění výsledků historicko-muzikologických bádání obecné historické veřejnosti, bohužel s minimálním praktickým ohlasem, srovnej: Jiří PEŠEK, *České kulturní dějiny 14. – 18. století ve sborníku Miscellanea musicologica XXI–XXXI. Praha 1970–1984*, Folia Historica Bohemica (FHB) 11, 1987, s. 403–416.

zcela devastačně. Vyčerpání válkami proti Francii, boj s čím dál, tím podezřevější censurou a za Františka I. nekonečnými policejními šikanami (i hospodská stolní společnost operních herců začala být podezřívána ze zednářství a protistátní činnosti) a ovšem slábnutí reprezentačních výdajů měšťanstva i šlechty, to vše drasticky limitovalo nadále značně silnou pražskou komunitu hudebníků i operních zpěváků a herců.

Obecně kulturně historický přesah má i další z Volkových pramenných studií, pojednávající o pražském koncertním životě v letech 1774–1805 (s. 717–742).⁸ Autor tu na základě – podle editorů v šedesátých letech 20. století poté údajně skartovaných – guberniálních akt ve věci povolení vystoupit v Praze s hudební produkcí zrekonstruoval tři desetiletí pražského koncertního života i praxi doporučujících dopisů z pera pražských, v oboru dominujících osobností (Dušek, Koželuh, Mašek), přikládaných k žádostem. Akta dokládají, že mimořádnou koncertní konjunkturu zažila Praha v letech 1786–1791. Drastickou minimalizaci nejen koncertního života naopak přineslo zavedení „hudební daně“ v roce 1708.

Krátká čtvrtá část knihy je věnována ikonografickým pramenům hudební historie.⁹ Zde nejvíce zaujme studie o hudbě při pražských průvodech 18. století (s. 751–767).¹⁰ Meritem jsou především průvody při v průběhu roku nespočetných církevních slavnostech, průvody na počest narozenin členů panovnické rodiny, uvedení v úřad vysokých církevních hodnostářů, prosebné průvody za vítězství habsburských vojsk atp. Účetní materiál dává poznat, že hraní při těchto příležitostech bylo hlavním zdrojem příjmů početných pražských hudebníků, resp. „cechů“ trumpetistů a „vojenských bubeníků“, tedy spíše tympanistů (s. 753). To, co je na příspěvku nejzajímavější, je připomenutí dvou graficky podrobně dokumentovaných židovských velkolepých hudebních průvodů let 1716 a 1741. Prvý se konal k počtu narození dlouho očekávaného následníka Karla VI., arciknížete Leopolda, bohužel zemřelého před dosažením jednoho roku. Druhý, o nic méně výpravný průvod prošel ulicemi Židovského města na počest pozdějšího císaře Josefa II. V obou případech byli pro průvod i jeho doprovázení hudbou z ad hoc postavených, bohatě zdobených triumfálních bran zjednáni pražští křesťanští hudebníci.

Pátá část knihy je nazvána „Komponisté“ a Volek tu cíleně překročil horizont 18. století. Vedle jeho velkých témat – tvorby Jana Dismase Zelenky, Antonia Vivaldiho a Christopha Wilibalda Glucka – se tu autor ve čtyřech příspěvcích věnoval lobkovickému mecenátu Ludwiga van Beethovena a vztahu obou osobností. Poté však již texty úplně opouští dosavadní časovou rovinu. Připomenut je tu Volkův dávný zájem o Bedřicha Smetanu a jeho jen dílčí závislost na Richardu Wagnerovi, tedy Volkova dávná polemika s názory Zdeňka Nejedlého. Obdobně, tedy jako text osudový pro jubilantovu biografii, je tu otištěn i jeho kratičký referát z roku 1969 na téma vztahu hudby a politiky.

8 T. VOLEK, *Koncertní život Prahy v druhé polovině 18. století*, Miscellanea musicologica VI. 1958, s. 39–74.

9 Volek se tématem obrazové dokumentace hudebních aktivit intensivně zabýval na přelomu 60. a 70. let. Výsledkem byla (též v německé a anglické verzi vydaná) kniha: Stanislav JAREŠ – Tomislav VOLEK, *Dějiny české hudby v obrazech. Od nejstarších dob do vybudování Národního divadla*, Praha 1977.

10 S. JAREŠ – T. VOLEK, *Hudba v pražských průvodech 18. století*, Hudební věda 10. 1973, s. 339–345. Srovnej též: T. VOLEK, *Pražské muzikantské cechy, měšťtí hudebníci a trubači v druhé polovině 18. století*, Miscellanea musicologica VI. 1958, s. 75–93.

Přílohy knihy obsahují výběrové bibliografie Vladimíra Helferta a Tomislava Volka, soupis vyobrazení a čtyři rejstříky: osobní, jevištních děl, ostatních zmíněných děl a konečně rejstřík míst plus institucí.

Rozsáhlý konvolut Volkových prací snad mohl být – zejména v oblasti konferenčních příspěvků, které mnohonásobně a většinou bez prohlubované argumentace opakují autorovy základní teze – poněkud úspornější a tím i přehlednější. Zároveň je ovšem nutno jasně říci, že v předložené podobě je kniha výzvou – a nejen muzikologům – k otevření odborného dialogu o barokní kultuře přes hranice oborů. Volek v několika textech opakoval, že ho dosud postrádá. Jako problém se na druhé straně ukazuje, že – namnoze starší – texty byly otištěny bez doprovodného komentáře.¹¹ Padesát až šedesát let od prvotního zveřejnění je dlouhá doba a zejména po roce 1989 bylo na poli výzkumu českomoravské, rakouské, ale i saské nebo slezské barokní kultury a společnosti vykonáno mnohé. Méně v tomto kontextu „trpí“ cenné materiálové studie z padesátých let než mnohé pozdější konferenční příspěvky, opakovaně „opravovávající“ Volkovy klíčové teze. Je evidentní, že jeho originální narativ hudebního vývoje období zhruba 1724–1807 zásadně zpochybněn nebude. Čtenář si ale stále znovu klade otázku „proč“ se dalo, co se dalo, a proč právě tak? Stojí autor i po půlstoletí za všemi svými tehdejšími názory a interpretacemi? A proč, resp. zda opravdu, je ve středoevropském prostoru popsaný vývoj pražským a českým unikátem?

Poměrně centrální význam má v kontextu Volkovy knihy otázka, zda a do jaké míry znali pražští – měšťanští – příznivci italské operní hudby v 18. století italštinu. Zatímco pro šlechtickou společnost 17. a do velké míry i 18. století je evidentní, že šlo o jazyk běžné řečové i písemné komunikace, pro měšťanské vrstvy doklady něčeho podobného chybí. V inventářích knihoven pražských měšťanů se jazykově italská literatura neobjevuje.¹² Stali se tedy nositeli osm desetiletí trvajících nadšení pro italskou operu lidé, kteří vůbec nerozuměli obsahu presentovaných oper? Nebo alespoň těm vzdělanějším stačila znalost latiny k rámcovému porozumění kontextu? Znamenalo by to, že josefinskými reformami vynucený obecný přechod od latiny k němčině zlikvidoval v závěru století i jen tuto tenkou platformu komunikace mezi jevištěm a publikem? Škoda, že k těmto podstatným otázkám se Volek v knize nevyjádřil.

Ovšem kniha, která vyvolává otázky a nadto otevírá mezinárodní badatelské obci přístup k cenným výsledkům dlouholetého archivního výzkumu, je nepochybnitelně užitečná a – vzhledem k tomu, že ony čtivé studie byly psány s vervou a polemickým zápalem – říká též mnohé o vědeckých osudech jednoho významného českého hudebního vědce.

Jiří Pešek

11 František Šmahel formuloval v tomto směru svůj názor velmi jednoznačně: „Už před lety jsem oceňoval vydané soubory studií z dílen jednotlivých autorů. (...) Kdykoliv se mi tudíž naskytne příležitost připravit do tisku obdobné antologie, rád ji využívám a snažím se vybrané studie doplnit o nové poznatky. Domnívám se, že by se to tak mělo dít nejen obecně, ale i závazně, aby retrospekci doplnilo nezbytné *aggiornamento*.“ Srovnej: František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a míjení v životě jednoho medievisty*, Praha 2009, s. 459.

12 Jiří POKORNÝ, *Knihy a knihovny v inventářích pražských měšťanů v 18. století (1700–1784)*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 28, 1988, Fasc. 1, s. 41–64.

Wolfram SIEMANN

Metternich, Stratege und Visionär. Eine Biographie

München, C. H. Beck 2016 (²2017), 983 s., ISBN 978-3-406-68386-2.

Siemannova biografie už ve svém názvu ohlašuje koncepční změnu v náhledu na nejznámějšího středoevropského státníka 19. století. Místo tradičního označení ministra a kancléře Metternicha porevoluční liberálně a poválečnou nacionálně laděnou historiografií někdy jako konzervativce, jindy reakcionáře, policajta nebo dokonce „kočího“ Evropy, rází Siemann jinou charakteristiku. Metternicha označuje za стратега a vizionáře. Je zde tedy předkládán zcela jiný historický obraz než doposud: obraz aristokratického politika, který ve svých zahraničně politických úvahách a činech vždy předčil domácí a i zahraniční současníky a protihráče, obraz politika a státníka, který vždy více méně dosáhl svých vytyčených cílů. Je to obraz státníka, který musel být s ohledem na křehkost postavení habsburské monarchie, Německého spolku a kontinentální Evropy vždy strategicky předvídatý. Musel být neustále ve střehu, neboť sám „sedmkrát“ zažil většinou v důsledku válek a revolucí neuvěřitelnou proměnu evropských státoprávních, politických a i duchovních poměrů.

Sám byl jimi v mládí v důsledku ztráty „domova“ a rodinného majetku materiálně a existenčně ohrožován. Byl také mnohokrát přímo konfrontován se strůjcem revolučního a porevolučního „zla“ (Napoleonem Bonapartem), které bylo nakonec s vypětím všech sil pokořeno. I v důsledku tohoto vítězství, které mělo obecnou závaznost pro celou Evropu (vídeňský kongres), byl Metternich rakouským císařem respektován a dokonce i materiálně odměněn. Byl také nehorázně ctěn, ale i upřímně nenáviděn, aby nakonec po třicetiletém klidném spočinutí byl ze svého nového vídeňského „domova“ týmž „zlem“ (revolucí, která ale vypukla i doma) opět vyhnán. Na konci života byl vyzván novou porevoluční mocí k návratu domů a pak někdy i brán neoficiálně k poradě o ožehavých politických záležitostech.

V jeho dlouhém a pestrém životě se však nacházela jedna velká opora, která ho nikdy neopustila. Nebyla to žena, ani panující monarcha, natož přítel, kterého nikdy neměl, a když ho měl, tak se s ním stejně nakonec rozešel (Friedrich von Gentz). Tou oporou, která nikdy nezklamala, byla liberální Anglie. Tento zdánlivý paradox jeho života – na jedné straně konzervativní politické náhledy a na straně druhé neskrývaný obdiv k té nejliberálnější zemi tehdejšího světa – opravdu nebylo dosavadním historiografickým přístupem možno vysvětlit. V této biografii se tak stalo. Dokonce by bylo možno Metternichovu biografii sepsat jen na základě třech obrazů vnitřně propojených jeho vztahem k ostrovní velmoci. Těmito obrazy by byly: 1. Návštěva a objeovávání Anglie a jejího politického systému v polovině devadesátých let 18. století (mládí); 2. Slavné oxfordské doktorské „korunování“ těsně po porážce Napoleona Bonaparta (dozrání) a nakonec 3. Spěšný útěk do Londýna po vypuknutí vídeňské revoluce (stáří). Dokonce lze tvrdit: ať se dělo kolem Metternicha cokoliv, Anglie mu vždy nastavila vlídnou tvář.

Wolfram Siemann, emeritní profesor nových a nejnovějších dějin mnichovské univerzity, skutečně splnil to, co v názvu svého životního eposu sliboval. Koncepční změnu v náhledu na politickou a i hospodářskou činnost knížete Metternicha si načrtl nejdříve

na malém formátu, který předcházal velkému dílu. Zde vše rozvinul a doladil. Aby tak mohl učinit, následovala dlouholetá badatelská příprava, která se v jeho případě odehrála především ve studovnách pražského Národního archivu (v jeho seznamu nepublikovaných pramenů je stále označován za Státní ústřední archiv) a vídeňského Státního archivu, respektive v jeho oddělení Haus, Hof und Staatsarchiv se sídlem na Minoritenplatz (zde studoval především akta státní kanceláře a Metternichovu korespondenci), ale také Státního oblastního archivu Plzeň, kde se probíral v aktech velkostatku Kynžvart a Plasy, a v děčínské pobočce Státního oblastního archivu Litoměřice, kde ho zajímal především rodinný archiv Clary-Aldringenů. Snad kromě manželů Hofmanových je Wolfram Siemann doposud jediným badatelem, který důkladně prošel v Praze uložený rodinný archiv Metternichů a Acta Clementina.

Díky této mnoholeté přípravě mohl Siemann pracovat například s originální a hlavně kompletní verzí Metternichových pamětí, a nikoliv jen s pasážemi, které už před dávným časem (v 80. letech 19. století) a s vynecháním „nepříjemných“ pasáží naservíroval v *Metternich's nachgelassenen Papieren* badatelům celého světa Metternichův syn Richard. Toto tvrzení není nadsazené. Jak se dovídáme především z úvodní podkapitoly *Risiken und Grenzen der Metternich-Biographie Heinrich von Srbiks*, není Srbikova obsáhlá a mezi historiky stále populární biografie o více než 1400 stranách z roku 1925, která doposud zásadně určovala historický, ale i lidský pohled na kancléře Metternicha, podle Wolframa Siemanna pramenně dostatečně podložena. A toto dílo už vůbec není prosto věcných a interpretačních chyb či dobově zavádějících koncepcí, které hraničí s „biologickým rasismem“ (s. 22) a jistým druhem „německého kulturního imperialismu“ (s. 25). Těmito koncepcemi se podle Wolframa Siemanna Heinrich von Srbik pokusil překonat to, co zcela zanedbal při rešerších ve vídeňských archivech. Opravdu bylo a je zavádějící snažit se kompenzovat pramennou nedostatečnost (ať už z důvodu vlastního lajdáctví či opravdového nedostatku listinného a memoárového materiálu) myšlenkovou konstrukcí Oswalda Spenglera o národech a kulturách jako individuálně oduševnělých organismech (Metternich se tady měl stát „plnokrevným“ představitelem či vůdcem „německého politického tělesa“).

Siemann místo toho nabízí poctivou badatelskou práci, přirozená vysvětlení a vždy dobově ukotvené interpretace. Podle něj byl Metternich na rozdíl od jeho politických soupeřů neuvěřitelně pracovitý státník (což ale musel často kompenzovat jinými výpadky, respektive hledáním odpočinku například u žen, což už tematizoval především biograf Egon Corte Conti). Metternich se vždy snažil předčít své protivníky opravdu důkladnou koncepční přípravou (tyto koncepty jsou k nalezení v pražském a vídeňském archivu), která zahrnovala neuvěřitelné množství kulturních, politických a hospodářských faktorů. Snažil se dojít k politickým a „politologickými“ závěrům, které se mu staly vodítkem ve velmi nepřehledných situacích a vždy se nakonec ukázaly jako relevantní. V tomto směru diplomat, ministr a nakonec i kancléř Metternich neměl na vídeňském dvoře, ale i v celé kontinentální Evropě konkurenci a vlastně i přiměřeně připraveného partnera k jednání.

Zdá se, že po Kaunitzově smrti vídeňská zahraniční a vnitřní politika opravdu neměla, jak se i Metternich v pamětech domníval, žádný „pevný plán“. Ten opravdu přišel až po Metternichově nástupu do čela nejprve pařížského vyslanectví a poté i zahraniční politiky habsburské monarchie (1809). Paradoxně prý největší překážkou pro jeho zásadní

domácí a zahraniční plány a razantnější tahy na evropské diplomatické šachovnici nebyli politici znepřátelených velmocí, ale císař František I. (II.), který na jeho pečlivě propracované návrhy a k jádru směřující dotazy mnohdy prostě neodpovídal (zde dokumentováno na Metternichově plánu na přestavbu habsburské monarchie a i německého prostoru z roku 1817). Kancléř Metternich prý svého císaře znal natolik dobře, že po tomto mlčení nikdy na posvěcení svých plánů císařem nenaléhal a nechal je jednoduše padnout. Ale i tak přišlo podle Wolframa Siemanna s Metternichem do středoevropské politiky zcela „nové politické ratio“ (s. 219), které se snažilo z politiky vyloučit neprofesionalitu a nahodilost.

Druhou velkou předností Siemannova díla je jeho otevřenost vůči čtenáři, kterého autor bere jako sobě rovného partnera. V každém momentě „vyprávění“ ho nechá nahlédnout do své „dílny“. Neustále mu sděluje, jaké prameny použil, jak s nimi naložil a jak se liší od výkladu svých předchůdců při jejich interpretaci (většinou si mylně vyložili smysl písemného pramene, vytvořeného Metternichem). Tato otevřenost ohledně použitých pramenů, častých historicko-politických úvah a i vlastních pochybností, toto biografické dílo neuvěřitelně oživuje a samozřejmě mu dodává punc věrohodnosti. Čtenář tak může sledovat proces formulování základních tezí historika.

Tyto úvahy jsou často doplněny či dokumentovány náčrtem z Metternichova konceptu, deníku či autografu. Velmi ilustrativně tak působí například jeho skicy uspořádání anglického parlamentu, kde byl při svém prvním pobytu v Londýně v devadesátých letech 18. století každodenním hostem. Sledoval zde doslova a do písmene v přímém přenosu parlamentní liberální politickou kulturu, která neměla v Evropě obdoby. Fascinovaly ho řečnické duely, způsob hlášení se o slovo, vyvolání hlasování o nedůvěře a hlavně respektování opozice vládní stranou a naopak v době, kdy ve Francii zuřila krvavá revoluce. Výsledkem tohoto pozorování bylo zjištění tehdy dvacetiletého aristokrata (a to i po přečtení právě vydaného Burkeho konzervativního pamfletu proti francouzské revoluci), že tento způsob pěstování liberální politiky nelze v žádném případě praktikovat v německých státech natož v budoucnu v habsburské monarchii. Metternich si jednou pro vždy odnesl z Londýna ponaučení, že pro totální mentální nepřipravenost středoevropského prostředí by takovýto liberální politický přístup skončil katastrofálním rozvratem státu a společnosti.

A ještě jedno velké ponaučení si mladý Metternich odnesl z prvního dlouhodobého pobytu v Anglii: k velké politice patří propaganda. Díky ní mohla být politická a dokonce i válečná prohra vykládána jako vítězství. Přesvědčil se o tom, když užířel v přístavu v Portsmouthu totálně rozstřílenou admirálskou loď poté, co se v londýnských novinách dočetl o slavném vítězství admirála Richarda Howa nad francouzskou flotilou (dodnes je v Anglii slaveno jako *Glorious First of June*). Metternich spěchal toto vítězství oslavit do přístavu v Portsmouthu společně s Angličany, ale na vlastní oči však uviděl místo „vítězné“ admirálské lodi, jak si zapsal do deníku, jen „ruinu“. Kromě novinářů tehdy nikdo neslavil. Nicméně setkání s žitým britským konstitucionalismem a Burkeho promyšlenou kritikou revoluce bylo, a už nezní paradoxně teze o obdivu k Anglii, pro Metternicha zcela zásadní.

Podobně „obrazem podložený“ a hlavně poprvé publikovaný je v Siemannově biografii také „slavný“ drážďanský rozhovor knížete Metternicha z roku 1813 s císařem Napoleonem. Původně prozrazené detaily z tohoto monologu rozzuřeného francouzského

císaře a o poznání klidnějšího rakouského protihráče, který strádal čas a sprádal strategii posledního koaličního úderu celé Evropy proti „despotovi“, jsou jen odvarem toho, co zde Napoleon skutečně pronesl. Od té doby se opravdu mohl Metternich cítit jako morální vůdce Evropy, kterému se v Drážďanech zjevil „antikrist“ ve své lidské podobě, a kterého je opravdu nutno zničit všemi prostředky.

Siemannova biografie přináší mnohé nové úvahy o dějinách Metternichovy doby. Málokdo či nikdo doposud netematizoval rozsah hospodářské devastace Evropy po napoleonských válkách a její důsledky například na radikalizaci zchudlého rolnictva a nacionalizaci studentstva. Jejím důsledkem měl být podle Siemanna (další nová teze) „buršácký terorismus“ (viz jejich heslo *Freiheit, Gleichheit oder Tod*), který je zde obšírně analyzován na příkladu naplánované a provedené vraždy známého spisovatele Augusta von Kotzebua. Tato vražda prý vyvolala poprvé v dějinách po zveřejnění policejních výsledků skutečné celoplošné zděšení v německé měšťácké společnosti a masový strach z radikalizace národního hnutí, proti kterému pak Metternich rázně zakročil.

Poprvé je zde rozebrána také Metternichova role rodinného „hospodáře“, který musel nejdříve umořit otcovy neuvěřitelně vysoké dluhy (což se mu podařilo za pomoci úvěrů, poskytnutých Salomonem M. Rothschildem a jím organizovaného prodeje navraceného či vykompenzovaného majetku v Porýní), aby se od dvacátých let 19. století vrhl do rozšiřování rodinného pozemkového majetku nákupem velkostatku Plasy (Kynžvart Metternichové vlastnili od třicátých let 17. století), kde mimo jiné zavedl úspěšnou hutní výrobu.

Většina doposud vydaných recenzí hodnotí Siemannův výkon veskrze pozitivně.¹ Jen jedna recenze je kritická. Těžko dohledatelná recenze Hans-Christofa Krause, který nedávno vydal biografii Bismarcka, cílí polemicky na některé důležité premisy Siemannova konceptu. Podle Krause je Siemann ke svým předchůdcům příliš kritický, neboť Heinrich von Srbik měl pro své bádání těsně po skončení první světové války daleko těžší podmínky, než mají badatelé dnes, a proto nemohl cestovat po archivech tak svobodně jako Wolfram Siemann. Dále buršácké hnutí nelze přirovnat k terorismu, a vůbec druhá část Siemannovy

1 Například Tim Blanning na https://www.academia.edu/38448148/Tim_Blanning_review_of_Wolfram_Siemann_Metternich_Strategie_und_Vision%C3%A4r_Eine_Biografie; Timm D. Billinger v *Austrian History Yearbook* 49/2018 na <https://www.cambridge.org/core/journals/austrian-history-yearbook/article/wolfram-siemann-metternich-strategie-und-visionar-eine-biografie-munich-c-h-beck-verlag-2016-p-983-77-fig/DB3FE01C9157C00658C5B225AAE0277E> (24. 9. 2019); Andreas Fahrmeir na *H-Soz-Kult*, 25. 10. 2016, <www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-24981>, který zakončil svoji recenzi větou: „Man kann sicher eine, vermutlich viele andere Biographien Metternichs schreiben. Ob es bessere geben kann? Das ist eher unwahrscheinlich.“ Rovněž Miroslav Šedivý na: *H-Soz-Kult*, 28. 10. 2016, <www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-24980>, který recenzi zakončil slovy: „Siemann's latest monograph undoubtedly represents a turning point in the research on Metternich, showing that impartial research based upon the study of archival sources is absolutely necessary in connection with this statesman. There naturally still remains much to be done, especially with regard to the period of 1830–1848 to which Siemann pays considerably less attention than to the preceding decades of Metternich's life, a fact that one can hardly criticise because then two volumes instead of one would be needed. In any case, Siemann's book lays a foundation on which other historians can and must establish their examination of Metternich and his time.“

biografie líčí podle Krause kancléře neadekvátně vzhledem k jeho zadržovací a potlačovací politice v Itálii či ve Španělsku. A vůbec si podle něj Metternich nezaslouží „fast uneingeschränktes Lob“, když jeho politika zanechala po sobě mnoho mrtvých a uvězněných. Obdivem k svému protagonistovi prý Siemann překročil etické hranice historikovy práce. Některé Siemannovy pasáže považuje Kraus dokonce přímo za „nudné“ a jmenuje právě zcela zásadní kapitolu věnovanou osvětlení Metternichova světonázorového formování, tedy pojednání o prvním londýnském pobytu.² Autor této recenze naopak považuje tuto kapitolu za objektivní, přiměřeně obsáhlou a důkladně koncipovanou právě s ohledem na mimořádnou důležitost na utváření budoucích Metternichových konzervativních názorů.

Kritika pojetí Siemannova Metternicha může vzejít jedině ze stejně důkladného výzkumu, jako provedl on sám. Takovým dílem, které Siemannovi může v některých závěrech oponovat (a také pomoci), je nedávno vydaná monografie Romana Sandgrubera o dějinách podnikání vídeňských Rothschildů. Zde se Roman Sandgruber, emeritní profesor univerzity Johannese Keplera v Linci, neubránil po přečtení Siemannova Metternicha položit (nejen sobě) zcela zásadní otázku: Kde bral kancléř Metternich finance na politiku udržení „bezpečného evropského kontinentu“, když rakouská státní pokladna byla víceméně permanentně prázdná v důsledku umorování státního dluhu, který vznikl za napoleonských válek?

Právě v Sandgruberově rodinné rothschildovské sáze se můžeme dočíst k tomuto tématu to, co v Siemannově biografii nenajdeme, tedy jaký charakter a jaké důsledky měla Metternichova „spolupráce“ se Salomonem M. Rothschildem. Je z ní zcela zřejmé, že probíhala intenzivně ve dvou úrovních: Rothschild byl Metternichovým osobním bankérem (půjčil mu na splácení otcových dluhů, pomáhal s prodejem majetku v Porýní a půjčil mu i na nákup velkostatku Plasy v západních Čechách) a financoval i Metternichovu intervenční politiku. Podle Romana Sandgrubera obstaral S. M. Rothschild kancléři Metternichovi během zhruba třiceti let před jeho pádem doložitelně přes 200 milionů zlatých, které pak byly spláceny nejrůznějšími prebendami, koncesemi a monopoly, které byly Rothschildům přiděleny „na politicky umrtveném území“ včetně například pronájmu španělských dolů.

Tyto dluhy nikdy nebyly Rothschildovi spláceny ze státní kasy, ale vždy nepřímo, v podstatě „jinými národy“, takže si prý jednou i samotný Salomon M. Rothschild v korespondenci s Metternichem postěžoval, že jsou to jenom „krvavé peníze“, které mu Metternich prostředkuje za jeho finanční služby. Šlo tedy o zvláštní obchodní vztah mezi kancléřem a židovským finančníkem. Za tyto služby si Rothschild kupoval také benevolenci rakouského státu vůči sobě a svým souvěrcům, což vyvrcholilo v polovině čtyřicátých let 19. století zrušením židovské daně a nákupem tří slezských deskových statků (Šilhéřovice, Kravaře, Hlučín), které by podle rakouského „práva“ Rothschild proti vůli zdejších stavů nemohl nikdy získat.³

2 Recenze Hanse-Christofa Krause v *Geschichte für heute. Zeitschrift für politische Bildung* 11/2018, Heft 2, s. 91–94.

3 Tuto kapitolu o vztahu Metternicha s Rothschildem nazval Roman Sandgruber zcela příhodně „Der Kutscher und sein Stallknecht“. Roman SANDGRUBER, *Rothschild. Glanz und Untergang des Wiener Welthauses*, Wien – Graz – Klagenfurt 2018, s. 41–50.

Co by bylo ještě možno této mimořádné biografii pod čarou vytknout (a co lze také velmi rychle v dalším vydání napravit), je nedostatečná znalost české a moravské topografie (viz například Djakovice na s. 68, tedy dnes Dyjákovice, které ale autor umísťuje do Čech). Ale i přes tyto výtky máme co dočinění se zcela mimořádným dílem. Jeho kvality vyniknou zvláště ve srovnání s novými biografiemi Metternichových politických soupeřů. Tímto srovnáním nabude na velikosti jak Metternich samotný, tak i Siemannova historická práce.⁴ Jak ministr Sedlnitzky, tak i „intrikán“ Kolowrat, všichni vrostli do vysoké vídeňské politiky jako policajti a protagonisty stavovské obce. Do Vídně si z provincie přinesli policajtskou mentalitu (Sedlnitzky ze Slezska, Kolowrat z Čech), která jim v restaurační době přinášela kariérní úspěch. Pokud žil císař František, stáli nedotknutelně u vrcholu moci. Pak už byla jejich úřední a mimoúřední činnost jenom intrikánskou, tedy naprosto kontraproduktivní pro státní stroj. Proto se Metternich odhodlal po císařově smrti vyřídit si s nimi účty.

Metternich se pohyboval ve zcela jiném světě. Od mládí neustále cestoval po západní Evropě, vytvářel si osobní kontakty s politiky a – nezapomeňme – zorganizoval vídeňský kongres, kam všichni známí politici ochotně přijeli. O tom se mohlo Sedlnitzkému a Kolowratovi pouze zdát. Jejich myšlenkové a politické horizonty byly opravdu velmi nízké. Často zmiňovaný a stále nejasně vysvětlovaný spor mezi Kolowratem a Metternichem je Siemannem zajímavě ilustrován v momentě svého rozuzlení, tedy v prvních dnech vídeňské revoluce roku 1848. „Revoluční ministr“ Kolowrat neváhal během své třítydenní vlády na přelomu března a dubna 1848 denuncovat uprchlého kancléře Metternicha revolucionářům, neboť jim poskytl aktový materiál ze státní kanceláře, který měl kompromitovat Metternicha, že zneužíval státní peníze ve svůj prospěch (což nebyla pravda, protože se jednalo o vyúčtování běžných nákladů jeho kanceláře). Tento Kolowratův „podraz“ se neobešel bez následků: Metternichovi byl odepřen důchod, na který měl jako státní úředník nárok.

Jaký tedy je Siemannův Metternich? Je dvojí: 1. Jednak pojednává o Metternichovi samotném. Metternich byl podle Siemanna zrozen na konci Ancien Régime, byl postižen osvícenstvím a revolucí. Stal se exponentem generace narozené kolem 1770. Tato generace politiků se stále ještě považovala za celoevropskou komunitu, která trvala na hodnotách starého evropského státoprávního systému, který však už nechtěl být pouze feudálně represivní a vůči prostému obyvatelstvu kořistnický, ale chtěl být systémem, kde platily základní právní hodnoty (včetně nedotknutelnosti individua, tedy i monarchie) a který se bránil být nakažen francouzským pojetím expanzivního nacionalismu. Tento svět sice ztrácel na síle, ale měl být přesto i po napoleonském zemětřesení obnoven a pokud možno co nejdéle zachován.

4 Michal CHVOJKA, *Josef Graf Sedlnitzky als Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle in Wien (1817–1848). Ein Beitrag zur Geschichte der Staatspolizei in der Habsburgermonarchie*, Frankfurt am Main 2010, 416 s. Vyšlo v rámci edice (= Schriftenreihe der Internationalen Forschungstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850“, 42); Isabella SCHÜLER, *Franz Anton Graf von Kolowrat-Liebsteinsky (1778–1861). Der Prager Oberstburggraf und Wiener Staats- und Konferenzminister*, München 2016, 381s.

Tento kosmopolitismus kromě Metternicha tehdy opravdově sdíleli především britští politici (především Wellington a Castlereagh na vídeňském kongresu). Za Metternichovou celoživotní posedlostí „restaurováním“ stál tedy kromě vlastní životní zkušenosti tento „kosmopolitický impetus“ (s. 82), který definitivně zničila až revoluce uprostřed 19. století. Je to tedy biografie o muži, který se narodil v Porýní, kde tehdy o „německém národním tělese“ nebylo vidu ani slechu, ale nikdy zde vlastně dlouho nepobýval. Rakousko se ho ujalo v době nouze, ale bylo pro něj včetně pozemkového majetku v západních Čechách jen a pouze materiální a „morální vlastí“. Kdyby si mohl sám vybrat, žil by (ale asi bez politiky) v Anglii, protože Anglie byla pro něho, jak se vyznal svému deníku, „zemí práva a pořádku“.

2. Wolfram Siemann umí skvěle psát, dokonale strukturuje text a formuluje myšlenky. I nerodilý mluvčí pozná, že jeho (německý) jazyk se v jeho podání stává nevšední záležitostí vybízející ke hře. Jeho hra se slovy připomíná tak trochu styl Otty Urbana užitý v například v České společnosti.⁵ Siemann zvládá svá pozorování a teoretické konstrukce vždy podepřít měřitelnými a hlavně srozumitelnými „indikátory“, i když se potencionální recenzentům mohou zdát jako příliš odvážné. Tomu se říká umění operacionalizovat dějiny. A tohle vše dohromady provázáno důkladným výzkumem, neustálým promýšlením nasbíraného faktografického materiálu a hledáním souvislostí, motivací a vyššího smyslu, tedy smyslu pro ustanovení přehledné struktury biograficky podepřené syntézy, to vše činí včetně užití adekvátně odborného jazyka z „obyčejného“ biogramu velké dílo, které by stálo za překlad také do češtiny.

Milan Hlavačka

Anne-Marie PATHÉ – Fabien THÉOFILAKIS

Wartime Captivity in the Twentieth Century. Archives, Stories, Memories

(= Contemporary European History, Volume 19)

New York, Berghahn Books 2016, 344 s., ISBN 978-1-78533-258-6.

Recenzovaný sborník je výsledkem mezinárodní konference, která se konala v listopadu 2011 na pařížské Ecole Militaire. Původně byl vydán francouzsky v roce 2012.¹ Anglická mutace spatřila světlo světa o čtyři roky později. V české historiografii mají výzkumy fenoménu zajetí jistou tradici, zvláště co se týká první a druhé světové

5 Pro příklad uvádím větu ze s. 157, která zní: „Sein Bruder Joseph (je zde myšlen Metternichův mladší bratr), der allein durch seine Unauffälligkeit auffiel, wäre im Falle der Auswanderung des Älteren dieser Verantwortung niemals gewachsen gewesen.“ Nebo na s. 135: „Auch der Whig-Abgeordnete und Dichter Richard Brinsley Sheridan kreuzte in den Debatten mit Burke die Klänge.“

1 Anne-Marie PATHÉ – Fabien THÉOFILAKIS: *La captivité de guerre au XXe siècle: des archives, des histoires, des mémoires*, Paris: Armand-Colin 2012.

války.² České výzkumy se však nijak v poznámkách v publikaci neobjevují a nikdo z domácích badatelů nefiguruje mezi autory. Fenomén válečného zajetí a osudů zajatců tradičně poutal daleko menší pozornost, než odbojové aktivity, jakkoli do těch byly zapojeny desetitisíce osob, zatímco zajetí se týkalo v součtu miliónů. Zájem o toto téma začal v evropské historiografii vzrůstat až v závěru minulého století, a to v souvislosti s rapidním nárůstem výzkumu obětí válek a jejich zkušeností. Plně to koresponduje s obratem zájmu historiografie k problematice paměti a k identitárním otázkám, spojeným s politikou uznání a snahami o nápravu křivd.

Napsání závěru ke sborníku se ujal francouzský historik, odborník na vichistickou Francii, Henry Rousso. Výstižně konstatuje přínosy, spočívající ve studiu této tematiky. Jakkoli je formuluje jako své ryze osobní dojmy, vyjadřují celkové zaměření sborníku. Za prvé fenomén zajatectví otevírá otázky vnímání času v rámci válečné zkušenosti. Tímto směrem se ve sborníku vydává hned několik studií. Největší pozornost této tematice věnovala Iris Rachamimov, která se zabývala překonáváním sociálních norem v internačních táborech během první světové války a v tomto rámci i problémem odlišného plynutí času v zajetí. Daří se jí to úspěšně ukazovat na příkladu divadelních představení, která zajatci sehrávali. Aktéři chápali zajatecký tábor jako prostor vydělený z toku jejich běžného života, a proto v rámci tohoto odlišně plynoucího času byli ochotni překračovat normy, jež by za jiných okolností respektovali – např. travesti shows, jejichž hrdinové byli ostatními ctěni a respektováni.

Matthias Reiss si důkladně všímá ve studii o německých zajatcích (jichž bylo kolem 135 tisíc) v USA za následující války proměn genderových distinkcí. Z jiného úhlu pohledu otevírá otázku času Peter Schöttler ve statí o Fernandu Braudelovi a jeho prožitku zajetí v Německu v letech 1940–1945. Braudel byl držen v táboře v Alsasku, pak v Mohuči a nakonec v Lübecku. Jeden z podtitulů v textu „od dlouhé chvíle v zajetí k dlouhému trvání v historii“ je v tomto směru dostatečně výmluvný a Schötter přesvědčivě argumentuje ve prospěch teze, že právě zde – zvláště během táborových osvětových přednášek z dějin – si Braudel definitivně precizoval svou koncepci tří temporalit. Jen na okraj poznamenejme, že autor přináší i zajímavá tvrzení ve vztahu k dalším historikům. Lucien Febvre, tradičně vnímáný jako zarytý petainista, vychází ze vzájemné korespondence s Braudelem zcela opačně.

Suzanne Snizek v následující studii otevírá téma vlivu válečného zajetí na tvorbu židovského avantgardního skladatele Hanse Gála. Ten uprchl před Hitlerem z Německa: mířil do USA, zakotvil však nakonec ve Skotsku. Tam však byl po propuknutí války v květnu 1940 internován. Podobný osud jen do srpna téhož roku stihl na britských

2 Viz např. Andělín GROBELNÝ, *Postavení sovětských zajatců a civilních dělníků na Horním Slezsku v letech 1941–1945*, Praha 1967; Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR 1939–1945*, Brno 1967; Jindřich PECKA, *Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 1995 (původní vyd. 1967); Ladislav KUDRNA, *Českoslovenští letci v německém zajetí 1940–1945*, Praha 2005; Tomáš STANĚK, *Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945–1950*, Opava 2011; František NEDBÁLEK, *Železniční transporty a pochody smrti vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců, české země, zima a jaro 1945*, Ústí nad Labem 2005.

ostrovech dalších pětadvacet tisíc uprchlíků, převážně z Německa a Rakouska. Následně autorka zajímavě propojuje kompozici slavné *Huyton Suite* s Gálovými prožitky z detence v táboře Huyton. Rozdílné plynutí času zajatců a ostatní populace vyvolávalo problémy také po skončení válečných konfliktů. Horizonty zkušenosti obou skupin se diametrálně odlišovaly a nesnadno hledaly porozumění.

Zajetí navíc časově často přesahovalo ukončení války – mnohdy i o řadu let. Tyto situace postihuje hned několik studií. Patrizia Dogliani se zabývá německými zajatci v osvobozované, resp. osvobozené Itálii. Druhý z editorů sborníku do něj věnoval studii o německých zajatcích ve Francii v letech 1944–1948. Bob Moore ukazuje totéž v případě britských ostrovů, přičemž si všímá zřetelně lepšího přijímání Italů než Němců ze strany usedlé populace.

Druhou rovinu, jak ji načrtl Rousseau, představuje válka jako společenský fenomén, jenž je ovládán normami a hodnotami, ať již explicitními či pouze implicitními. Tímto směrem se ve sborníku orientuje více studií. Historický výzkum válečných zajatců nelze dělat bez kritického rozboru mezinárodněprávní regulace. Právním rozborům jsou věnovány především dvě úvodní studie. Heather Jones se zaměřila na aplikaci mezinárodního práva na západní frontě během první světové války a sleduje rozdílnou aplikaci ženevských a haagských humanitárních konvencí. Zatímco ženevská linie, jež stála u zrodu Mezinárodního Červeného kříže, se orientovala na ochranu zraněných vojáků a měla garantovat rovné zacházení, haagské konvence byly ambicióznější a chránily zdravé zajatce před vykořisťováním. Jones konstatuje, že za první světové války bylo mezinárodní humanitární právo respektováno daleko více, než během následující světové války. Přesto však převládá po roce 1918 dojem, že tato právní regulace selhala. Přinejmenším lze konstatovat, že haagské konvence byly respektovány podstatně méně než ženevské.

V následující studii analyzuje Rüdiger Overmans zacházení s ideologicky citlivou kategorií zajatců židovského původu ze strany nacistického Německa. Odhady mluví o tom, že se to týkalo zhruba dvou set tisíc osob. Svůj rozbor autor uzavírá tvrzením, že vyhlazení hrozilo pouze židovským zajatcům ze Sovětského svazu. Nacisté se odvolávali na neaplikovatelnost ženevských úmluv na východní frontě, protože bolševici odmítli stát se signatáři této „buržoazní“ kodifikace. Z důvodu reciprocity se nacisté k židovským zajatcům z jiných zemí chovali mírněji, což na východní frontě nemuseli i z důvodu, že Hitler si žádné německé zajatce z Východu nepřál a stejně tak i Stalin zajaté sovětské vojáky nahlížel jako zrádce – starost o reciprocitu tedy zde neměla žádné místo.

Zajímavé – byť z hlediska celkového zaměření knihy okrajové – jsou otázky zacházení se zajatci v neutrálních zemích. Tomu tématu je věnována studie Georga Kreise o ruských zajatcích z Německa v neutrálním Švýcarsku za druhé světové války. Navzdory neutralitě byli Rusové Švýcaři chápáni jako „nepřátelé v našich rukou“. Vysoce aktuálními otázkami se pak zabývají studie v poslední části, které otevírají témata klasifikace osob vymykajících se běžnému chápání pojmu válečný zajatec v mezinárodním právu. Podobně okrajový význam z hlediska celkového tématu má studie Delphine Debons – jakkoli jde o důkladnou a zajímavou práci – o regulaci náboženského života zajatců za druhé světové války.

Třetí rovinu sborníku Rousso definuje jako kontakt mezi nepřáteli: „Zajetí nám umožňuje porozumět podstatě konfliktu, konkrétně způsobům, jakými je obraz nepřítele konstruován a dekonstruován těmi, kdo jsou do něj zapojeni.“ Nebo lapidárnějšími slovy řečeno: „Řekni mi, jak nakládáš se zajatci, a já ti řeknu, jakou válku vedeš.“ Raphaëlle Branche a Sylvie Thénault, věnující se alžírským bojovníkům, ukazují na historických příkladech, jak mocensky determinovanou a vysoce politickou je kategorizace protivníků. Dodržování mezinárodních konvencí o válečných zajatcích je ekonomicky dosti nákladné. To zdůrazňuje hned několik studií sborníku jako nutný kontext porozumění této problematice. Často však tato otázka bývá druhotná a do popředí vystupují pragmatické potřeby vedení války (mezi vojenskými profesionály oblíbený argument o „válečné nutnosti“, když nejsou standardy naplňovány) a otázky mocenské a hodnotové.

Zvláště inspirativní je v tomto směru ve sborníku závěrečná diskuse odborníků. Zatímco charakter publikace je výhradně historický, debata se týká aktuálních otázek a propojuje dějepisné bádání s aktuálními politickými problémy. Těto debaty se zúčastnili historik Hervé Dré villon, filozof Christophe Bouton, voják Michel Goya a pracovník Červeného kříže Daniel Palmieri. Současný svět je plný konfliktů, u nichž je kategorizace nesnadná, ať již jde o válku proti terorismu, rozličné formy občanských válek, hybridních válek či vnitrostátních konfliktů, v nichž mnohdy není jasné, nakolik jde spíše o záležitost kriminální (např. boje latinskoamerických vlád s drogovými gangy, kontrolujícími rozsáhlá teritoria) a nakolik o regulérní válku. Ostatně výše zmíněné studie o osvobozeneckém boji Alžírsko, kde se francouzská vláda vzpírala uznat aplikovatelnost ženevských a haagských úmluv, tyto problémy výmluvně ukazují na historické materii.

Soustavně hovořím o sborníku a ani jeho editoři nezastírají jeho konferenční původ. Přesto tato publikace v mnoha směrech přesahuje obvyklý konferenční sborník, a to nejen tím, že jednotlivé studie jsou označovány jako kapitoly. I když v úvodu deklarovaný cíl zní velmi ambiciózně – editoři slibují pokus o „totální dějiny“ fenoménu válečného zajetí – není tato ambice vůbec od věci. Pustili se do boje za vyvázání této tematiky z tradičního úzkého sepětí s vojenskými dějinami. A do značné míry se jim tento cíl podařilo naplnit, jakkoli rozhodně nejde o syntézu, naplňující ideál „totálních dějin“. Jednotlivé studie skutečně poskytují širokou pluralitu perspektiv: od právnícké, přes ego-historii, až po konstrukce genderových vztahů. Dojem fundované interdisciplinarity navíc umocňují originálně zakomponované komentáře jako kapitoly *sui generis*.

Kniha se totiž skládá ze čtyř částí. Vedle obecného úvodu k celé publikaci, který napsal John Horne, má každá z částí vlastní úvod, obvykle vytvořený některým z předních badatelů na příslušném tematickém poli. První část je věnována mezinárodnímu humanitárnímu právu, druhá subjektivním prožitkům aktérů, třetí vztahům mezi zajatci a vnější společností a čtvrtá zachycuje koloniální prostor prostřednictvím studií o francouzské praxi (vedle výše jmenovaných jsou do této části zařazeny také studie Sarah Ann Frank o zacházení se zajatci z francouzských kolonií během druhé světové války a studie Raffaella Schecka o poněkud překvapivé existenci francouzských dozorců v táborech zajatců z francouzských kolonií, kteří se dostali do německého zajetí). Každá část je vybavena komentářem vědce určité profesní orientace: první komentuje právník

(Jean Paul Pancraccio), druhou etnoložka (Véronique Moulinié), třetí sociolog (Stéphane Dufoix) a čtvrtou lékař (Jérôme Larché).

Recenzovaný sborník poskytuje kvalifikovaný vhled do soudobých trendů historických výzkumů fenoménu válečného zajetí. Pro české prostředí je inspirativní tím, že zachycuje aktuální zahraniční trendy pro další možný rozvoj této větve historického bádání, jehož solidní základy zde byly položeny již v šedesátých letech minulého století.

Jakub Rákosník

Jiří PEŠEK

Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví

(= Novověk, svazek 11)

Praha, Academia 2014, 884 s., ISBN 978-80-200-2397-1.

V současné době se v české společnosti velmi diskutuje o otázkách moderní i vzdálenější minulosti. Lidé, kteří strávili většinu života v komunistickém režimu, jsou mnohdy výrazně ovlivněni tehdejšími dějinnými narativy. Tehdy se v důsledku ideologického působení vytvořily zjednodušené obrazy dějin, k nimž se chce část veřejnosti znovu vracet. Politika u nás má navíc obecně silnou tendenci používat ideologizované obrazy národní minulosti k legitimizaci svých programových cílů¹, z velké části tyto tendence najdeme u extrémněji zaměřených stran. V současnosti ke snahám o další revizi pohledu na dějiny pak přispívá zejména vliv virtuální reality, sociálních sítí a tzv. „alternativních médií“, které u nás nyní často předkládají nejen idealizaci předlistopadového života, ale i tehdejší výklad minulosti. Dnešní turbulentní doba ukazuje, že historie dokáže být účinným politickým nástrojem a je znovu využívána – často bez hlubší znalosti faktografie – jako častý argument pro debaty ve veřejném prostoru.

Společenský rozměr historiografie často reflektuje ve svém bádání také historik Jiří Pešek. K jeho tématům vedle jiného patří i důležitý okruh dějin dějepisectví, s nímž souvisí problematika sociální interakce historiografie, tedy zkoumání kontextů historického výzkumu dějin ve společenské komunikaci. Autorův interest ostatně dokládá i jeho výrazný podíl na publikaci zabývající se rozbořením produkce k soudobým dějinám v rámci vybraných evropských historiografií a její strukturální proměnou.² Speciálně tematické rakouských soudobých dějin se pak věnoval ve spolupráci s Oliverem Rathkolbem.³

Na tyto dvě knihy navazuje obsáhlá kniha *Rozmlouvání s Klio*, v níž jsou shromážděny jeho studie ke stavu české i německé historiografie, mnohdy pod zorným úhlem společenské angažovanosti dějepisectví. Kniha je rozdělena do čtyřech oddílů. V prvním z nich autor

1 K politice dějin v počáteční fázi komunistické vlády a využití husitské tradice viz Jan RANDÁK, *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2016.

2 Jiří PEŠEK a kol., *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války*, Praha 2013.

3 Jiří PEŠEK – Oliver RATHKOLB a kolektiv, *Soudobé dějiny v pohybu. Rakouský výzkum dějin 20. století*, Praha 2014.

uvazuje nad současným stavem českého dějepiscectví. Provádí přitom jeho tematickou i kvantitativní analýzu, přičemž vychází zejména z obsahového rozboru Českého časopisu historického. Důraz však i v této první kapitole položil zejména na otázky, související s angažovaností historiků a jejich vztahu ke společenskému dění. Souhlasím plně s tezí Jiřího Peška, že „společnost, která nedokáže formulovat koncept či konkurující si koncepty [tedy i generačně odlišné – pozn. JŠ] a vést o nich vážnou a argumenty podloženou debatu, není ani schopna koncepčně a kriticky posuzovat svoji současnost, resp. formulovat své priority, očekávání, obavy směrem do budoucnosti“ (s. 25).

Situace v devadesátých letech 20. století byla přece jen jiná než v současné době. Krátce po pádu režimu, který se snažil kritické myšlení ve společenských a humanitních vědách podříditi ideologickému pohledu, byla atmosféra ovlivněna euforií ze znovunabytí tvůrčí svobody a možnostmi navázat vědecké kontakty se západními historiografiemi. Porevoluční doba také přinášela otvírání doposud tabuizovaných historických témat, pochopitelně především k 20. století. Tehdy se i v konfliktních střetech začalo prosazovat nové paradigma nazírání na klíčové události i osoby, určující dějiny Československa a českých zemích zvláště po roce 1918. Vedle vzrůstu produkce k dějinám meziválečného Československa, jež se logicky nabízelo i jako určitý vzor pro budování nové demokracie v časech polistopadového „budování státu“, byla nejvíce tematizována politicky brizantní témata, týkající se nového uchopování problematiky česko-německých vztahů a zejména otázek poválečného odsunu Němců z Československa. Tato problematika se stala, jak uvádí Pešek, jedním z nejvíce zkoumaných historických témat nově se ustavující české historiografie (s. 701).

Jiří Pešek se na toto téma ostatně podrobně koncentruje zvláště v závěrečné části knihy, kdy sumarizuje přístupy české historiografie k vysídlení od roku 1938 až do roku 1945. Vzhledem k proměnám společenského ovzduší v posledních letech, kdy se dynamicky mění i evropská společnost, která svým překotným vývojem nastoluje témata nových kulturních paradigmat i vztahu Východu a Západu⁴, by rozhodně bylo zajímavé srovnání, kam se posunula debata uvnitř české historické obce v prvním decenniu nového tisíciletí.

Druhá, nejobsáhlejší část knihy se věnuje reflexím německé historické vědy. Ve středu pozornosti jsou zejména témata, která se týkají společenské relevance dějepiscectví, a která vedla k posunu debat o charakteru nacionálně socialistického režimu. Jako výrazná červená nit se v knize objevuje zachycení reakce na změny ve společenských trendech. Zaměření na německé badatelské prostředí vychází z toho, jak se ostatně několikrát uvádí i v předchozí části, že česká historiografie se dostává s tou německou do nejčastějšího kontaktu, a toto prolínání se projevuje obsahovými i metodologickými inspiracemi. V nejrozsáhlejší části knihy autor popisuje zejména vývoj a situaci německé historiografie soudobých dějin ve společenských peripetiích a klade si za cíl nabídnout širšímu okruhu zájemců

4 Do debat o charakteru euroatlantické civilizace se nejnověji zapojují i historici. Viz Heinrich August WINKLER, *Zerbricht der Westen? Über die gegenwärtige Krise in Europa und Amerika*, München 2017; Timothy SNYDER, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, New York 2018; Ian KERSHAW, *Achter Bahn. Europa 1950 bis heute*, München 2019 (anglický originál: *Roller-Coaster: Europe, 1950–2017*, London 2018).

vhled do problémů výzkumu, a to zejména na příkladu zkoumání dějin nacistického a poválečného období.

Vzhledem k zájmu, který Jiří Pešek formuluje vzhledem k reagenzi historické vědy na společenskou situaci, velký prostor v jeho úvahách dostal „Historikerstreit“, jenž byl iniciován v roce 1986. Ten vedle snah o novou interpretaci Hitlerovy éry nastolil také problém vztahu společnosti k vlastním dějinám. Hlavním aktérem se stal historik autoritativních hnutí a totalitarismu Ernst Nolte, jenž prezentoval tezi, zdali nacismus a vznik koncentračních táborů nebyl pouhou reakcí na bolševické gulagy, v nichž docházelo k likvidaci nejen politické opozice, ale také statisíců lidí pouze na základě toho, že příslušeli k sociálním a ekonomickým skupinám, označených ideologicky za nepřátele systému. Jak správně připomíná Pešek, Nolteho teze si například filozof a sociolog Jürgen Habermas, který reagoval bezprostředně – ostatně jako většina pozdějších diskutérů – vyložil především jako pokus zbavit holocaust „singularity“, tedy ódia výjimečného, v dějinách ojedinělého zločinu, a redukovat jeho specifčnost na technickou a organizační dokonalost bezchybně vraždící mašinérie, vybavené plynovými komorami. Tím se vyvinul celý spor. Vůči Noltemu se vymezili například další historici jako Heinrich August Winkler nebo Hans Mommsen. Oponenti v jeho tezích obecně viděli relativizaci Hitlerových zločinů a také snahu vyvinut ze zodpovědnosti za oblundné zločiny jak Hitlera, tak i Němce jako národ. „Historikerstreit“ rozproudil debaty k dalším tématům nacistické minulosti, mimo jiné ke zločinům německé armády v době druhé světové války, kdy genocidní plány podporovala i konzervativní generalita.

Práce, které o brutalitě vojáků vznikaly, odporovaly tezi, dlouhodobě traktované v německé veřejnosti, o nazatíženosti armády válečnými zrůdnostmi, které se připisovaly jen jednotkám SS. Je tak logické, že i tato velká otázka nezůstala u Peška nepovšimnuta, když shrnuje nejvýznamnější německé práce, jež si kladou otázky po fungování ideologické indoktrinace v rámci wehrmachtu, i po rozsahu a charakteru jeho zločinů především na východních územích (s. 285–313). Tyto skutečnosti se nestaly jen akademickým diskursem o vyjasňování si pojmů a stanovisek, ale našly i konkrétní politické odrazy v podobě realizace odškodnění pro oběti nacistického věznění i nucených prací pro Třetí říši, k němuž došlo na přelomu tisíciletí.

Ve výše zmíněné knize, na níž se Pešek podílel ve spolupráci s rakouskými kolegy, navíc doplňuje německý pohled také otázkou rakouského vyrovnávání se s nacistickou minulostí. Stejně tak velkým tématem byla debata kolem knihy historika Daniela Goldhagena (s. 314–359).⁵ V tomto kontextu by se mi zdálo smysluplné připomenout i další „goldhagenovskou“ diskusi, která sice neměla tak široký dosah a kontroverzní podobu jako ta o motivaci nacistických pachatelů k vyvražďování Židů. Mnohem problematičtější je Goldhagenův text k roli katolické církve a papeže Pia XII.⁶ A určitě i ten by si zasloužil v knize svou reflexi. Přesto, že lze dokumentovat, že Vatikán oficiálně mlčel k holocaustu, a to nejen během války, ale i po válce, je potřeba dívat se na roli papeže mnohem sofistikovaněji a proporcěji,

5 Daniel GOLDHAGEN, *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and The Holocaust*, New York 1996. Kniha vyšla také v českém překladu pod názvem *Hitlerovi ochotní katani*, Praha 1997.

6 Daniel GOLDHAGEN, *Die katholische Kirche und der Holocaust. Eine Untersuchung über Schuld und Sühne*, Berlin 2002.

tedy zohlednit i Pacelliho vztah k nacionálnímu socialismu již v době jeho diplomatického působení v Německu. To lze vyčíst z velkých tematických projektů německých historiků, například Huberta Wolfa, jenž vede i velký dokumentační projekt.⁷

Eseje o nastolování zásadních problémů německé společnosti na její cestě k chápání nacistické totality pak Pešek doplňuje i studii, jež se dotýká konceptu modernity jako fenoménu, jímž se zabývala západoněmecká historiografie i v návaznosti na fakt, že modernita byla spojována také s nacionálně socialistickým režimem (s. 456–81).

Druhá kapitola tedy kromě jiného prohlubuje český vhled do historiografické krajiny našich německých sousedů, který může být inspirativní nejen geografickou blízkostí, a vnímám ji jako užitečný dialog, neboť se dotýká takových otázek, jako jsou kompetence historika soudobých dějin, či zamyšlení nad recipováním médií a mediální politiky vůbec (zmíněné velké historické diskuse, ať kolem Nolteho tezí, či polemika kolem Goldhagenových výzkumů, byly iniciovány v tisku).

Souhrnně lze říci, že se historické bádání v Německu pokoušelo reflektovat dramatickou situaci, která souvisela s tázáním se části veřejnosti po osvětlení některých momentů dějin 20. století, které zůstávaly dlouhou dobu tabuizovány či opomíjeny. A to přinášelo důležité metodologické i obsahové podněty rovněž ve vědeckých diskurzech. V tom všem může výrazně inspirovat německá historická věda také nás při hledání odpovědi na otázky, které se zase týkají charakteru komunistického režimu, jeho každodennosti, aktérů i praktik, jak byla moc vykonávána, o jaké mocenské nástroje a ideové principy se skutečně opírala, jaké důsledky ve společenském vědomí zanechala. Historická práce v době komunistické moci vytvářela intenzivně v duchu ideologických bipolarit také obrazy těch skupin, které měly podléhat exkluzi z národního kolektivu, a naopak těch, které do něj měly patřit. Aktuální debaty bohužel ukazují, že si nemalá část politické reprezentace a ostatně i veřejnosti osvojila stereotypy, rétorické figury i způsoby dělení společnosti z doby normalizace a v současné době je stále – a úspěšně – využívá. Využívají přitom i zjednodušené výklady dějin z doby před listopadem 1989.

Třetí část knihy se soustředí na problematiku dějepisné praxe. V jejím rámci zúročil Pešek další velké téma, kterému se badatelsky věnuje, a to dějiny univerzitního prostředí. V kapitole jsou dokumentovány především historiografické trendy, které můžeme vysledovat na základě analýzy disertačních prací, věnovaných období raného novověku na české i německé části univerzity po jejím rozdělení až do konce druhé světové války. Jejich prostřednictvím proniká autor nejen do stavu oboru, ale také do interakce se společenskou sférou. Obsahově je zkoumán rovněž Časopis archivní školy. Inovativní kapitolou je rozhodně část, kde se autor zabývá tematikou dějepisného výzkumu na univerzitě v době komunistického režimu, zejména však do nástupu normalizace. Etapu posrpnového vývoje

7 Hubert WOLF (Hg.), *Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich*, Paderborn 2012. Hubert Wolf, emeritní profesor univerzity v Münsteru, současně inicioval rozsáhlý projekt ke zpracování diplomatických relací Pacelliho z Německa od roku 1917 do 1929, které jsou dostupné on-line. Viz „Kritische Online-Edition der Nuntiaturrechnungen Eugenio Pacellis (1917–1929)“, <http://www.pacelli-edition.de/index.html> (25. 10. 2019).

v syntetizujícím pohledu na filozofickou fakultu zpracoval zejména Josef Petrání a také kolektiv autorů, který se věnoval především zkoumání vývoje filozofické fakulty v době po prosazení normalizačních politických principů.⁸

V knize se najdou podnětné eseje k sociálním dějinám i ke konceptům kulturních dějin. Za nejpodnětnější považuji ale zejména pasáže, kde se autor zabývá otázkou vyrovnání se s problematickými periodami minulosti, které mohou sloužit jako impuls pro zpracování aktuálně probíhajících společenských diskusí. Samozřejmě se pak nabízí otázka, do jaké míry se české historiografii podařilo reagovat na osvětlení sporných momentů moderních národních dějin po roce 1989. I u nás totiž historické diskuse překračují ryze akademickou půdu a promítají se do politiky. Dnešní turbulentní doba ukazuje se, že historie dokáže být účinným mobilizačním nástrojem a výrobcem emocí. Zmíněná vzedmutá vlna zájmu o dějiny však může být i podnětem k seriózní debatě o „výbušných“ částech našich dějin, jako tomu bylo v Německu. Bude určitě do blízkého budoucna důležité, jaká cesta se zvolí. Peškova kniha představuje důležitý příspěvek do debaty zvláště nyní, kdy je potřeba vést solidní rozpravu na téma významu přesažného působení historiografie i dalších humanitních věd ve veřejném prostoru.

Jaroslav Šebek

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUSA (eds.)

Rozmluvy s Antonínem Švehlou a o Švehlovi. Vzpomínky agrárního diplomata Karla Mečíře. Historicko-kritická edice

Praha, Karolinum 2018, 352 s., ISBN 978-80-246-4099-0.

Historici, zabývající se Antonínem Švehlou, často vyjadřují lítost nad tím, že se zachovalo relativně málo pramenů k poznání života a díla tohoto sedláka, politika a v posledku i státníka, který se zásadní měrou podílel na poválečném „budování státu“. Vydání dosud neznámých vzpomínek spisovatele, agrárního žurnalisty a diplomata Karla Mečíře, které jsou takřka výhradně věnovány osobnosti Antonína Švehly, proto vyvolává oprávněnou zvědavost a nemalá očekávání. Ta jsou o to větší, že jak název knihy napovídá, měli bychom díky ní proniknout blíže k autentickému Švehlovi, jeho povaze a myšlenkovému světu, což je oblast, kterou stále neznáme tak důkladně, jak bychom si přáli vzhledem k Švehlově významu a zajímavosti.

Ještě před zhodnocením, zda Mečířovy paměti těmto příslibům dostojí, je třeba vyzdvihnout práci editorů, která je přinejmenším stejně cenná jako vydaný pramen samotný. Eduard Kubů a Jiří Šousa mají k tématu hospodářských dějin, agrarismu a agrárních

8 Kateřina VOLNÁ – Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Klára PINEROVÁ, *Prověřená fakulta. KSČ na FF UK v letech 1969–1989*, Praha 2009; Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Kateřina VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012; Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU), *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015.

politických stran a hnutí u nás i v Evropě blízko, publikovali řadu studií k této problematice a svůj dosavadní výzkum zúročili při přípravě edice. V úvodním textu charakterizují obsah jednotlivých kapitol, zasazují Mečířovy paměti i jím podaný obraz Antonína Švehly do dobových souvislostí a rozebírají, v čem je jeho svědectví objevné. Postřehy a hodnocení editorů jsou relevantní a ve většině případů s nimi lze souhlasit. Snad jen tvrzení, že Švehla si Mečíře vybral za svého „životopisce“ (s. 8), se zdá být i s ohledem na Mečířova vlastní slova a jeho pojetí vzpomínek poněkud nadsazené.

Velmi zdařilá je obsáhlá stat' věnovaná dnes již zapomenutému autorovi paměti. Karel Mečíř nepatří mezi klíčové aktéry moderních českých dějin, přesto jsou jeho osudy natolik barvité, že si pozornost zaslouží. Editori využili množství archivních pramenů, díky nimž dokázali rekonstruovat podrobnosti z Mečířova života i kariéry. Životopisná studie představuje díky širšímu kontextu zajímavý příspěvek též k formování a fungování československého diplomatického sboru v poválečných letech a činnosti Mezinárodního agrárního bureau, jehož generálním tajemníkem se Mečíř stal. Zajímavý je i důkladný rozbor Mečířovy rozsáhlé literární tvorby.

Důležitou částí knihy je na její závěr připojený exkurz o obrazu Antonína Švehly v „historické a historizující literatuře“. Editori zde zmiňují a především osobitě, kriticky a výstižně hodnotí nejdůležitější publikace a texty (odborné, beletrizující i vzpomínkově laděné), které byly Švehlovi věnovány. Začínají pracemi, které vznikaly ještě za života předáka agrární strany, a končí nedávno vydanou monografií Evy Brokové.¹ Takový cenný přehled základní švehlovské literatury doposud scházel. Opomenuta nesmí být ani ediční poznámka, líčící dramatické osudy Mečířova rukopisu a podrobný poznámkový aparát, jímž jsou vzpomínky opatřeny. Při jeho preciznosti ovšem překvapí, že v několika případech, kde by se nabízel komentář, věcná revize nebo odkaz na literaturu či pramen, poznámka schází. Například tak není odkázáno na místo, kde Ernest Denis píše o T. G. Masarykovi jako o „obrazoborci“ (s. 194), ačkoli jde o snadno dohledatelný údaj, nebo není opraveno Mečířovo, respektive Švehlovo, mylné tvrzení, že autorem známého výroku o hájení státoprávní samostatnosti českého království „až do těch hrdel a statků“ byl Adolf Schwarzenberg (s. 161).

Mečíř začal psát vzpomínky na počátku 40. let. Chtěl jimi splatit svůj závazek vůči Švehlovi. Ten se měl opakovaně vyjádřit, že mnoho důvěrných věcí Mečířovi sdělil proto, aby po jeho smrti napsal „jak to vlastně bylo“ (s. 228). To je poněkud překvapivé vzhledem k Švehlově pověstné diskrétnosti, kvůli níž se nám například dochovalo minimum pramenů z jeho pozůstalosti. Mečíř se tohoto pověření zhostil svými paměťmi, současně se skrze ně pokusil vykreslit celkový profil člověka, kterého si pro jeho povahu a schopnosti vysoce vážil. Dílo proto rozvrhl do tematicky vymezených okruhů, které pojednávají o klíčových oblastech Švehlova života a působení, například o agrarismu, agrárním tisku, náboženství a církvi, zdraví a nemoci, vzdělání a umění, politice a morálce či o Švehlovu vztahu s Masarykem a Kramářem. V každé části Mečíř reprodukoval rozmluvy, které se Švehlou vedl na dané náměty v průběhu jejich dlouhé známosti (od počátku 20. století až do Švehlovy smrti). K nim připojil některé historky a anekdoty.

1 Eva BROKLOVÁ, *Antonín Švehla: tvůrce politického systému*, Praha 2017.

Mečířovým vzpomínkám rozhodně neschází atraktivita. Díky jeho stykům se Švehlou a bohatým kontaktům a známostem obsahují mnohé zákulisní informace o české politické scéně a vzájemném poměru jejich vůdčích představitelů. Přitom je nutné ocenit, že i když Mečíř příliš neskryval své sympatie a antipatie, snažil se být korektní (dokázal být kritický i vůči Švehlovi, ačkoli jasně dominuje narativ líčící Švehlu coby výjimečného člověka, který obětoval svoje zdraví i život při službě národu) a jen málokdy sklouzl k bulvárnosti. Základním problémem jakýchkoli vzpomínkových textů je samozřejmě jejich věrohodnost a nejinak je tomu v případě Mečířových pamětí. Mnohá jeho tvrzení jsou jen obtížně ověřitelná, některá místa vyložena vzbuzují pochybnosti a zcela jistě se ve vzpomínkách vyskytují určitá „přibarvení“ ať už ze strany Mečíře, nebo samotného Švehly.² Opatrnost při jejich posuzování a odborném využití je tudíž na místě.

Na druhou stranu dnešní stav poznání v mnoha případech potvrzuje, že bez ohledu na přesnost nebo pravdivost jednotlivých detailů a anekdot má obsahové jádro Mečířovy výpovědi ke skutečnosti poměrně blízko (například jeho charakteristika vztahu Švehly a Masaryka odpovídá zjištěním Antonína Klimka). Věrohodným se jeví zvláště Mečířův portrét Antonína Švehly, tedy vůbec nejdůležitější rovina knihy. Mnohé Švehlovy myšlenky, postoje a povahové rysy, které zaznamenal Mečíř, máme doloženy i v jiných pramenech, například ve vzpomínkách dalších osob nebo ve Švehlových projevech, které vyšly v několika drobných výběrech.

Skutečný význam Mečířových vzpomínek spočívá tak spíše než v nečekané a objevné perspektivě právě v tom, že potvrzují a dokreslují naše dosavadní znalosti o Švehlovi, jeho názorech, povaze a zvycích, přičemž v tomto ohledu přináší i mnoho nového. Zajímavé jsou například informace o Švehlových čtenářských návycích, jeho oblíbených autorech a způsobu četby. Podobně jako Masaryk také Švehla miloval krásnou literaturu, která mu byla důležitým pramenem pro poznání lidí, společnosti a okolního světa. Ve vzpomínkách se zrcadlí Švehlova zvědavá povaha, radost z přemýšlení a překvapivě velký rozhled v historii a soudobém mezinárodním dění. Jeho výklady, mnohdy spíše přednášky, na tato témata jsou většinou sice poněkud zjednodušující, mnohdy při nich ale Švehla dokázal postihnout důležité momenty a pronášet inspirativní postřehy (viz jeho soudy o Rusku, s. 103).

Cenné jsou Švehlovy úvahy o agrarismu. V jeho pojetí se jednalo o nepříliš hluboký, nicméně komplexní pohled na svět, přičemž velký důraz kladl na význam zemědělského života pro rozvoj obecně lidských hodnot, jako jsou svoboda, demokracie, mír nebo společenská stabilita, na níž mu záleželo především. Klíčové jsou pasáže, v nichž se Švehla zamýšlel nad povahou politiky, demokracie a parlamentarismu. Dobře viděl problematická místa demokracie, přesto podle něj šlo o jediný možný systém, protože zaručuje svobodu (s. 119). Přitom se Švehla ale, jako praktik moci, neubránil určitému obdivu před mocenským umem a energií některých autoritativních vládců (s. 135).

Mečíř ve vzpomínkách zachytil rovněž některé konkrétní příklady Švehlova politického umění, například jeho schopnost přesvědčovat a ovládat lidi (např. v rámci tzv.

2 Srov. Jaroslav ROKOSKÝ, *Antonín Švehla a 28. říjen 1918*, in: *Hovory s Antonínem Švehlou (a o něm)*, Praha 2001, s. 44–50.

Pětky nebo při jednání s Masarykem). Opomenuty nebyly ani kontroverzní praktiky, které měl Švehla ve svém politickém repertoáru, například využívání různých „nadaných darebů“ (s. 147), kteří za určité výhody poskytovali cenné služby. Mečíř sám měl o tomto počínání jisté pochyby. Ačkoli je uznával jako nutné zlo, neopomněl ukázat na jeho negativní důsledky: dopad na Švehlovu pověst a problém, který pro stát i agrární stranu nastal po Švehlově odchodu z politiky, kdy zmizela silná osobnost, která tyto „dareby“ dokázala ovládat a držet v rozumných mezích (s. 148–150).

Pozoruhodné bylo v tomto ohledu mínění samotného Švehly, které Mečíř zaznamenal. Švehla byl pragmatik, přesvědčený, že „politika není ani mravoučná povídka, ani soud, který dobré odměňuje a zlé trestá“ (s. 143) a že „bez trochy machiavellismu není státní politika možná“ (s. 145). Přesto podle Mečíře nebyl cynikem, jak bývá občas prezentován. Švehla si dobře uvědomoval, že moc a její užívání si od lidí, kteří jí disponují, nutně vybírá svoji daň v morální oblasti. Jestliže Čapkův Švehla s nadšením prohlašoval, že politika „to je teprve ta pravá krása“,³ ten Mečířův si to většinu času myslel rovněž, jsou však i chvíle, kdy o tom se vši vážností pochyboval (s. 171–172). Domnívám se, že právě toto Švehlovo vnitřní dilema, o kterém jiné prameny mlčí, je originálním přínosem Mečířova svědectví, díky němuž Švehlova podobizna získává výrazně hlubší a zlidšťující tahy.

Slabším místem Mečířových pamětí je jejich literární úroveň. Mečíř dokázal vystihnout Švehlovu živou mluvu a jadrný slovník jen v kratších větách a bonmotech. Když reprodukuje rozsáhlejší úvahy, působí Švehlova řeč příliš suše a „papírově“ a neliší se od té Mečířovy. Ve zprostředkování Švehlovy letory tak byl nepochybně úspěšnější Karel Čapek. Možná zde sehrálo roli, že Mečíř svoje vzpomínky nedokončil a nepodrobil konečné revizi. I přesto se jedná o zajímavý pramen, bez něhož se při snaze pochopit Švehlovu složitou osobnost historici propříště neobejdou.

Pavel Máša

Frédéric BOZO

French Foreign Policy since 1945. An Introduction

(Translated by Jonathan Hensher.)

New York, Berghahn Books 2016, 215 s., ISBN 978-1-78533-306-4.

Na podzim roku 2020 si bude Francie připomínat půl století od úmrtí Charlese de Gaulla, hlavního představitele francouzského protinacistického odboje a zakladatele francouzské V. republiky. Součástí připomínkových akcí budou nepochybně také úvahy nad de Gaullovým dědictvím ve francouzské zahraniční politice. Přestože recenzovaná kniha *French Foreign Policy since 1945* vyšla už v roce 2016 a jejím primárním účelem je poskytnout základní přehled vývoje francouzské zahraniční politiky od roku 1945, lze publikaci chápat i jako vhodný příspěvek do této debaty.

3 Karel ČAPEK, *Drobtý ze Švehlových hovorů*, in: K. Čapek, *Od člověka k člověku*, díl III, Praha 1991, s. 164–168, zde s. 168.

Autor knihy Frédéric Bozo, narozený roku 1963, získal vzdělání na prestižních pařížských *grandes écoles* (École normale supérieure a Institut d'études politiques) i na Harvardově univerzitě, poté vyučoval na francouzských univerzitách a spolupracoval s Francouzským ústavem mezinárodních vztahů v Paříži (Institut français des relations internationales). Od roku 2005 je jeho hlavním působištěm Université Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, Ústav evropských studií, kde Bozo získal profesuru v oboru soudobých dějin. Jeho výzkum se zaměřuje na zahraniční a bezpečnostní politiku, s důrazem na studenou válku, evropskou integraci a transatlantické vztahy. Je přirozené, že v recenzované monografii dominuje právě tato perspektiva. Místy ji autor doplnil o ekonomické aspekty mezinárodních vztahů a několik zmínek věnoval také tématům ekologie a lidských práv. Bohužel zcela pominul francouzské aktivity na poli kulturní diplomacie – navzdory tomu, že Francie je v této oblasti nebyvale aktivní a jako *soft power* ji uplatňuje nejen v bilaterálních vztazích, ale i v nadnárodních strukturách (EU) a v mezinárodních organizacích (OSN).¹

Monografie *French Foreign Policy since 1945* je výsledkem Bozova opakovaného zájmu o vytvoření přehledového textu, jenž by představil a zhodnotil základní rysy francouzské zahraniční politiky v podmínkách bipolárního a postbipolárního světa. První práci tohoto druhu publikoval Bozo ve své mateřštině už roku 1997.² Druhé, upravené a rozšířené vydání této publikace nabídl francouzským čtenářům o patnáct let později.³ Pro účely anglického vydání ji Bozo doplnil o epilog, v němž shrnul hlavní události let 2011–2015 a nabídl jejich interpretaci v kontextu své analýzy předchozích období.

Frédéric Bozo označuje za hlavní rys francouzské zahraniční politiky po druhé světové válce hledání rovnováhy mezi ambicí zajistit Francii významnou roli na mezinárodní scéně a momentálními možnostmi tohoto cíle skutečně dosáhnout. Kromě úsilí o zachování vlivu na světové dění definuje autor ještě další dvě konstanty francouzské zahraniční politiky: zájem o evropskou spolupráci a snahu o vytvoření vyváženého a stabilního mezinárodního systému.

Recenzovaná kniha je koncipována chronologicky. Sledované období let 1945–2015 je rozděleno do pěti částí, které jsou tvořeny celkem jedenácti kapitolami. První dvě kapitoly jsou věnovány zahraniční politice na konci druhé světové války a za IV. republiky. Třetí až pátá kapitola představují zahraničněpolitickou koncepci Francie, kterou razil prezident de Gaulle a již lze označit za jeden ze základních kamenů V. republiky. Druhá polovina knihy se zabývá zahraniční politikou de Gaullových nástupců – počínaje Valéry Giscardem d'Estaing a Françoisem Hollandem konče. Každému z nich, resp. jejich pojetí zahraniční politiky je věnována nanejvýš jedna kapitola. Jedinou výjimkou učinil autor u François Mitterranda, který čelil v letech 1989–1991 nečekaným mezinárodním turbulencím, a tudíž jsou jeho zahraničněpolitické kroky analyzovány hned ve dvou kapitolách.

1 Pro základní charakteristiku viz Marie-Christine KESSLER, *La diplomatie culturelle*, in: Thierry Balzacq – Frédéric Charillon – Frédéric Ramel (eds.), *Manuel de diplomatie*, Paris 2018, s. 263–274. V češtině je k dispozici stručná monografie: Eliška TOMALOVÁ, *Kulturní diplomacie, francouzská zkušenost*, Praha 2008.

2 Frédéric BOZO, *La politique étrangère de la France depuis 1945*, Paris 1997.

3 F. BOZO, *La politique étrangère de la France depuis 1945*, Paris 2012. Třetí francouzské vydání (doufáme, že opět aktualizované) má vyjít do konce roku 2019.

Francouzské zahraničněpolitické ambice a prostředky disponibilní k jejich uskutečnění byly v letech 1944–1945 v obrovské disproporci. Fakt, že se generálu de Gaullovi podařilo získat pro Francii oficiální, byť zčásti jen formální, statut čtvrté mocnosti hodnotí Bozo jako „stěží uvěřitelný“ (s. 9) výsledek vzhledem k tomu, v jakém stavu se reálně nacházela poválečná Francie. Zároveň ale poukazuje na to, že další představy o uspořádání poválečných mezinárodních vztahů se de Gaullovi nepodařilo prosadit (zejména požadavek tvrdého přístupu vůči Německu).⁴ De Gaulle proto počátkem roku 1946 rezignoval na funkci premiéra. Následně vytvořená IV. republika se vyznačovala velkou vnitřní nestabilitou. Ta se odrážela i v zahraničněpolitické oblasti, kde Francie čelila různým krizím (válce v Indočíně, zamítnutí Evropského obranného společenství, suezské krizi, válce v Alžírsku) a vlastní iniciativu vyvíjela spíše výjimečně. Za jednu z výjimek označuje autor Schumanův plán, který však vznikl na popud jednotlivce, nikoli na podnět shora.⁵ S ohledem na nestabilitu a nedostatečné iniciativy ze strany francouzských politiků proto Frédéric Bozo označuje období let 1945–1958 ze zahraničněpolitického hlediska za „dobu frustrace“ (s. 5).

V rámci tohoto období se nicméně dostává pozitivního hodnocení Pierru Mendèsu-Francovi. Ten dokázal v letech 1954–1955 během půlročního působení ve funkci premiéra a ministra zahraničí ukončit válku v Indočíně a zbavit tak Francii neúnosného břemene. Nalezl též společnou řeč se spolkovým kancléřem Konradem Adenauerem, což bylo zásadní pro další rozvoj evropské spolupráce. Bozo vysvětluje úspěch Mendès-Franceho tím, že tento politik akceptoval realitu, že Francie přestala být velmocí a zařadila se mezi mocnosti střední kategorie, a začal podle toho aktivně utvářet francouzskou zahraniční politiku. Francouzským koloniím otevřel cestu k samostatnosti, prosazoval evropskou integraci na základě mezivládní spolupráce a usiloval o dialog se Sovětským svazem. Autor proto dochází k závěru, že Mendès-France v mnoha ohledech položil základy zahraniční politiky, kterou pak razila V. republika založená Charlesem de Gaullem. Škoda jen, že Bozo nezmiňuje, že Mendès-France s de Gaullovým návratem k moci v roce 1958 nesouhlasil a návrh nové ústavy odmítal.⁶

Generála de Gaulla přivedla v roce 1958 zpět k moci kritická situace v Alžírsku. Ta byla o to závažnější, že Alžírsko nebylo kolonií, ale přímou součástí Francie. Po přijetí nové ústavy stál de Gaulle v čele Francie jako prezident až do roku 1969. V otázkách zahraniční politiky a obrany byl vybaven výrazně silnějšími pravomocemi než jeho předchůdci za IV. republiky. De Gaullovým hlavním cílem bylo zajistit Francii odpovídající postavení

4 V souvislosti s tímto tématem upozorňuji na souhrnnou studii, která byla před pár měsíci vydána v angličtině. Viz Rainer HUDEMANN, *France and the German Question, 1945–1949. On the Interdependence of Historiography, Methodology, and Interpretations*, in: Frédéric Bozo – Christian Wenkel (eds.), *France and the German Question, 1945–1990*, New York 2019, s. 17–34.

5 Okolnosti vzniku Schumanova plánu popisuje jeho iniciátor a hlavní autor Jean Monnet ve svých pamětech. O osobách, které návrh na vznik Evropského společenství uhlí a oceli připravovaly, hovoří jako o „kroužku spiklenců“. Srov. Jean MONNET, *Paměti*, Plzeň 2012, s. 224.

6 Srov. nejnovější biografii Mendès-Franceho: Alain CHATRIOT, *Pierre Mendès France. Pour une République moderne*, Paris 2015.

na mezinárodní scéně a aktivně prosazovat francouzské zájmy v zahraničí. V letech 1958–1961, které Bozo charakterizuje právě jako fázi „obnovy francouzského postavení“ ve světě (s. 43), proto Francie usilovně pracovala na vývoji jaderné zbraně. De Gaulle ji považoval za nezbytný předpoklad k tomu, aby Francie mohla vést skutečně nezávislou zahraniční politiku (s. 45). V této souvislosti je však dobré připomenout (Bozo tak činí na s. 38n.), že práce na vývoji jaderné zbraně započaly už na konci IV. republiky.

Podpis évianských dohod v březnu 1962, kterými skončila válka v Alžírsku, zahájil podle Boza další fázi de Gaullovy zahraniční politiky. Toto období trvalo do roku 1965 a Bozo ho nazývá „zpochybňováním zavedeného řádu“ (s. 55). Odkazuje tím především na de Gaullovu snahu překonat rozdělení Evropy na dva bloky, kterou prezident shrnul do hesla „détente, entente, coopération“. V důsledku toho Francie posilovala spolupráci se SSSR, navázala vztahy s Čínou a snažila se zvýšit svůj vliv ve třetím světě. Se Spojenými státy neúspěšně hledala konsenzus na tom, jakou roli by měly hrát francouzské jaderné zbraně při zajišťování evropské bezpečnosti. V rámci evropského projektu odmítala posilování supranacionálních a federalistických prvků, což nakonec vedlo k dočasnému paralyzování orgánů Evropských společenství.

Zatímco ochromenou evropskou spolupráci se počátkem roku 1966 podařilo po několika měsících obnovit, vztahy v rámci Severoatlantické aliance se dále zhoršovaly. Roku 1966 proto de Gaulle definitivně odmítl zapojení francouzské armády do integrovaných struktur NATO a vyzval k odchodu spojeneckých vojáků z Francie. Svě rozhodnutí zdůvodňoval jak stále větší dominancí Spojených států v Severoatlantické alianci, tak francouzskou potřebou nezávisle rozhodovat o nasazení své armády (včetně jejího jaderného arzenálu). Bozo hodnotí toto rozhodnutí jednoznačně pozitivně, neboť paradoxně umožnilo „Francii, aby si našla v Alianci své místo a stala se po dvou desetiletích frustrace ‚spokojeným‘ spojencem“ (s. 71).⁷ V této souvislosti je třeba připomenout, že Francie v té době měla za sebou roky hospodářského růstu a mohla se tedy opírat nejen o svou vojenskou, ale i ekonomickou sílu. Nepřekvapuje proto, že z Bozova pohledu představovala léta 1966–1969 „vrchol de Gaullovy ambiciózní politiky“ (s. 68).

K zásadní proměně francouzské zahraniční politiky nedošlo podle autora ani v letech 1969–1981, jež jsou analyzována ve třetí části knihy a ve kterých prezidentskou funkci zastávali Georges Pompidou a poté Valéry Giscard d'Estaing. Bozo jejich působení v úřadu shrnuje pod označením „správa de Gaullova odkazu“ (s. 79). U Pompidoua, jenž byl šest let de Gaullovým ministerským předsedou, byla kontinuita zjevná, byť i on zanechal na mezinárodní scéně svůj otisk. Význam, který přikládal hospodářským a měnovým záležitostem, stejně jako jeho výborné vztahy s britským premiérem Heathem přinesly nový impuls evropské spolupráci. Díky tomu figurovala od roku 1973 mezi členy Evropských společenství i Velká Británie. Zřetelnější obrysy začala za Pompidoua nabývat také francouzská proarabská politika. Ta na jedné straně odrážela přesvědčení, že Francie může arabským státům nabídnout alternativu k jednostranné orientaci na Spojené státy nebo Sovětský svaz, na druhé straně byla

7 Více k tomuto tématu viz Frédéric BOZO, *Deux stratégies pour l'Europe. De Gaulle, les Etats-Unis et l'Alliance Atlantique (1958–1969)*, Paris 1996. Anglický překlad: TÝŽ, *Two Strategies for Europe: De Gaulle, the United States and the Atlantic Alliance*, Lanham 2001.

projevem pragmatické snahy ochránit francouzské ropné zájmy v oblasti. Oběma těmito rysy se vyznačovaly například vztahy mezi Francií a Irákem.

U Valéryho Giscarda d'Estaing, který v prezidentských volbách porazil gaullistického kandidáta, se může jevit Bozovo konstatování o návaznosti na de Gaullovu koncepci zahraniční politiky jako poněkud překvapivé. A to jak z důvodu posílení evropské spolupráce, k němuž došlo právě za Giscarda d'Estaing (zejména díky nadstandardním vztahům se spolkovým kancléřem Schmidtem), tak díky výraznému zlepšení vztahů se Spojenými státy na počátku Giscardova mandátu. Dobovou kritiku, že se Giscard d'Estaing od gaullistické doktríny příliš odklonil, však Bozo odmítá. Svou tezi obhajuje zejména kroky, které Giscard podnikl na konci svého mandátu. Tehdy byl prezidentův důraz na zachování národní nezávislosti patrný jak ve francouzských vztazích se Západem, tak v Giscardově pohledu na bipolární rozdělení světa. Asi nejnázornějším důkazem tohoto přístupu se stala hojně kritizovaná schůzka Giscarda d'Estaing s generálním tajemníkem KSSS Leonidem Brežněvem na jaře 1980, tj. krátce poté, co Sovětský svaz podnikl vojenskou invazi do Afghánistánu.

Čtvrtá část knihy je věnována francouzské zahraniční politice v letech 1981–1995, kdy prezidentskou funkci vykonával François Mitterrand. Díky jeho vítězství stanul v čele V. republiky poprvé představitel levice, konkrétně Socialistické strany. Ve své dosavadní politické kariéře se Mitterrand vůči de Gaullovi a jeho politickému dědictví jasně vymezoval. Na novou (byť poslední) fázi studené války proto reagoval zmrazením francouzsko-sovětských vztahů na nejvyšší úrovni. Zároveň souhlasil s tím, aby NATO odpovědělo na rozmístění sovětských balistických střel SS-20 ve východním bloku rozmístěním amerických jaderných raket středního doletu na západoněmeckém území, čímž opět vzrostl význam Spojených států pro zajištění bezpečnosti západní Evropy.

Přesto Bozo konstatuje, že Mitterrand v mnoha aspektech zahraniční politiky působil jako de Gaullov pokračovatel, zejména poté, co Francie začala v polovině osmdesátých let praktikovat vůči Sovětskému svazu politiku „nového uvolnění“ (s. 122). Přispěl k tomu také fakt, že v zahraničněpolitických otázkách panoval ve francouzských politických kruzích i mezi veřejností široký konsenzus. Autor zdůrazňuje, že Francie dokázala navenek „mluvit jedním hlasem“ (s. 126) i v letech 1986–1988, kdy byl během tzv. kohabitace francouzským premiérem neogaullista Jacques Chirac, který se snažil do zahraniční politiky aktivně zasahovat. Ani za Mitterranda se proto nijak výrazně nezměnil přístup Francie k Blízkému východu, kde podporovala arabské státy, byť samotný Mitterrand byl považován za politika spíše proizraelského.

Druhé Mitterrandovo funkční období od roku 1988 se neslo ve znamení zahraniční politiky ještě více než to první. Rozpad východního bloku, opětovné sjednocení Německa a zánik Sovětského svazu označuje autor metaforicky za „konec ‚Jalty‘“ (s. 130). Odkazuje tak na konferenci, jež položila základ poválečnému uspořádání i pozdějšímu rozdělení poválečné Evropy, vůči kterému se Francie vymezovala a jehož překonání bylo jedním z trvalých cílů gaullistické zahraniční politiky. Hlavní zahraničněpolitickou otázkou, kterou Francie řešila v tomto přelomovém období, bylo sjednocení Německa. V otázce Mitterrandova postoje razí autor knihy názor, že francouzský prezident nechtěl sjednocení

dvou německých států brzdit, natož mu bránit. Podle Boza jednal Mitterrand pouze opatrně a mediálně neobratně (s. 130 a 132).⁸ Shodně s kritiky⁹ této teze se však nelze ubránit pocitu, že v tomto případě se Bozo snaží především vylepšit pošramocený obraz tehdejší francouzské diplomacie, která v procesu německého sjednocení hrála „druhé housle“.

V souvislosti s tématem recenzované knihy je třeba pamatovat na to, že zásadní změnu politických poměrů zaznamenala na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století nejen Evropa a asijská část Sovětského svazu, ale i další regiony, které byly v hledáčku francouzských zájmů: Afrika, kde dramatické změny zažívaly hlavně Alžírsko a Jižní Afrika, a Blízký východ, který byl nově destabilizován iráckou invazí do Kuvajtu. Mezinárodní vývoj už nebyl určen tím, jak se vyvíjel konflikt mezi Západem a Východem, ale stále více odvisel od rozhodnutí Spojených států. To, jak se utvářela francouzská zahraniční politika v této konstelaci sil, rozebírá poslední, pátá část knihy. Věnuje se období let 1995–2015 a nese příznačně název „Francie a globalizace“.

V uvedených dvaceti letech stáli v čele Francie postupně tři politici: Jacques Chirac, Nicolas Sarkozy a François Hollande (jeho mandát, trvající do roku 2017, je pochopitelně v knize zachycen jen zčásti). Vzhledem k tomu, že autora dělí od sledovaného období poměrně krátký časový úsek, inklinuje Bozo k větší popisnosti než v předchozích částech knihy. Hlavní tendence francouzské zahraniční politiky jsou ale i tak zřejmé. Zprvce bylo patrné odmítání amerického unilateralismu, které mělo podobu různých diplomatických aktivit, někdy i vojenských zásahů. Jejich společným cílem bylo zabránit tomu, aby byl mezinárodní systém řízen jednostrannými rozhodnutími Spojených států. Americko-francouzské neshody se nejvíce projevíly v přístupu k Iráku a v roce 2003 vyústily v jednu z nejvážnějších krizí v historii vztahů obou států (s. 171).¹⁰ Druhé téma představovala sílící globalizace, která byla francouzským obyvatelstvem vnímána velmi negativně a promítala se také do jeho postoje k evropské integraci (s. 175). Přispívala k tomu i skutečnost, že prosazování francouzských zájmů v Evropské unii bylo stále těžší – vzhledem ke zvyšujícímu se počtu členů i narůstající ekonomické převaze sjednoceného Německa.

Za těchto okolností prezident Chirac znovu nastolil otázku francouzské role v NATO. V nových geopolitických poměrech považoval za užitečné, aby se Francie vrátila do integrovaných struktur Severoatlantické aliance – za předpokladu, že dojde k posílení jejího evropského pilíře. Tato „normalizace“ (s. 180) francouzského postavení v NATO však byla dosažena až za prezidenta Sarkozyho. Revokována nebyla ani Françoisem Hollandem, druhým

8 Vytěžené archivní materiály a z nich plynoucí závěry jsou podrobně představeny v monografii Frédéric BOZO, *Mitterrand, la fin de la guerre froide et l'unification allemande. De Yalta à Maastricht*, Paris 2005. Anglický překlad viz TÝŽ, *Mitterrand, the End of the Cold War, and German Unification*, Oxford – New York 2009.

9 Viz Hanns Jürgen KÜSTERS, recenze na BOZO, *The End of the Cold War*, H-Soz-Kult, 05. 11. 2010, www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-13954 (8. 8. 2019).

10 Podrobně k tomuto tématu Frédéric BOZO, *Histoire secrète de la crise irakienne. La France, les Etats-Unis et l'Irak, 1991–2003*, Paris 2013. Kniha byla přeložena do angličtiny jako TÝŽ, *A History of the Iraq Crisis. France, the United States, and Iraq (1991–2003)*, New York – Washington 2016.

socialistickým prezidentem v dějinách V. republiky, přestože ten svého předchůdce kritizoval za přílišnou náklonnost ke Spojeným státům. Otázku, zda byl návrat do integrovaných struktur NATO v rozporu s gaullistickými základy zahraniční politiky V. republiky, zodpovídá Bozo negativně. Domnívá se, že Chirac a následně Sarkozy sledovali stejné cíle jako de Gaulle, a že se tudíž lišila jen strategie, kterou chtěli těchto cílů dosáhnout. Všichni shodně usilovali o to, aby Francie měla na poli obrany větší manévrovací prostor a evropská obrana byla méně závislá na Spojených státech. Autor proto dochází k závěru, že návrat do NATO neznamenal tak zásadní zahraničněpolitickou změnu, jak by se mohlo zdát.

Za prezidenta Sarkozyho nastal i druhý zásadní obrat ve francouzské zahraniční politice, a to ve vztahu k arabským zemím. Francie dlouhodobě razila názor, že se vyplatí spřátelené arabské vládcy a jejich režimy podporovat, protože to zajistí stabilitu regionu. Mediálně nejviditelnější byla spolupráce Francie s libyjským vládcem Muammarem Kaddáfim. Během tzv. arabského jara v roce 2011 však francouzská diplomacie svůj dlouhodobý postoj nečekaně změnila a začala podporovat odpůrce stávajících režimů. Důsledky arabského jara jsou jedním z témat, které francouzská diplomacie řeší dodnes. Od roku 2012, kdy do prezidentského úřadu nastoupil François Hollande, se mezi nástroji francouzské zahraniční politiky objevovaly ve větší míře také vojenské intervence, jež byly zaměřené na boj proti terorismu. Některými politickými oponenty a publicisty proto bývá Hollandova zahraniční politika označována za neokonzervativní.¹¹ V této souvislosti bude zajímavé nahlédnout do avizovaného nového vydání *La politique étrangère de la France depuis 1945* a zjistit, jak se k tomuto hodnocení staví Frédéric Bozo.

Český čtenář si pochopitelně klade otázku, které události československých, resp. českých dějin se jeví z francouzské perspektivy natolik důležité, že jsou zmíněny i v Bozově publikaci. Kromě komunistického puče v únoru 1948 (s. 17 a 21) a sovětské invaze v srpnu 1968 (s. 76 a 87) uvádí autor oficiální návštěvu François Mitterranda v Praze v prosinci 1988, během níž se setkal s Václavem Havlem (s. 132), a prohlášení Jacquese Chiraca, ve kterém roku 1996 podpořil brzký vstup České republiky, Maďarska a Polska do Evropské unie (s. 156). Později ale Bozo připomíná, že v otázce rozšíření Severoatlantické aliance byl Chiracův postoj značně zdrženlivější. Francouzský prezident považoval středoevropské státy za „nejvěrnější stoupence“ Spojených států a usiloval o to, aby společně s nimi byly do NATO přijaty také Slovinsko a Rumunsko (s. 164). Československo je v recenzované knize zmiňováno i v mimoevropském kontextu. V souvislosti se suezskou krizí Bozo poukazuje na dodávky zbraní, které ČSSR v polovině padesátých let 20. století poskytla Egyptu (s. 36). Praha je připomenuta i jako dějiště mezinárodní konference, která v červnu 1991 jednala o Mitterrandově návrhu na vytvoření Evropské konfederace (s. 140).

Vrátíme-li se k úvodní připomínce blížícího se de Gaullova výročí, je namístě se ptát, jaké je tedy Bozovo zhodnocení gaullistického odkazu ve francouzské zahraniční politice. Autor je toho názoru, že bez ohledu na odlišné politické styly a způsoby sebe prezentace

11 Podrobněji viz Olivier SCHMITT, *Bilan de la politique étrangère de François Hollande*, Esprit, juillet 2016, <https://esprit.presse.fr/actualites/olivier-schmitt/bilan-de-la-politique-etrangere-de-francois-hollande-40150> (23. 8. 2019).

jednotlivých prezidentů byly jejich hlavní cíle stejné: učinit z Francie pomocí ambiciózní diplomacie globálního aktéra, podporovat evropskou spolupráci a francouzskou (popřípadě francouzsko-německou) vůdčí úlohu v evropském projektu a prosazovat mezinárodní systém, který se opírá o více hráčů. Zkušenost posledního čtvrtstoletí k těmto cílům přidala ještě snahu regulovat globalizaci.

V samém závěru knihy opouští Bozo profesi historika a přemýšlí nad faktory, které mohou zahraniční politiku Francie zásadně změnit v budoucnu – ať už to jsou dlouhodobé problémy francouzské ekonomiky, obavy o životaschopnost Evropské unie nebo zvětšující se nerovnováha ve vztazích s Německem. Případné stoupence Marine Le Penové či zastánce frexitu však autor rozhodně nepotěší. Tvrdí, že Francie má šanci udržet si roli významného mezinárodního hráče jen v případě, že zůstane zachována funkční Evropská unie. Tento závěr lze číst zároveň jako vysvětlivku k tomu, proč v dubnu 2017 připojil autor knihy svůj podpis pod výzvu, v níž badatelé a vysokoškolské učitelé podpořili Emmanuela Macrona ve druhém kole francouzských prezidentských voleb.¹²

Vzhledem k celkové koncepci a nepřilíhající velkému rozsahu je recenzovaná kniha vhodná v prvé řadě pro ty, kdo se s francouzskou zahraniční politikou teprve seznamují. Pro odborníky, kteří znají další Bozovy monografie založené na pramenném výzkumu, může být hodnocená kniha cenná tím, že propojuje autorovy teze z jednotlivých knih a přináší jeho pohled na vývoj v 21. století. Znát Bozovy analýzy je dobré i proto, že jsou recipovány nejen ve Francii, respektive v Evropě, ale díky anglickým překladům spoluutváří obraz francouzské zahraniční politiky také v odborných kruzích ve Spojených státech.

Lucie Filipová

Matěj SPURNÝ

Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech

Praha, Karolinum 2016, 290 s., ISBN 978-80-246-3332-9.

Knihy na téma racionálně řízeného zániku a novostavby jednoho severočeského města v letech 1961–1987 by mohla být cennou regionální studií. Matěj Spurný, historik známý výzkumy sociálních dějin československého pohraničí, se vydal jinou cestou. Učinil z Mostu příběh takřka celosvětové „laboratoře modernity“, zasazený do širokého kontextu modernistických utopií a jejich ne/naplnění na obou stranách tehdejší Železné opony (přesah přes standardní diskurs Západ–Východ je ovšem symbolický: autor bere okrajově v úvahu Brazílii s Indií). K tématům monografie patří mj. antropologie města, obnova

12 Výzva nazvaná *Des universitaires et chercheurs appellent à soutenir Emmanuel Macron* byla zveřejněna na blogu profesorky Natalie Petiteauové, <http://petiteau-natalie.blogspot.com/2017/04/des-dizaines-duniversitaires-soutiennes.html> (8. 8. 2019). Výzva byla publikována také na stránkách deníku Le Monde dne 26. 4. 2017.

území, těžba uhlí, sociální aspekty, socialismus. Není divu, že Nakladatelství Karolinum vydalo publikaci roku 2019 také v anglické verzi.¹

Cenou za ambiciózní měřítko je občasné opakování týchž faktů v různých kapitolách a dílčí nepřesnosti. Zmíňme alespoň některé. Na s. 12 se objevuje tvrzení, že až do poloviny 19. století „nebyla národnost pro individuální ani kolektivní identitu důležitá“. Pro rok 1790 autor v souvislosti se severočeským regionem hovoří o „Rakousku“ (s. 98). Tápání se objevuje v oblasti památkové péče. Diskutabilní, minimálně příliš zobecňující, je hodnocení situace v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století, charakterizované údajným důrazem na národní a historickou kontinuitu, konkrétně „vyhýbáním se demolicím cenných historických staveb“, kde Československo „nebylo výjimkou“ (s. 232). Na s. 187 – v souvislosti s tezí o „zcela oddělených agendách“ památkové péče a ochrany přírody – chybí zhodnocení dopadů pokusu o propojení v krajských střediscích státní památkové péče a ochrany přírody (na základě památkového zákona z roku 1958; rozděleno od roku 1991). Mylná je datace zakládání památkových zón – „v sedmdesátých a osmdesátých letech“ (s. 236). Ve skutečnosti byly první památkové zóny vyhlášeny roku 1990.²

Z hlediska dějin památkové péče je naopak cenné studium kořenů pojetí historického města jako nepřítele stojícího v cestě pokroku, jehož je v mnoha případech nutno zcela odstranit. Autor předkládá svědectví z dob meziválečné avantgardy (Le Corbusier či Karel Teige – „Naše města jsou příliš stará“, srov. s. 145). Bylo by je ale možno dovést až k normalizační televizní produkci (seriál *Muž na radnici*, 1976, režie Evžen Sokolovský). U levicově orientovaných teoretiků zaujme požadavek řádu a podřízení jednotlivostí celku, ale i důraz na *hygienu* a potírání *špíny* v nejširším slova smyslu.³

Po druhé světové válce zesílil boj proti tradici zvláště v Německu s odůvodněním spojení minulosti s nacionálním socialismem. Jak vyzývali přední architekti, válkou zničené dědictví „nesmí být obnoveno v historickém slohu, může opět vzniknout jen v nové formě a v zájmu nových úkolů“ (s. 137). Realizovaná řešení byla často kompromisem mezi tradicí a modernou, konzervativní kritika však v souvislosti s poválečnou rekonstrukcí hovoří o „druhé fázi likvidace německých měst“.

V Československu docházelo k paradoxní situaci. Programové rozbíjení tradičních sociálních, ekonomických nebo kulturních vazeb bylo po roce 1948 spojeno s opačnými tendencemi v architektuře, totiž s vlnou tradicionalismu inspirovanou vlivy stalinské architektury. Návrat k modernismu, ideologicky opřený o Chruščovovo zavržení „kultu osobnosti“ roku 1956, se mohl stát výrazem otevírání se myšlenkám ze Západu. Byla to

1 Matěj SPURNÝ, *Making the Most of Tomorrow. A Laboratory of Socialist Modernity in Czechoslovakia*, Praha 2019.

2 Srov. Památkově chráněná území – historie památkové ochrany, <https://www.npu.cz/cs/npu-a-pamatkova-pece/pamatky-a-pamatkova-pece/pamatkovy-fond/pamatkove-chranena-uzemi> (1. 10. 2019).

3 „V určitých čtvrtích je tuberkulosa pevně usazena, zde snad by ani nestačilo bourat: lékaři se domnívají, že jen oheň by mohl vydesinfikovat tato pařeníště bacilů; snad budou jednou asanována šrapnely a plynovými bombami.“ Karel TEIGE, *Nejmenší byt*, Praha 1932, s. 58. V recenzované knize citováno na s. 145.

z velké části meziválečná avantgarda, která utvořila myšlenkové prostředí, v němž se na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století zrodila vize nového Mostu. Těsná vazba mezi průmyslem a architekturou charakterizovala podle autora celou poválečnou éru na Západě i Východě, bez ohledu na konkrétní ideologické trendy.

Demonstrativní památkářské akce pouze maskovaly celkový odstup od minulosti. Jedna z nich – spektakulární transfer děkanského kostela v Mostě po kolejích na periferii nového města – se stala ikonou celého mosteckého příběhu. O záchraně kostela bylo od poloviny sedmdesátých let sepsáno více studií než o zničení celého města. Příprava a realizace přesunu stavby přišly v době, kdy na Západě došlo ke změně paradigmatu. Okouzlení nekonečnými možnostmi budoucnosti, pokroku a vědecko-technické revoluce postupně vyprchávalo. Vystřízlivění doprovázelo všeobecné zklamání ze stavu konzumní společnosti, z ničení přírody a oddištění civilizace. Normalizační režim nedokázal tyto vlivy ignorovat. Oficiální diskurs reálného socialismu v Československu sedmdesátých let proto nemohl být pouhou resuscitací budovatelského nadšení raných padesátých let. Staré recepty již nefungovaly. Na jejich místě vznikla syntéza inženýrské a technokratické mentality s humanistickým diskursem ohleduplnosti k dědictví minulosti. Symbolem takové syntézy se stal zachráněný mostecký kostel. Jím byla pomyslná hlavní položka vyčerpána a plány na přenášení dalších cenných památek starého města, zejména gotických domů, shledány nepotřebnými.

Zbourání města usnadňovala specifika severočeského pohraničí s poválečnou výměnou jeho obyvatelstva. Tím (neupevněný vztah k domovu, nedostatečné pouto sounáležitosti, malé ponětí o historických hodnotách města) si roku 1963 vysvětloval tehdejší ředitel litvínovského muzea, historik František Šmahel, že se plán likvidace starého Mostu neseťká s žádným zaznamenaným odporem místního obyvatelstva. Dále je třeba připočíst předchozí průmyslovou „tradici ošklosti“, po roce 1945 pak experiment celé „socialistické krajiny“ bez minulosti – bez duchovního a náboženského ukotvení – připravované pro nového člověka. Matěj Spurný ukazuje likvidaci hmotné paměti místa jako předpoklad budoucích neřešitelných sociálních problémů.

Sociální inženýrství s úsilím o povznesení životních podmínek všech obyvatel bez rozdílu přitom mělo být hlavním ospravedlněním mosteckého projektu. V dědictví pojetí osvícenského absolutismu „revoluce shora“ (např. vláda Josefa II.) transformované do „pečovatelské diktatury“ (pojem charakterizující režim Německé demokratické republiky) vidí autor knihy zřejmě nejbytošnější specifikum státně socialistické verze modernity. Jde o způsob komplexní a zároveň výrazně autoritativní péče o občany, z níž není možné se žádným legálním způsobem vymanit – od narození ve sterilní porodnici až po „občanský“ pohřeb v místně příslušném krematoriu. Alternativy existovaly, jiné levicové či progresivní vize pojímaly roli státu odlišně, jako garanta společenské rovnováhy, kompenzujícího nerovnosti a zajišťujícího „záchrannou síť“. Takový stát korigoval životní realitu na základě požadavků zdola, ale neměl ambici shora tvořit realitu jinou.

Kromě naznačeného velkorysého měřítka promýšlení tématu vzbuzuje publikace *Most do budoucnosti* pozornost minimálně ve dvou ohledech. Prvním je kritická analýza praktického fungování modelu státního socialismu, který tu nevystupuje v předem dané

schematické roli. Autor nemá potřebu se vymezovat, vyřizovat si ideologické účty, zároveň režim neadoruje, ani za ním nostalgicky nesmutní. Pozoruje jednotlivé etapy státního socialismu, „jenž co do dominantních diskurzů ani co do praxe netvoří tak homogenní éru, jak by se mohlo zdát na základě vnějších (čistě politických) atributů. Likvidace a budování Mostu, v níž se odráží charakter poststalinské éry, reformního socialismu i normalizace, může k takovému zpřesnění napomoci“ (s. 105).

Autorovi nic nebrání odkrývat jak univerzální principy fungování moci, tak až překvapivý vliv postupující globalizace. Zdrojem legitimacy každého panství je podpora většiny ovládaných poskytovaná danému stavu fungování mocenské hierarchie – nebo alespoň pasivní smíření s ním. Ačkoli to systém na mnoha úrovních zabezpečeného autoritářského vládnutí nevyžadoval, usilovala KSČ po celé období vlády o legitimitu svého panství. Také proto sledovala nálady obyvatel a snažila se do jisté míry vycházet vstříc jejich požadavkům. Zároveň platí, že ani ostatné dráty nemohly zabránit tomu, aby v socialistickém Československu neprobíhaly stejné procesy jako na Západě, byť s proměnlivou intenzitou a časovými posuny.

Druhým klíčovým ohledem, zvláště v čas výročí „sametové revoluce“, je nepříjemně aktualistický objev trvající kontinuity témat minulého režimu spojených s inženýrským administrováním společnosti. Komunistický produktivismus, argumentující soběstačností ekonomiky i důraz na ekonomický profit, plynoucí v kapitalismu do soukromých rukou mohou být v důsledcích stejně destruktivní. Technokratická podoba modernity, která dle autora stála za zkázou starého Mostu, po roce 1989 neskončila. „Příběh tohoto města se stal ukázkou ničivé povahy komunistického produktivismu usvědčujícího komunistické vládcy jako škůdce, neváhající fyzicky likvidovat vlastní zemi. Vytržení ze snu o vítězství nad bezohlednou mocí technicistního pojetí světa přišlo v roce 1993, v podobě likvidace Libkovic, severočeské vesnice založené ve 12. století. Tentokrát se nezachránil ani kostel... Cítíme, že žijeme v jiném světě, než v jakém vyrůstali naši rodiče. O to víc se divíme, že zároveň stále prohráváme v bitvách, jež přece už dávno měly patřit minulosti. Jak je to možné?“ (s. 268).

Autor se nebojí formulovat ostře znějící závěry, které mohou vyznívat z hlediska stylu psaní vědeckých prací zavedeného v našem prostředí schematicky či „barvotiskově“. Osobně si toho naopak vážím jako projevu svobody bádání.

Sixtus Bolom-Kotari

Sabine STACH

Vermächtnispolitik: Jan Palach und Oskar Brüsewitz als politische Märtyrer

(Moderne europäische Geschichte, Bd. 12)

Göttingen, Wallstein Verlag 2016, 511 s., ISBN 978-3-8353-1815-1.

Komparativní monografie německé historičky Sabine Stachové srovnává odkaz československého studenta Jana Palacha a evangelického faráře Oskara Brüsewitz, který se v srpnu 1976 upálil v sasko-anhaltském Žiči (Zeitzu) na protest proti útlaku církve v NDR. V recenzi bude sledován především československý historický kontext, německým

souvislostem se věnuji jen okrajově. V knize mne zajímaly obecnější aspekty, které vypovídají o české (a německé) společnosti.

Stachová chápe v návaznosti na bohatou literaturu k dějinám předmoderního i moderního mučednictví Palacha i Brüsewitzze jako sekulární politické mučedníky, jejichž odkaz přispíval k politické mobilizaci. Zda se někdo stane mučedníkem nebo ne, bylo podle autorky otázkou často náhodného souběhu politických, společenských a historických okolností. Mučednictví charakterizuje smrt ve znamení politického a společenského řádu, který se mezitím proměnil (s. 42–43). Předpokladem, aby se někdo stal politickým mučedníkem, je představa o jeho odkazu, kterou sdílí určité společenství.

Sabine Stachová zkoumá především tzv. „politiku odkazu“. Nekompromisnost Palachova a Brüsewitzova jednání přiměla veřejnost, aby k jejich „sebeupálení“ zaujala stanovisko. Političtí představitelé, univerzitní a církevní hodnostáři, novináři, kolegové, přátelé, umělci ad., se pokoušeli Palachův a Brüsewitzův čin vysvětlit. Jednalo se o pestrou škálu reakcí, ať už to byly projevy úcty, defamace, mlčení, připomínání, ospravedlnění či lhotejnosti. Tyto reakce vedly ke vzniku mnoha klíšé, stereotypů a ambivalencí, které se proměňovaly v čase. Palachův a Brüsewitzův čin měl mezinárodní ohlas a stal se záhy známým na mnoha místech světa. Autorka hledá odpověď na otázku, jaký byl společenský význam Palachova a Brüsewitzova činu a jak se změnilo jeho vnímání po pádu železné opony (s. 11–12).

V první části knihy autorka upozorňuje na obecnější souvislosti Palachova činu. Patří mezi ně globální ohlas inscenovaného sebeupálení buddhistického mnicha Thich Quang Duce v Saigonu v roce 1963, které zachytil americký fotograf Malcom Browne. Quang Ducův čin vyvolal napodobení ve Vietnamu i na dalších místech světa. Tyto činy sledoval také Jan Palach, který si vystříhal články o válce ve Vietnamu a shromáždil poměrně velký počet výstřížků o sebe-upalování buddhistických mnichů.¹ V podobném smyslu se Palach údajně vyjádřil i při převozu do nemocnice. Uvedl, že chtěl protestovat jako buddhisté ve Vietnamu.²

Myslím, že by bylo vhodnější, kdyby autorka připomněla spíše toto zjištění než to, že Palachova patriotická výchova byla spojena s historickými obrazy Jana Husa (s. 73). Otevřenou nechala také otázku, do jaké míry vycházely husovské reminiscence a přirovnání po Palachově smrti z Palachova rozhovoru s psychiatrickou Zdenou Kmuníčkovou, ve kterém jméno Jana Husa explicitně padlo.³ Kromě dalších mužů, kteří se v Československu, Polsku, Maďarsku, Rumunsku a v Sovětském svazu v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století upálili na protest proti politickým a společenským poměrům (s. 38–39), by stáli za zmínku také ti, kteří tak na Václavském náměstí v Praze učinili po roce 1989. Jejich činy vyvolaly pouze okrajovou pozornost veřejnosti, což potvrzuje mnohý z autorčiných předpokladů.

Jádrum studie však nejsou historické okolnosti Palachova činu, nýbrž reakce na něj. V prvních letech představoval Jan Palach „národního hrdinu“. Ve srovnání s převládajícím výkladem autorka zjistila, že v prvních pěti měsících po Palachově smrti nebyl jeho čin tabu ani důvod ke kriminalizaci. O motivy Palachova sebeupálení se primárně nezajímala StB,

1 Jiří LEDERER, *Jan Palach: zpráva o životě, činu a smrti českého studenta*, Praha 1990, s. 54.

2 Rebeka KŘÍŽANOVÁ, *Zásadový samotář, naivní marxista*, Týden, 17. 1. 2000, s. 24.

3 Viz <https://www.mysmetonevzdali.cz/temata/prazske-jaro-a-okupace/zive-pochodne/> (30. 9. 2019).

nýbrž veřejná bezpečnost. Státní bezpečnost převzala vyšetřování teprve na začátku roku 1970. Výsledky vyšetřování využila k propagandistickým účelům. Jan Palach byl v této době vnímán jako „mučedník“: jeho hrob na pražských Olšanech se stal vyhledávaným místem, na které přicházeli lidé z domova i ze zahraničí. To se nezamlouvalo hřbitovní správě ani bezpečnosti, která přístup ke hrobu nejdříve blokovala, potom přinutila Palachovu matku a bratra ke kremaci Janových ostatků a nakonec hrob zlikvidovala (s. 111–115).

Komunistická strana a vláda Palachův čin odsoudila a snažila se o něm mlčet. Přesto byl v občanských i lidskoprávních kruzích připomínán i nadále. Psalo se o něm v samizdatových publikacích a lidé o něm mluvili v soukromí. Postava Jana Palacha jako mučedníka se v „plné suverenitě“ vynořovala vždy znovu navzdory stranickým a státním orgánům. Palach byl uctíván v antikomunistickém exilu, který ovšem měl jisté obtíže s Palachovým socialistickým přesvědčením (s. 139). Ambivalentní byl Palachův odkaz i v československém disentu (s. 145–162). Výraznější změnu přinesl teprve „Palachův týden“ na začátku roku 1989, kdy si lidé připomněli dvacetileté výročí jeho činu.

Polistopadový politický a společenský vývoj učinil z Palacha symbol „historické spravedlnosti“. Byl zobrazován jako „oběť“ komunismu i „hrdina“ protikomunistického odporu. Jeho čin sloužil k diskreditaci komunistické diktatury a legitimizaci nastupujícího liberálně-demokratického řádu. Stal se nástrojem mocenského soupeření, jehož prostřednictvím byli veřejně skandalizováni političtí protivníci (s. 200–235). V poslední fázi, trvající od roku 2009 do současnosti, dochází podle autorky k pluralizaci palachovského diskurzu (s. 265).

Kniha je po teoretické, metodické, věcně-argumentační i interpretační stránce, napsána dobře. Znalost sekundární a teoretické literatury k tématu politických mučedníků umožňuje autorce zasadit Palachův a Brüsewitzův čin do obecnějších souvislostí. Vyhýbá se opakování argumentů, které se objevily v jiných národních či regionálních případech politického mučednictví, hrdinství a sebe-upálení. Snad by jen autorka mohla více zdůraznit, co bylo specifikem jejich činu.

K německému akademickému způsobu psaní patří poetický, abstraktní a hermeneutický styl. Čtenář se tak ve vrchové míře dozví o „mimo-jazyčných“, situačních, mediálních, institucionálních a historických kontextech, ve kterých autorka rozlišuje různé „diskurzivní pozice“, zkoumá základy „jazyka“, hledá hranice „řečeného“, analyzuje „hegemoniální diskurz“, dekonstruuje „diskurzivní události“, „výpovědi“ a „mluvící subjekty“ (s. 14). Je třeba ocenit, že se autorka věnuje ohlasu Brüsewitzova činu ve východním i v západním Německu. Vychází z dokumentů bývalé státní bezpečnosti (Stasi), která monitorovala ohlas Brüsewitzova činu i u západních sousedů. Kromě toho autorka prokazuje výbornou znalost českých pramenů, literatury i reálií.

Práce je dobře strukturována a kombinuje chronologický a tematický způsob argumentace, jako čtenář jsem se však cítil zahlcen citacemi novinových a časopiseckých článků, populárních a odborných publikací, politickými vyjádřeními i občanskými iniciativami, které si připomínaly Palachův a Brüsewitzův čin a v knize následují ve velmi rychlém sledu. Autorka je sice střídá s přiměřeně dávkovanými citáty, přesto bych si představoval větší analytičtější utřídění materiálu. Zajímalo by mne, kolik jednotlivin

autorka v knize podchytila. Jaké vztahy mezi nimi existovaly? V jakých vrstvách či frekvenci se objevovaly mimo kulatá výročí? Jak velký byl okruh pisatelů? Kdo to byli? Odkazovali či opisovali od sebe navzájem? Autorka konec konců tvrdí, že kombinuje diskurzivní analýzu (nijak zvlášť rigorózní) se sociálně-historickým a biografickým přístupem (s. 13).

Domnívám se, že objasnit význam Palachova a Brüsewitzova činu nelze z jejich individuálního jednání (s. 67–75), nýbrž ze společenského kontextu, například z „nálady“, „pocitů“, „atmosféry“, která v jejich okolí, prostředí či společnosti panovala. Kromě odpovídajících pramenů vyžaduje takové zkoumání i adekvátní teoretické a konceptuální prostředky. Striktnější uplatnění diskurzivní analýzy by snad mezi ně mohlo patřit. Takové zkoumání by mohlo více prozradit o jejich odkazu. Mohlo by jej zbavit zjednodušujících, paušalizujících a moralizujících výkladů. K vykročení z individualizující perspektivy vybízí mimo jiné dopisy, které po sobě Palach a Brüsewitz zanechali a které se obracely k širší pospolitosti („národům“, „lidu“, „bratřím a sestrám“, „křesťanstvu“). Ostatně první bezprostřední reakce na jejich čin ho dávají do souvislosti se společenským a náboženským hnutím.

Sabine Stachová nedává recenzentům mnoho šancí, aby s ní polemizovali, kritizovali ji, uváděli odlišné argumenty či nabízeli alternativní interpretaci. Omezím se proto na několik poznámek k historickým souvislostem Palachova činu. Považuji je za důležité pro recepci Palachova odkazu, která je jádrem knihy. Autorka bere jako samozřejmost, že Jan Palach byl marxista, socialista, přívrželec reformního komunismu. Problém je, že čtenář nemá možnost si její tvrzení nikde ověřit. Jeho označení za socialistu a marxistu vychází z retrospektivně sepsané „zprávy“ Jiřího Lederera resp. výpovědi jeho spolužáků a přátel, které zachytila veřejná a státní bezpečnost (s. 74).

Mezi zveřejněnými svědectvími však panují rozpory. Někdy se o Palachově znalosti Leninových spisů zmiňuje Helena Zahradníková jindy Eva Bednariková. Spolubydlicí Jan Hlaváč ho označil obecně přijímanou frází z kádrových hodnocení jako „přesvědčeného marxistu“. Spolužák Jan Mészáros za „komunistu v nejlepším slova smyslu“ přezdívaného dokonce „bolševik“. Jan Palach docházel snad na čínskou ambasádu pro Maovy spisy. Jiné svědectví zmiňuje, že tam byl pouze jednou pro Maovu knížku citátů, kterou ale bez většího zájmu odložil.⁴ Jan Palach se údajně dovolával Marxe, když hovořil o občanských svobodách, zvláště svobodě slova a shromažďování.⁵ Proti tomu by se dalo namítnout, že občanské svobody, zejména svoboda slova a shromažďování nepatří mezi Marxova ústřední témata. Podobně nemarxistická je snaha změnit vědomí (myšlení) jako předpoklad zachování lidského bytí. Tímto problémem se Jan Palach zabýval ve své seminární práci.⁶ Nicméně u Marxe je to právě naopak: bytí určuje vědomí.

Optikou Palacha-socialisty a přívržence reformního komunismu hodnotí autorka politickou recepci jeho odkazu. Výpověď poslance KSČM Miroslava Grebeníčka je ovšem podobně neúplná jako vládní návrh na prohlášení 16. ledna významným dnem. Autorka má jistě pravdu, když píše, že tehdejší konzervativně-liberální vláda pominula Palachovy sympatie k reformnímu komunismu. Stejně tak ovšem Miroslav Grebeníček pominul,

4 R. KŘÍŽANOVÁ, *Zásadový samotář*, s. 24.

5 J. LEDERER, *Jan Palach*, s. 48.

6 Tamtéž, s. 56.

že „beznadě“ ze které chtěl Jan Palach svým činem společnost „probudit“, tj. zavedení cenzury, šíření Zpráv nebo zúžení „prostoru pro ČSSR v mezinárodní politice“ bylo z velké části dílem reformních komunistů a KSČ. Nelze tedy s autorkou souhlasit, že byla Grebeníčková námitka „zcela opodstatněná“ (s. 241). Z výpovědí Palachových kolegů, vyplývá, že Palachovy sympatie k reformním komunistům se během roku 1968 vyvíjely, např. listopadové plénium ÚV KSČ hodnotil již velmi negativně.⁷

Jestliže se autorka pozastavuje nad tím, že se po r. 2000 nevyonořila ve veřejném diskurzu otázka, proč reformní komunisté politicky nevyužili podporu obyvatelstva ani občanský odpor, který vrcholil Palachovým činem (s. 242), je třeba uvést několik slov na vysvětlenou. Sama autorka na jiném místě píše, že Palachův čin využila československá vláda pro politiku „deeskalace“ (s. 90). Dále poznamenává, že pro reformní komunisty byl jeho čin nepřijemný nebo dokonce „kontraproduktivní“ (s. 386). Myslím, že Palachův čin nelze ani považovat za vrcholící občanský odpor. Spíše za jeden z pokusů „probudit“ společnost z rezignace, kterou například v prosinci 1968 popsal Milan Kundera v *Českém údelu*. Připomenout lze také tvrzení Christiane Brennerové, která stav česko(slovenské) společnosti v lednu 1969 nazývá „skleslostí“.⁸

Česká veřejnost chápe invazi vojsk varšavského paktu do Československa jako ukončení Pražského jara. Moskevský protokol, schválení smlouvy o „dočasném pobytu sovětských vojsk“ a stranické plénium v listopadu 1968, jsou vnímány jako popření Pražského jara a otevření cesty k normalizaci. Reformní komunisté jsou považováni za slabochy či prospěcháře, kteří se snažili udržet ve funkcích za cenu politických ústupků a bez ohledu na podporu (české) společnosti. Jejich mlčení k Palachovu činu a snaha neutralizovat následné projevy občanského odporu zapadají do výsledného obrazu: odpovídají posrpnovému způsobu (pragmatického) jednání nejvyšších představitelů, kteří bojovali o své politické přežití.

Autorka na několika místech opakuje, že Jan Palach byl na rozdíl od Oskara Brüsewitzze vnímán jako „národní mučedník“, jako postava nacionalizovaných diskurzů odporu a zármutku. V exilových a opozičních kruzích se dokonce stal součástí „národní paměti“ (s. 397). Bylo by proto případné zmínit, jak se s Palachovým činem vyrovnávala slovenská veřejnost. V tomto ohledu nebyl Palachův odkaz příliš „integrační“. Naopak působil jako dezintegrující faktor, který oslaboval státnost postkomunistického, liberálně-demokratického Československa.

V citované studii si Ch. Brennerová položila otázku, zda lze Jana Palacha zařadit do galerie socialistických hrdinů, zda nebyl spíše národním hrdinou nebo dokonce hrdinou proti socialismu, jak se domnívali mnozí jeho citelé po roce 1989? Palachovu smrt na oltář „demokratického socialismu“ položil totiž nejmenovaný autor stručného textu zveřejněného čtyři dni po jeho smrti v časopise čs. spisovatelů *Listy*.⁹ Brennerová

7 Petr BLAŽEK a kol., *Jan Palach '69*, Praha 2009, s. 349nn.

8 Dále viz: Christiane BRENNER, *Tod für Sozialismus mit „menschlichen Gesicht“*, in: Silke Satjukow – Rainer Gries, *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte der Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*, Berlin 2002, s. 256–266, zde s. 258.

9 Ch. BRENNER, *Tod für Sozialismus*, s. 259.

upozorňuje na důležitý moment: Palachův čin lze velmi dobře a do velké míry oprávněně vykládat různým způsobem. Záleží, jaký význam bude upřednostněn a na jaké časové období Palachova odkazu bude položen důraz.

Sabine Stachová připomíná, že Palachův a Brüsewitzův odkaz rezonoval ve společnosti, oslovil desetitisíce občanů a občanek. Dopisy na rozloučenou, které Palach a Brüsewitz zanechali, byly velmi obecné, daly prostor pro široký výklad. Před rokem 1989 byla jejich památka jako nežádoucí rozmetána, později ji obcházelo mlčení či denunce. V lednu 1989 byla v československém případě vzpomínka dokonce násilně potlačena. Tím se postupem doby vytvořily předpoklady pro různé interpretace jejich činu, které sdílely různé skupiny, sítě či iniciativy občanů.

Když se Palachova a Brüsewitzova odkazu ujali političtí aktéři, nedalo se čekat, že je podrobí historickému zkoumání. Politická a veřejná komunikace redukuje komplexitu a přináší zjednodušení ze své podstaty bez ohledu, zda se jedná o morální, sociální či ekonomické otázky. Chtělo by se říci, že minimálně v politickém diskurzu byla většina interpretací, především Palachova odkazu stejně oprávněných. O hegemonii se nedalo mluvit. Přijetí Palachova odkazu ve společnosti bylo různorodé již před rokem 1989; po něm ještě více. Skutečnost, že některý z těchto výkladů v tisku, rozhlase, televizi či politice převládal, spojuje autorka s odmítnutím politicko-společenské alternativy („Třetí cesty“, „Pražského jara“). V rovině politických deklarací je tento závěr nejspíše oprávněný. Nicméně v sociální a ekonomické praxi lze doložit řadu příkladů specifické „české cesty“, která kombinovala liberálně-tržní a státně-socialistické principy. Nakolik se Česká republika jejím prostřednictvím lišila od východoněmeckých a středoevropských sousedů je otázkou budoucího zkoumání.

Sabine Stachová napsala originální a nápaditou knihu, která vybízí k zamyšlení. Zároveň se ptám, odhlédneme-li od překonání strachu ze „svatokrádeže“, co je hlavním zjištěním jejího výzkumu? Politická instrumentalizace, která vytváří „slepá místa“ v kulturní a společenské paměti? Obtížné prosazování myšlenkového a názorového pluralismu? Osvobození soudobých dějin z politického a ideologického područí? Neúspěch antikomunistické politiky, navzdory vynaložené politické a společenské energii a mnohdy i nemalých prostředků? A říká to něco nového o české (a německé) poválečné společnosti?

Zdeněk Nebřenský

František STÁREK ČUŇAS – Martin VALENTA

Podzemní symfonie Plastic People

Praha, Argo – Ústav pro studium totalitních režimů 2018, 375 s.,

ISBN 978-80-257-2522-1 (Argo), ISBN 978-80-88292-04-3 (ÚSTR).

Skutečnost, že politický proces s Plastic People of the Universe (a dalšími představiteli českého undergroundu) byl bezprostředním spouštěčem vzniku Charty 77, je „učebnicovým“ faktem a bez alespoň okrajové zmínky o této hudební skupině se neobejdou žádné české dějiny období tzv. normalizace. Přesto jsme na hlubší zpracování historie „Plastiků“ museli

čekat dlouhých třicet let, respektive skoro dvacet od úmrtí jejich hlavního protagonisty Milana (Mejly) Hlavsy (1951–2001).¹ Ne náhodou. Neméně známou skutečností je totiž i to, že po letech pronásledování Mejla s požehnáním komunistického režimu v dubnu 1989 odjel s částí kapely koncertovat do Spojených států, a brzy se rovněž ukázalo, že v té době byl již dva roky evidován jako agent Státní bezpečnosti (agenturně byl přitom vytěžován už dříve). Psát celou historii slavné a (nejen) Václavem Havlem obdivované skupiny je tedy kousnutím do hodně kyselého – někdo by mohl říci i červivého – jablíčka.

Autoři se před potenciálními úskalími obrnili už tím, že se dali dohromady. Na jedné straně pamětník, odsouzený v roce 1976 v paralelním plzeňském procesu a bytostně spjatý s undergroundovým prostředím, který však vzal akademickou dráhu po roce 1989 jenom jako „druhou možnost“ poté, co se neuplatnil jinak.² Na druhé straně ambiciózní a široce rozkročený mladý historik, vládnoucí akademickým „řemeslem“ (možná až moc, k tomu níže), jenž má od pojednávání tematiky/doby odstup už jenom tím, že ji sám nemůže pamatovat. Byla to dobrá volba. S výjimkou nepřilíši šťastně pojatých úvodních a závěrečných pasáží knihy je ve výkladu znát odstup a současně důkladná, ničím nenahraditelná znalost drobných dobových reálií.³ Text nesklouzává k publicistické zkratce ani moralizování, důraz na „mikrohistorii“ skupiny je vhodně vyvažován širší kontextualizací. Jako celek není výklad ani příliš dlouhý, ani rozvláčný, přitom obsahuje všechno podstatné, co skupina od svého vzniku do (dočasného) zániku na konci osmdesátých let prožila. Polistopadové pokusy o její obnovu kniha už nesleduje, aniž by to bylo na újmu věci.

V souladu s „hudebním“ názvem díla je jeho korpus rozdělen do tří „vět“, pojednávajících o jednotlivých časově vymezených obdobích kapely, a dvou „mezíher“,

- 1 Skupina přitom byla již před rokem 1989 zařazena do publicisticky pojatých, avšak stále autoritativních dějin českého „bigbítu“ (Lindaurův a Konrádův seriál v *Gramorevue*, v roce 1990 vydaný jako kniha Vojtěch LINDAUR – Ondřej KONRÁD, *Život v tahu, aneb Třicet roků rocku*, Praha 1990; nejnověji jako TÍŽ, *Bigbít*, Praha 2001), a brzy následovaly vzpomínky protagonistů (za všechny uveďme Milan HLAVSA – Jan PELC, *Bez obřů je underground*, Praha 1992). Odpovídající monografické historické (ale i hudebněanalytické) zpracování však chybělo. Naopak v současnosti není „Čuňasova“ a Valentova kniha jedinou, vyšla i další obdobně zaměřená díla: Jonathan BOLTON, *Worlds of Dissent. Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*, Cambridge (Mass) 2012 (česky 2015); Jaroslav RIEDEL, *Plastic People a český underground*, Praha 2016; Marek Švehla, *Magor a jeho doba*, Praha 2017.
- 2 Tím nemá být nikterak zpochybněna relevance jeho příspěvků (nejzásadnějším je asi „encyklopedie“ František STÁREK – Jiří KOSTŮR, *Baráky. Souostroví svobody*, Praha 2010), nutno však konstatovat jejich především dokumentární hodnotu.
- 3 Autor této recenze, patřící k úplně jiné (nejmladší) generaci pamětníků, například netušil, že pro něj „standardní“ zkratka skupiny PPU je až pozdní, a pokud dřív skupina svůj název zkracovala, pak na PP (s. 243). Jinde naopak může být pamětnictví, není-li korigováno akribií, na škodu: Svatopluk Karásek je v knize v souladu s tím, jak se o něm mluvilo mezi „máničkami a androši“, charakterizován jako „evangelický kněz“ (s. 49), ačkoli protestantští duchovní (v návaznosti na reformační myšlenku všeobecného kněžství) tento titul v žádném případě nepoužívají. Na stejném místě by rovněž nebylo marné – alespoň pro mladší čtenáře – přidat vysvětlení, co znamenalo být duchovním bez státního souhlasu.

z nichž první je věnována místu undergroundu v protirežimní opozici a druhá kulturním dopadům přestavby v Československu. Časovými mezníky přitom jsou v úvodu již zmiňovaný proces s PP (1976), po kterém se skupina stala mezinárodním symbolem a jakýkoli kompromis s vládnoucí mocí přestal být možný, a omezené povolení alternativních hudebních směrů na nově založeném Rockfestu (1986). Ten se stal bránou pro „výstup z undergroundu“, vedoucí mj. k rozpadu původních „Plastiků“ a povolení jejich konformnější části pod názvem Půlnoc. Autoři si jsou vědomi, že takto vymezené epochy – vůči nimž lze sotva něco namítat – lze dále vnitřně členit, rozumně však rezignovali na rozbití logické struktury výkladu přílišnou parcializací.

První část knihy, sledující období do roku 1976, popisuje kořeny a počátky psychedelického rocku v Československu na konci šedesátých let, recepci západního undergroundu i určující „teoretický“ vliv Martina (Magora) Jirouse – vedle Hlavsova hudebního vkladu – na konstituci Plastic People. Autoři vyvrací fámu o vzniku skupiny jako reakci na Srpen 1968: ukazují nicméně, jak postupně „normalizační přituhování“ vyvolávalo reakci a radikalizaci původně apolitické party hudebníků. Po ztrátě kvalifikace k veřejnému vystupování („přehrávky“, 1973) tak skupina postupně směřovala ke (společensky, respektive politicky) vymezené „druhé kultuře“ (o přehrávky se PP nicméně pokusili ještě v letech 1975 a dokonce 1977), Magorem explicitně definované ve známé *Zprávě o třetím českém hudebním obrození* (1975).

Na tento výklad logicky navazuje „intermezzo“: pokus o charakterizaci měnicího se postavení undergroundové komunity v rámci celého českého disentu, vlastně cesty „mániček“ mezi Havlovy „bezmocné“ či Bendovy „paralelní struktury“, kde se jim – v těchto kruzích i v mezinárodním měřítku – dostalo plného sociálního uznání. Autoři přitom správně zdůrazňují roli Jiřího Němce. Jen by si snad mohli ověřit, že bytí byl jednou z ústředních postav marxisticko-křesťanských dialogů šedesátých let, dost dobře nemohl být jejich „spoluzakladatelem“ (s. 102; už proto ne, že diskusní setkání probíhala „v Jirchářích“, na půdě Komenského evangelické bohoslovecké fakulty).⁴

Dekáda od roku 1976 do roku 1986 byla zjevně „nejundergroundovějším“ obdobím skupiny. Začala procesem, v němž byli odsouzeni Jirous a Vladislav Brabenc (spolu se Svatoplukem Karáskem a Pavlem Zajíčkem) a další členové skupiny dlouho vazebně věznění (respektive vypovězení v případě Kanaďana Paula Wilsona). Pak už Plastic People vystupovali jenom na chalupě Václava Havla a podobných místech/příležitostech (komunity „baráků“, postupně likvidované StB). S tím, jak v kapele kvůli Magorovým pobytům ve vězení sílil Brabencův vliv: „Plastici [se] v této době vyvinuli svým způsobem až k církevně orientované transcendentní hudbě“ (s. 137). Kapitolu dokreslují tři medailony klíčových osobností skupiny – Jirouse, Brabence a Hlavsy. Nepojednávají jejich (celo-) životní příběhy, ale konkrétní, diametrálně odlišná řešení vztahu k panující moci: vězení, vynucený exil a podvolení se. Zatímco první dva „modely“ jsou dostatečně známé, Stárek s Valentou zákonitě věnují největší pozornost Hlavsovu případu (s. 151–160, znovu

4 K těmto dialogům nejnověji Ivan LANDA – Jan MERVART a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha 2017.

s. 258–267). I když se příslušný spis StB nedochoval a autoři oprávněně upozorňují na metodologické problémy „příliš důvěřivé“ práce s tímto typem pramenů, konstatují, že k nějakému typu vědomé spolupráce mezi frontmanem Plastic People a komunistickou tajnou policií muselo dojít. Zároveň ukazují, že v období kolem poloviny osmdesátých let skupinu ideově vedli Hlavsa spolu s Václavem Havlem, což se (nikoli už toto souručenství) stalo určující i pro poslední sledovanou epochu.

Druhé „intermezzo“ není na rozdíl od toho prvního „sociální kontextualizací“ předchozí části knihy, nýbrž úvodem k té následující: nástup sovětské perestrojky vedl k (opatrným) změnám i v Československu, přičemž ve sféře populární hudby došlo k povolení Rockfestů – podle vzoru Porty, jež disciplinovala folk, country a tramskou hudbu – a některých dalších „umírněných“ alternativ. Třetí část knihy sleduje, jak na tuto vlnu naskočili i „Plastici“, respektive Hlavsa. Autoři to zdůvodňují jeho stárnutím a ochotou ke kompromisům, „pokud si chtěl v plné ‚rockerské síle‘ ještě zahrát“ (s. 241). Pod jeho ideovým vedením byla skupina ochotná „vyjít z podzemí“, avšak když pokus o novou kvalifikaci ztroskotal (1987), rozdělila se. Hlavsa, později následovaný i několika dalšími členy, v roce 1988 založil novou kapelu Půlnoc, s níž vstoupil do oficiálního hudebního milieu, přičemž skupina hrála hity někdejších Plastic People a zjevně plně využila jejich dědictví. Úspěch se dostavil. Část kapely to ovšem odmítla, obzvlášť když současně trvaly režimní ataky proti opozici – včetně aktuálního uvěznění Magora Jirouse.

Nedosti na tom, „pracovníci StB pochopili, že mezi nimi a Hlavsou nastala neočekávaná shoda zájmů“ (s. 258), a pomohli mu k bezprecedentní sebe prezentaci: v letech 1988–89 bylo připraveno americké turné skupiny Půlnoc (promované ovšem jako mezinárodní legendární Plastic People of the Universe). Bezskrupulózní kapitalizace symbolu, odmítnutá několika členy skupiny i zahraničními aktivisty, měla ovšem ještě dohru: Hlavsa a jeho kolegy zase zneužila jejich americká manažerka, takže kromě tehdy nevidaných turistických zážitků si z vyprodaných sálů a obrovského mezinárodního ohlasu odvezli – malé kapesné. „Proměna undergroundové legendy v rockový hudební průmysl“ (s. 302) tím byla dokonána.

Nezávisle na tom, co autoři tvrdí v jedné z úvodních kapitol, věnované metodologii, tvoří kostru naznačeného výkladu klasické vypravování, v podstatě zpětně psaná „kronika“, opírající se o zřejmě veškeré dostupné písemné i orální prameny a sekundární literaturu. Tomu odpovídá i bohatý „dokumentační“ obrazový doprovod. Žádné metodologické inovace se tu neobjevují. Střídmost v užívání mimohistorických analytických metod (např. tematizace identity, prolínající se celým textem a shrnutá na s. 350–354) není špatná, obzvlášť u první (nebo nanejvýš jedné z prvních) monografie na dané téma. Až příliš často jsme totiž v současné historické vědě svědky spektakulárních metod, které „s vaničkou vylévají dítě“ a v kontextu výzkumu komunistických režimů pak docházejí ke zjištění, že černé bylo bílé a že v posledku vládnoucí geronti byli upřímně milovanými symboly pokroku a humanity; příklady, nechť si laskavý čtenář dosadí sám.

Františku Stárkovi a Martinu Valentovi se podařilo napsat vyváženou a přitom strhující, jistě dosud nejlepší monografii o skupině Plastic People. Přesto nemohu zamlčet několik závažných koncepčních nedostatků recenzované knihy. Varoval-li jsem čtenáře

už výše před jejím úvodem a závěrem, učinil jsem tak pro jejich beznadějně „školský“ charakter. Mechanické vymezení tématu (dokonce včetně z přírodních věd okopírované explicitní formulace „výzkumných otázek“), výčet použitých pojmů a metod, i základní přehled literatury – nebo na konci shrnutí a bezuzdné opakování jednou již řečeného, včetně znovuužití týchž pramenných citátů – jsou v přímém protikladu vůči čtivému korpusu díla a současně doslova karikaturou akademické práce. Bez většiny tohoto obsahu se solidní historické zpracování (čehokoli) jistě neobejde, avšak není nikterak nutné prezentovat je metodou vysokoškolských kvalifikačních prací, úspěšně odrazující jakéhokoli „normálního“ čtenáře.

Podobně problematický či matoucí je i název knihy. Jakápak symfonie, když o hudbu vlastně vůbec nejde? Jádrem výkladu je – podobně jako u nedávno publikovaných dějin české folkové hudby⁵ – sociální a politický charakter Plastic People a českého undergroundu, nikoli analytický rozbor jejich hudby, textů či performancí. V tomto smyslu je recenzovaná kniha „důstojným pokračováním“ dosavadního bádání na toto téma. Namísto obvyklých pár řádků, odstavců či dokonce kapitol o politických a společenských dopadech (pronásledování) „druhé kultury“ je to ovšem celá a důkladně poskládaná kniha – v níž však naopak muzika, texty i „sound“ kapely byly nanejvýš naznačeny, letmo a apodikticky zmíněny. V poslední řadě se tím však ztrácí, nebo je přinejmenším oslabeno vědomí nevyrovnanosti a podstatných rozdílů mezi jednotlivými obdobími/nahrávkami skupiny: Přiznejme si přitom i to, že vedle evidentně skvělých jsou některá alba Plastic People objektivně umělecky (velmi) slabá. Tvrzení, že „Půlnoc měla nakročeno k tomu stát se mezinárodním jménem ‚východoevropské‘ rockové hudby“ (s. 296), mi rovněž připadá hodně nadnesené – a v každém případě je vývoj této hudby v devadesátých letech spolehlivě vyvrátil.

Orientací na „politické dějiny“ kultury není přitom recenzovaná kniha nikterak výjimečná, a tím méně bych chtěl tento typ výzkumu jakkoli zatracovat. Obzvláště v případě negativně, represemi komunistického režimu vymezené kulturní sféry se bez tohoto hlediska neobejdeme. „Podzemní symfonie“ tuto rovinu nejen výborně zvládá, ale i vhodně doplňuje „interními“ vhledy do života a myšlení undergroundové komunity (či spíše komunit). Přesto musím – nikoliv poprvé – konstatovat, že v českém akademickém prostředí přímo žalostně chybí pokusy o analytické uchopení moderní populární hudby. Jejich dostupné suplování publicistickými výklady má k dokonalosti daleko. Jestliže jako historikové poznáváme, v čem memoárová literatura a „časopisecké zkratky“ (nebo dokumentární televizní seriály) chybují v prezentaci historického materiálu, měli bychom si být vědomi i toho, že jejich pokulhávání v žánrové, strukturní a umělecké analytice může mnohdy být ještě podstatnější.

Zdeněk R. Nešpor

5 Přemysl HOUDA, *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace*, Praha 2014.

Jedna z výtek vůči konjunkturálnímu konceptu míst paměti ze strany českých historiků poukazuje na absenci plurality a heterogenity paměti. Ve střední Evropě, kde tradičně koexistuje, či spíše koexistovalo vícero národních pamětí ve společně obývaném prostoru, dochází k procesu, který Pierre Nora nemohl v *Lieux de mémoire* z francouzské perspektivy reflektovat. Zatímco čeští autoři nejčastěji narážejí na obtíže při konceptuální a metodologické adaptaci na třecích plochách česko-německých, slovenští kolegové mají situaci obtížnější, minimálně o rovinu maďarskou. Možná však právě z tohoto důvodu se s místy paměti a celým komplexem paměťových konceptuálních derivátů vypořádávají o poznání úspěšněji než Češi. Příkladem zdařilého metodologického, konceptuálního a zejména terminologického adaptování jsou mnohé texty Eleny Mannové. Lze tedy jen přivítat vydavatelský počín Historického ústavu Slovenskej akadémie vied (SAV) vydat tyto texty, jež spojuje téma paměti, způsobů reprezentací a aktualizací dějin Slovenska, souborně v rámci jedné publikace.

Výstižná metafora užitá v názvu knihy, tj. minulost coby supermarket, odkazuje nejen na citát Ľubomíra Liptáka, který v éře nastupující postmoderny přirovnal dějiny k samoobsluze, z níž si společnost i jednotlivci vybírají dle svých preferencí a potřeb. Současně také přesně definuje autorčin postoj k tématu. Dnešní postfaktická doba přinášející mimo jiné neobvyklý nárůst komercializace, minulost relativizuje. Minulost se v pojetí Eleny Mannové stává komerčním produktem. „Vybrané momenty je možné nejen mocensky využívat a zneužívat, ale i prodávat a kupovat a přímo servírovat vybranému marketingovému sektoru jako specifické poselství.“ Do třetice metafora odkazuje k formátu knihy, kdy původně zamýšlený „výprodej“ jednou již vydaných textů autorka upravila a doplnila způsobem, jenž dodal celé publikaci na kompaktnosti a myšlenkové celistvosti.

Zcela původním textem publikace je reflexivní metodologicko-historiografický úvod. Ten je určen čtenáři znalému nejen paměťových studií, ale i diskusí a problémů s nimi spjatých. Nejde o strohý výčet autorů a přístupů, které Mannovou ovlivnily v průběhu tří dekad potýkání se s tématem, spíše o načrtnutí základních kontur její vlastní specifické konceptuální a terminologické profilace. Jmenovitě se kriticky vymezuje vedle zmíněného Pierra Nory vůči Miroslavu Hrochovi. Souhlasí s jeho kritikou inflace a zejména nejednoznačnosti pojmu paměť, nicméně navrhuje svébytnější cesty než pouhý návrat k zažitým pojmům. Nejvíce Mannovou oslovilo vnímání paměti jako sociálního palimpsestu, jež umožňuje vrstvit a přepisovat, ale také vyblednout. Takto pojatá paměť je jí, i díky užitému slovníku, chápána jako něco proměnlivého, co podléhá erozi, aktualizacím a konfliktním instrumentalizacím. Stejně tak je v sémantické části úvodu vyzdvihován i pojem kulturních reprezentací. Ten je s ohledem na následné části publikace mnohem nosnější a jeho užitím se Mannové s úspěchem podařilo předložit čtyřsetstránkový korpus o paměti, prakticky bez užití pojmu, na nějž začínají být někteří historikové doslova alergičtí.

První dvojice textů představuje rozsahem nejmenší blok knihy. Spojuje je problematika rozpornosti mýtů a vzpomínání v rámci moderních společností. Zatímco první text je zacílen primárně na slovenskou zkušenost, druhý je spíše teoretického charakteru. Mannová vyvrací slovenskému čtenáři představu o specifčnosti slovenských mýtů, ale současně koriguje obdobná přesvědčení i u čtenářů českých a dalších. Daří se jí to zejména díky velkým znalostem dějin středoevropského prostoru (a nejen jeho) a vhodně užitým typologizujícím příkladům. Výsledný komplex je pak osvěžující a blahodárně působící pro ty čtenáře, kteří se cítí zasaženi masochistickou rétorikou nekritických recipientů „Bývali Čechové“, toužících po opravování a narovnávání mýtů. Mannová pregnantně relativizuje „ontologický status“ mýtu, ale zaměřuje se, řečeno slovy Aleidy Assmannové, na potenciál jeho účinnosti, na kontext jeho metamorfóz a působení ve společnosti.

Druhý blok textů pojednává o figuracích paměti a vzpomínání na dvě osobnosti, které jinak stojí mimo slovenský národní pantheon, svatě Alžběty Uherské a Marie Terezie. V názvu bloku je použito obratu „druhý život“, psáno takto v uvozovkách. Obecně se v textech Eleny Mannové zrcadlí inspirace spíše než staršími českými variacemi konceptu „Nachleben“ její ovlivnění myšlenkami Moritze Csákyho. V jejím podání jsou místa paměti mnohem více zaměřená na daný prostor než na neurčité a těžko uchopitelné procesy přenosu, uchovávání, reflexe a prezentace tradic. Paradoxně tak její práce mnohem více vypovídají o nositelích než o nesených historických objektech. Výjimku z pravidla představuje text o svatě Alžbětě Uherské, který pojednává výhradně o ní a o proměnách jejího tradování. Naproti tomu druhý z textů bloku, zaměřený na proměny obrazu Marie Terezie je mnohem osobitější a konceptuálně čistší. Spíše než habsburskou panovnici autorka popisuje dynamiku vztahu obyvatel Slovenska (Horních Uher) ke státu, k majestátu, k centralismu, resp. autonomismu a dalším abstraktním fenoménům. Postava Marie Terezie tu slouží spíše jako nástroj vyprávění než jako popisovaný objekt.

Třetí z tematicky kompaktních bloků představuje problematiku festivitu. S tím souvisí i opětovné mírné konceptuální vybočení, přesněji odstínění. V tomto případě je mu věnována speciální kapitola, kterou doplňují texty o proměnách vzpomínání výročí revoluce z roku 1848/49 a slovenského národního povstání. Teoretický příspěvek, pojatý jako úvod ke zbývajícím dvěma konkrétním příkladům, je poměrně zdařilou kvintesencí problematiky interdisciplinárního a obtížně uchopitelného fenoménu svátků, slavností a oslav, zúženého na pohled historika. Shrnuje postřehy a teze klasiků oboru, jakými jsou Michael Maurer, Lars Diele či Jiří Pešek, v podobě, která je nejen srozumitelná jako explikační celek, ale také rozpoznatelná jako metodologický background následujících textů. Zejména u některých autorů totiž dochází k jevu, kterému se Mannová obratně vyhýbá v celém souboru textů. Nikdy totiž nepůsobí její metodologický úvod jako samoučelné intelektuální cvičení, ale jako integrální součást následujícího příkladového textu.

Knihu uzavírají rozsahem nejobjemnější bloky s názvem „Lokální paměť I“ a „Lokální paměť II“. Rozdělením na dvě části autorka vychází vstříc původnímu členění na samostatné dříve vydané texty. Nejsem si však jist, jestli to zejména zde není zbytečně přiznanou chybou. Objevování středověké Bratislavy a totéž v případě Bratislavy novověké je sice pojato jako samostatné téma, ale rozbití této struktury a spojení, které by s sebou

přinášelo samozřejmě i potřebu značného přepracování, by nebylo na škodu a zahladilo by tak poslední rušivé místo, v němž zanechala stopy struktura původních textů. Na druhou stranu patří tyto pasáže v celé knize k těm nejzdařilejším a ve výsledku čtenářsky nejvděčnějším.

Také se zde nejviditelněji promítá autorkou oblíbená, výše zmíněná metafora palimpsestu. Popisovaný prostor, chápaný nikoli výhradně jako prostor geografický, je stejně jako druhotně použitý pergamen obdařen specifickými vlastnostmi. Skrze nový rukopis často prosvítá původní seškrabaný text, původní základ zůstal, změnilo se však poselství a využití. Mannová na příkladu nacionálně heterogenního města, jež si svým způsobem a v různých epochách přisvojovali jak Slováci, tak Maďari, tak také zdejší Němci, názorně ilustruje, že paměť není daná konstanta, případně výslednice vzpomínání a zapomínání, ale spíše možnost, potencialita. V těchto pasážích také využívá oblíbený motiv proměny toponym, který slouží jako jakési zrcadlo, či lépe stopa po zápisu proměn paměti. Jeho výhodou je schopnost provázat dva základní typy paměti, tj. kulturní a komunikativní.

Obdobně jako v případě středověké a novověké Bratislavy je v poslední části publikace, již reprezentují texty o pomníkové kultuře v Bratislavě (nabízí se otázka, proč není tato část spojena s předchozí), o inscenování kolektivní paměti v Komárně a „slovenském Norimberku“ neboli Levoči, prezentována v explicitní podobě pluralita paměti a vzpomínání. Možná je pro některého čtenáře obtížně pochopitelné tvrzení, že různé narativy, které si z historicko-ontologického hlediska protiřečí, mohou společně tvořit integrální korpus a tedy nejen koexistovat vedle sebe, ale úspěšně se doplňovat a společně tvořit pilíře konkrétních identit, ideologií či doktrín. Je také rozvolněno soustředění na nacionálně pojatá témata, heterogenita výkladu je rozrůzněna příměsí židovského, evangelického, katolického, či socialistického vzpomínání. Co se někomu může jevit jako neuchopitelný chaos, jež znesnadňuje výklad, představuje pro jiné ideální příležitost k uchopení vlastní podstaty problematiky bez ohledu na metodologické odstíny či užitou terminologii. Mannová se v těchto částech nejintenzivněji zabývá problémy, které přináší současná doba a které jsou vyjádřeny v názvu publikace. Klade si otázky, kdo vlastní historickou paměť, komu patří veřejné prostory města apod. „Slovensku“? Investorům? Komunálním elitám? Občanské společnosti? Kterým obyvatelům?

Jednou z nemnohých slabin publikace spatřuji v části, jež má suplovat závěr. V knize je označena jako „Epilog: o zodpovědnosti za postoje k minulosti“. Problémem není text samotný, který je kvalitativně na stejné vysoké úrovni jako celá kniha, ale spíše jeho funkce. Měl-li text představovat myšlenkový závěr či jakési shrnutí, případně zopakování a multiplikaci základních tezí a myšlenkových konstrukcí, potom dle mého názoru svoji funkci nesplnil. Možná měl být představen spíše jako svébytná kapitola, případně více zdůrazněna jeho role emocionálně působícího mementa. Autorka tu totiž zpracovává téma v publikaci prakticky neřešené: problém traumatu, zejména instrumentalizace holocaustu. Přesto text nepůsobí melancholicky, naopak obsahuje poměrně silný morální apel, zaměřený do budoucnosti.

Autorka tu nastoluje otázku po legitimitě vzpomínání. Všimá si, že i mnozí historikové, kteří coby akademičtí odborníci obhajovali rovnocennost narativů, jako lidské

bytosti s morálními imperativy přehodnocují svůj vlastní postoj tváří v tvář dnešním úspěchům politického populismu, resp. ad absurdum využívanému prostoru, který vytyčila relativnost vzpomínání. Optimisticky laděná východiska, jež Mannová uvádí v úplném závěru svého zamyšlení, tak mohou představovat další z důvodů, proč publikaci *Minulost ako supermarket* nejen věnovat pozornost, ale proč se k ní případně i vracet.

Vojtěch Kessler

Douglas MURRAY

Podivná smrt Evropy. Imigrace, identita, islám

Voznice, Leda 2018, 336 s., ISBN 978-80-7335-562-3.

Krátce po originálu (*The Strange Death of Europe. Immigration, Identity, Islam*, London 2017) vyšla v českém překladu a s doslovem Alexandra Tomského kniha, která byla obratem vydána v řadě jazyků na obou stranách Atlantiku, ale i na Dálném východě a která vyvolala naprosto protichůdné reakce. Není divu – její autor, renomovaný britský publicista se vzdělanostním zázemím v humanitních vědách Douglas Kear Murray (* 1979), je stoupencem a obhájcem neokonzervativismu, jehož teze jsou těžko přijatelné pro zastánce liberalismu.

Autor sám o žádné názorové sblížení neusiluje a své představy formuluje naprosto jednoznačně, jak ukazují hned první věty jeho knihy: „Evropa páchá sebevraždu. Lépe řečeno, to její vlastní představitelé se rozhodli, že ji zavraždí. Otázka je, zda se s tím Evropané smíří“ (s. 7). Murray zdůvodňuje svou katastrofickou vizi současným propojením dvou dlouhodobějších historických procesů: jednak hromadné imigrace v době snížené natality původního evropského obyvatelstva, jednak rozpadu identity a sebevědomí Evropanů, prohlubování jejich pocitu viny za vlastní dějiny, a to v existenční konkurenci s expanzivním islámem. Tak radikální projekce dějin do budoucnosti je vždy riskantní, a proto je celá Murrayova kniha buď s nadšením přijímána, nebo šmahem odmítána. Nabízí se otázka, zda má nějakou výpovědní hodnotu pro historiografii, pokud je pohled na ni oproštěn od přínáležitosti k ideologickým táborům.

V devatenácti kapitolách předkládá britský autor výsledek svého bádání zčásti v nejnovější historické, politologické, filozofické a náboženské literatuře, většinou však v aktuálně vznikajících dostupných pramenech (statistiky, žurnalistika, agenturní zprávy). Nejprve sleduje vývoj přistěhovalectví do Británie od konce druhé světové války a ukazuje, že (tam ani jinde) nebyla k dispozici včasná projekce populačních a etnických proměn, a pokud se od šedesátých let začalo projevovat znepokojení veřejnosti, bylo v duchu politické korektnosti rychle utlumené. Překážkou věcného zkoumání narůstajících problémů ve společnosti se stalo sociálně politické paradigma multikulturalismu a vytváření „smíšené společnosti“, která v ostrovních poměrech odpovídala politickým zájmům labouristické vlády. Murray píše se smyslem pro velkou nadsázku o „kulturní válce s rodilými Brity“ (s. 24), nevysvětluje však, proč se přistěhovalectví nezastavilo ani za konzervativních vlád. Už zde je patrný vážný deficit převažujícího politicko-ideologického přístupu, který

opomíjí nebo nedoceňuje ekonomické aspekty přistěhovalectví, zejména problém levné pracovní síly a optimalizace podnikatelského zisku.

Charakteristickým rysem Murrayova výkladu je popis vnějších stránek populačních změn a z nich vyplývajících napětí (propojení médií s politikou, zastrašování kritiků obviněním z rasismu, zastírání kriminality imigrantů atd.); zvláštní otázkou je výtky účelového zkreslování statistik ve prospěch podporovatelů imigrace, což je téma, které by vyžadovalo hlubší rozbor, než mu ve své knize může poskytnout Murray. Také v řadě dalších kapitol podává autor rekapitulaci a popis jednotlivých událostí (vnitropolitických střetů o přistěhovalectví do Evropy, o možnosti asimilace imigrantů do společnosti v jednotlivých státech, ale i teroristických útoků atd.), z čehož vyvozuje dílčí závěry na podporu své základní teze.

Cenná je kapitola o multikulturalismu. Podle Murraye se tento mnohoznačně užívaný pojem vymyká definici, na níž ostatně ani vlády západoevropských států nemají politický zájem. Shrnuje zde diskuse o „postmultikulturní“ občanské společnosti, o vytváření paralelní polis na principu odlišné tradice a zákonů imigrantů, úvahy o připuštění práva šaría pro muslimskou menšinu či o možnostech zákonného postihu blasfemie. Za doplněk rostoucí váhy etnického a poté náboženského multikulturalismu pokládá „evropské kulturní sebezapření“, marginalizující nebo popírající pozitivní přínos evropské civilizace světu. Tyto přístupy se v části evropském myšlení a politiky jistě objevují, vyvolávají však i opačné tendence, které silně zdůrazňují význam Evropy pro kulturní vzestup ostatních světadílů (za všechny alespoň britský historik Niall Ferguson, *Civilization. The West and the Rest*, New York 2011). Murray opomíjí zdůraznit skutečnost, že tento přístup je z historických důvodů příznačný pro někdejší koloniální státy a pro Německo, ale netýká se celé západní civilizace.

Popis migrační krize roku 2015 je užitečný tím, že shrnuje vedle známých událostí řadu opomenutých epizod ve vztazích mezi uprchlíky resp. migranty, kontrolními institucemi evropských států a veřejností. Totéž platí o problematice mnohdy neúspěšných snah o integraci i o napětí mezi imigranty a domácím obyvatelstvem, resp. mezi fundamentalisty a svobodomyšlnými muslimy. Na příkladu Nizozemí autor ilustruje, jak v důsledku spontánního neregulovaného přistěhovalectví narůstal fundamentalistický radikalismus, který už v roce 1990 dospěl k výhrůžkám zabíjení domácího obyvatelstva, pokud se nepodrobí islámskému řádu. Důsledkem hrozeb se stalo ostré vystoupení proti imigrantům odmítajícím asimilaci, a to atypicky z levicových pozic; Pim Fortuyn i jeho pokračovatel Theo van Gogh byli ovšem zavražděni, první levicovým radikálem, druhý islámským fundamentalistou. V mimořádně liberálním Nizozemí zavládl strach z kritiky islámu a jeho projevů. Na událostech z dalších západních zemí osvětluje Murray paradoxy jednání vyplývajících z takového obav, jakými je kritika homofobie spojená s obhajobou náboženského fanatismu přistěhovalců, či zastávání svobody projevu a současně trestání blasfemie.

Z hlediska příštího historického výzkumu si zaslouží pozornost údaje o proměnách v pohledu na dějiny – hledání historické viny někdejších koloniálních mocností, označování identity (zejména britské) za výraz imperialismu apod. Takovéto tendence nutně nesouvisí ani s Evropou ani s migrací; na příkladu Austrálie Murray ukazuje, jak byl na konci 20. století pocit viny za útlak domorodců ritualizován, a to dokonce ustavením

Dne národního pokání a zřízením Knih lítosti (1998). Uvádí řadu dalších ukázek aktualizovaného a instrumentalizovaného výkladu dějin, přičemž projevuje údiv nad tím, že si podobně masochisticky počíná pouze západní civilizace.

Není pochyb o tom, že se evropští kolonizátoři přicházející do jiných světadílů, v minulosti dopustili zločinů – genocidy, zotročování a rasistického ponižování. Avšak srovnatelných hrůz se dopouštěli rovněž příslušníci, národy a státy z jiných civilizací. Dnešní potíží spočívá v tom, že ostatní civilizace k podobně kritické reflexi nepřistoupily, a jak se zdá, ani se k ničemu podobnému nechystají. Je to přístup značně odlišný od „očistění paměti“ (*purgazione della memoria*), k němuž přikročila katolická církev v době Jana Pavla II. a jež byla v nejvyšší instanci pevně udržována v rukou pontifika. Sebetřýznivé odsuzování vlastní minulosti v případě západních států omezuje interpretační prostor nositelům dané historické tradice a naopak je vystavuje jednostrannému snižování ze strany vnějších kritiků. To může mít v blízké budoucnosti vážný dopad nejen na politiku, ale také na historiografii v zemích euroamerického civilizačního okruhu.

„Únavu z dějin“ (s využitím německého pojmu *Geschichtsmüdigkeit*) spojuje Murray s důsledky sekularizace Západu, s úpadkem křesťanství a vznikem etického vakua. „Ztratili jsme svůj příběh, ale dosud žijeme uprostřed sutin dávné víry,“ píše (s. 190) autor, který se sám pokládá za křesťanského ateistu či kulturního křesťana. Ztrátu víry v Boha pokládá za opuštění jistot, jejichž náhrady byly hledány v domněle „absolutní politické pravdě“ (s. 194), v komunismu, fašismu a nacismu. Ideový zdroj tragédií 20. století shledává v německé filozofii, jejíž „studna byla plná jedu“ (s. 196). Postmoderní Evropa odvrhla také koncepci národního státu, ztratila víru v národy a v autonomii člověka. Ještě na počátku 21. století se jevila možnost mocenskými prostředky prosadit ve světě liberalismus západního typu, avšak neúspěchy na Blízkém východě prokázaly, že na usměrňování světa nemá euroamerický Západ dostatek sil. „Nač Evropané sáhli, rozpadlo se v prach,“ (s. 198) uzavírá tyto chmurné úvahy Murray. Jeho pesimismus bezpochyby není ucelenou diagnózou, ale odhaluje některé motivy britského uvažování, které v tomto případě prezentuje jeden ze stoupenců brexitu.

V existenciální nejistotě a v evropské kultuře sebezpochybování a sebeobviňování vidí Murray hlavní příčinu neúspěchu dosavadních snah o integraci migrantů ve státech západní Evropy. Prosperita a relativně vysoká životní úroveň se mu jeví jako nedostatečný nástroj k tomu, aby byli příchozí natrvalo získáni pro sžití s demokratickým zřízením. Snahu unikat podstatným problémům v duchu politické korektnosti pokládá za příznak vážné krize a za nebezpečí pro budoucnost evropské civilizace. V tomto ohledu nalézá rozdíly mezi státy západní a střední Evropy a z několika projevů Viktora Orbána a Roberta Fica odvozuje představu o odlišné mentalitě obyvatel států Visegrádské skupiny, o jejich schopnosti bránit se proti evropské migrační politice. Je to pohled verbálně sympatizující se Středoevropany, ale přece jen příliš povrchní, než aby mohl vystihnout rozdíly v politice jednotlivých středoevropských států a rozmanitost v názorech jejich obyvatel; tak jako v jiných otázkách autor nedoceňuje ekonomické aspekty dějin, ani v tomto případě si neuvědomuje míru závislosti zemí Visegrádské skupiny na hospodářsky silnějších západních sousedech.

Murray věnuje samostatnou pozornost analýze a hodnocení postmoderního umění a zaujímá k němu velmi kritické stanovisko pro jeho neschopnost vyjádřit silné myšlenky,

jež by vycházely z náboženského zakotvení a nadosobního vztahu k lidské existenci. Příčinu shledává v kulturní pasivitě západní civilizace a zároveň v proměně křesťanských církví do podoby levicových sociálních organizací. Podle Murrayova názoru západní kultura a zvláště výtvarné umění nejsou schopny nabídnout ani mládeži ani intelektuálům pozitivní alternativu hedonistického a konzumního nihilismu, což uvolňuje prostor islámu jakožto proudu, který si nepřipouští pochybnosti o sobě samém. Murray ovšem vychází především z kritiky reformačních církví a nebere dostatečný zřetel ke katolicismu, a navíc nerespektuje historicky podmíněné rozdíly mezi západní a střední Evropou; překvapivě mu unikají tendence k zaplnění uvolněného prostoru ideologiemi, jež kombinují úsilí o získání politické moci s odvoláním na náboženské tradice či křesťanské dědictví.

Kdyby byl Murray vzal v úvahu zejména vývoj v Maďarsku a Polsku ve druhém decenniu 21. století, mohl by problém ideologického ovládnutí sekularizovaného nebo ještě tradičně katolického prostoru posoudit z širší perspektivy. Takto mu zůstává především analýza nihilismu, jak ho na příkladu Francie literárně ztvárnil spisovatel Michel Houellebecq ve svých románech, zejména v bestselleru *Podvolení* (*Soumission*) z roku 2015. Takovýto exkurs je sice zajímavým literárně historickým vybočením z užšího zaměření na dějiny současné politiky a idejí, ale je to přece jen příliš úzké východisko k obecné charakteristice kulturního stavu západní společnosti.

Doslov Alexandra Tomského heslovitě shrnuje nejnovější vývoj imigrace a reagenci na něj ze strany vlád a většinového obyvatelstva, především v Itálii a Německu. V zásadě se shoduje s Murrayem, že populační vývoj a ideologie („mlhavý kult humanistické víry v jednotné lidstvo“, s. 313) předznamenávají islamizaci západní Evropy v průběhu několika příštích generací. Jistou nadějí na zachování západní civilizace však vidí ve střední Evropě.

Kniha Douglase Murraye představuje pokus o historizaci stavu Evropy na počátku 21. století s přednostním zřetelem k migrační krizi roku 2015. Kořeny krizového stavu hledá v celém období po druhé světové válce, při sledování ideových zdrojů i ve starší minulosti. Trebaže sleduje problematiku interkontinentálního formátu, příčiny „únavy“ západní společnosti, myšlenkové vyprázdněnosti a zastírání reálně hrozících rizik nachází především v samotné Evropě, přičemž se kriticky vymezuje jak k mediálnímu, tak i k akademickému prostředí. Ve faktografii a shrnujících úvahách naznačuje řadu vážných problémů starého kontinentu a zvládá je literárně zdařilým způsobem. Nepředkládá však hlubší analýzu, která by jeho hypotetický odhad dalšího vývoje – vždy otevřeného možným alternativám – plně verifikovala. Při svém skeptickém pohledu na západní civilizaci nahlíží na střední Evropu jako na prostor naděje, ale právě o něm má jen zběžné informace. Toto znalostní vakuum posouvá Murraye a jeho spis do paradoxní situace – při svém konzervativním východisku hledá vývojovou perspektivu na základě středoevropských specifik, ale poměruje je hledisky západní Evropy.

Jaroslav Pánek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA –
Martina MAŘÍKOVÁ – Jiří PEŠEK
(edd.)

***Od veduty k fotografii. Inscenování města
v jeho historii***

(= Documenta Pragensia XXXVI)

Praha, Scriptorium – Archiv hlavního
města Prahy 2017, 731 s.,

ISBN 978-80-86852-79-9

(Archiv hl. m. Prahy),

ISBN 978-80-88013-73-0 (Scriptorium).

Nový svazek periodického sborníku Documenta Pragensia shromáždil příspěvky z již třicáté čtvrté tradiční, na Prahu a středoevropská města zaměřené konference, která se v roce 2015 soustředila na proměny konceptualizace výtvarného obrazu města od středověku k dnešku. Výsledkem je rozsáhlý soubor zahrnující úctyhodný počet 35 textů autorů nejen českých, ale již tradičně i slovenských, polských, maďarských, německých a rakouských a navíc kolegů z Estonska a Švýcarska. Kromě historiků a archivářů tentokrát dané téma výrazněji oslovilo také historiky umění, etnografy, geografy a další specialisty.

Úvod do tématu přináší příspěvek Jiřího Peška (publikovaný i v německé verzi), který se zaměřuje zejména na symboly městskosti a následná schematická nebo i konkrétní vyobrazení klíčových staveb, charakteristická pro jednotlivá města, jež se postupně stala jakousi identifikační šifrou, přičemž autor klade i otázku, kdo ji

definoval. S tím souvisejí i další problémy – povědomí o těchto vyobrazeních, cílené inscenování a selektivní nahlížení města nebo manipulace s jeho obrazem v různých obdobích (pro Prahu za okupace, ale i v období socialismu). Zdůrazněna je přitom nutnost kritiky obrazových svědectví.

Další příspěvky jsou věnovány pochopitelně zvláště Praze, ať již jejímu zobrazení v raně novověkých tiscích (Olga Fejtová), domácích a zahraničních letácích 16. a 17. století (Jana Hubková) či na mapách, vedutách a plánech. V nich téma pro 17. až 19. století obecně charakterizuje Eva Chodějovská, Jan Mokre se zaměřil na obraz Prahy z ptačí perspektivy k roku 1769 od vojenského kartografa Josepha Daniela von Hubera a Arno Pařík na měřičské i malířské zachycení pražského ghetta. Další autorky sledovaly ztvárňování Prahy od konce 19. stol. (Barbora Půtová, Stará Praha na Národopisné výstavě československé 1895) či ve století dvacátém (Miroslava Přikrylová, Vznik „Velké Prahy“ a snahy o systematickou fotografickou dokumentaci města ve 20.–30. letech; Mariana Kubištová, Fotografické budování moderní Prahy 1920–1945). Michal Kurz pojednal o oficiálním zobrazování české metropole v období stalinismu.

Následně však byla zkoumána i zobrazení jiných měst, a to nejen domácích jako Ústí nad Labem a Litoměřice (Vilém Zábranský – Pavel Raška, Idealizované a reálné zázemí města na vedutách) nebo Cheb (Jan Chlíbač – Tomáš Janat – Václav Matoušek – Růžena Zimová, Plány obléhání Chebu v červnu a červenci 1647 v Theatru

Europaeu), či moravských (Martin Štindl), ale i četných sídel zahraničních. Bratislavské veduty, resp. reflexi královských korunovací v nich sledoval Vladimír Segeš. Barbara Balážová charakterizovala prospekty hornických štol ve slovenském Vindšachtu a Siglisbergu z roku 1745 jako vedutu podzemní krajiny. Ferdinand Oppl představil pohled na Vídeň od pozdního středověku až po nástup fotografie, a to jak autory plánů, vedut a fotografií, tak jejich publikum. Město St. Pölten ve vyobrazeních od 17. do 20. století pak zpracoval Ralph Andraschek-Holzer.

Na pražských konferencích a v následně publikaci tradičně nechybějí ani příspěvky, věnované polským městům. Kalina Mróz-Jablecka ukázala na příkladu Vratislavi koexistenci básnických a výtvarných ztvárnění. Konrad Meus pojednal o Krakovu a jeho urbanizaci ve světle ikonografie a kartografie. Pohledy na město Toruň současně s nacistickou architekturou v Norimberku se staly obsahem textu Marka Podlasiaka, věnovaného fotografii ve službách propagandy. Další autoři se zaměřili na Elbing v 16. století (Roman Czaja a Radosław Golba), Tallinn v 19. století (Tonis Liibek a Raimo Pullat), Lvov v době rakouské vlády (Łukasz Tomasz Sroka), či Mohuč 17. století optikou grafických listů Václava Hollara (Ralph Melville). Mezi pojednanými městy je ale zastoupen i Tel Aviv a jeho vizuální konstrukce prostřednictvím fotografie (Alexandra Klei) nebo dokonce daleké Cuzco (Jose Cáceres Mardones).

Cenné jsou ovšem i obecněji zaměřené příspěvky, věnované vyobrazením měst doby pozdního středověku (Gerhard Jaritz) či pozdní renesance (Thomas Manetsch), ztvárnění hořícího města (Daniela Schulte) a zvláště vedutám, nahlíženým z různých

aspektů (Viliam Čičaj, Michal Wanner, Klara Kaczmarek-Löw, Kateřina Bečková). Zajímavý pohled nabízejí příspěvky, informující o strategii budování měst v době osvícenství (Michael Locher – na příkladu Paříže, Berlína a Prahy) či o inscenování obrazu zdravého města v průběhu industrializace na příkladu Düsseldorfu (Jörg Vögele – Luisa Rittershaus).

Předložené studie představují velmi zajímavý souhrn příspěvků, věnovaných nejen konkrétním vyobrazením a jejich různým typům, ale i zmíněnému inscenování a „budování obrazů“.

Rozsáhlý svazek je doplněn četnými obrazovými přílohami k jednotlivým příspěvkům, přiložen je navíc volný list s kvalitní reprodukcí plánů Prahy od Josepha Daniela von Huebera z roku 1768/69, resp. 1769, uložených v Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni (k příspěvku Jana Mokreho). Nechybějí ani německá či anglická resumé.

Marie Ryantová

Christoph MIELZAREK –
Christian ZSCHIESCHANG (Hg.)

*Usus aquarum. Interdisziplinäre
Studien zur Nutzung und Bedeutung
von Gewässern im Mittelalter*

(= Forschungen zur Geschichte und
Kultur des östlichen Mitteleuropas, Bd. 54)
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2019, 381 s., ISBN 978-3-412-50087-0.

Že bez vody není života, věděli stejně dobře jako my i naši vzdálení předkové, i když pokud jde o její užívání, bylo to z mnoha důvodů jednodušší než dnes a ovšem neskonale primitivnější. Nicméně už tehdy byly velké rozdíly mezi jednotlivými spole-

čerstvými, ať šlo o město či vesnici, klášter či hrad, zda příslušné místo leželo při vodoteči či na místě méně příhodném a dala by se uvádět další specifika. Současně je jasné, že jde i o problematiku z dějin středověké techniky, ale stejně tak i z dějin historie sociální a ovšem i správní. Vždyť řeky, potoky, rybníky a další zdroje se objevují v nekonečném počtu privilegií jako přední složka různých pertinenčních formulí, často sice obecných, ale nezřídka i velmi zřetelně specifikovaných. Protože jsem nenašel, že by se v našich veřejných knihovnách nalézal závažný starší titul *Die Wasserversorgung im Mittelalter*, Mainz am Rhein 1991, aniž by byl naší literaturou vzat v úvahu, považuji za vhodné na něj úvodem aspoň bibliograficky upozornit, zejména pak na obecnou technologickou stať Klause Greweho na s. 11–86.

Referovaná kniha je jakýmsi mezivýstupem širšího projektu, věnovaného středověchodní Evropě ve středověku. Z dvanácti příspěvků se teritoriálně vymyká jen jeden, věnovaný vnitrozemským přístavům mezi Dunajem a Rýnem. Pětice autorů-archeologů (Doris Wolfenberg, Iris Niessen, Lukas Werther, Andreas Wunschel a Peter Ettel) podává zajímavý pohled na několik významných středověkých stavebních děl. Vedle obecně známých lokalit (přístavy v Řezně či Frankfurtu) jsou tu na s. 205–245 (s 15 vyobrazeními) probírány i vyložené archeologické objekty jako přístavy v Karlburgu na Mohanu či Salzu na Sále, ale zejména také tzv. Fossa Carolina, kanál z doby Karla Velikého mezi řekami Altmühl a Rezat).

Ostatní autoři už se drží geografického výtčeni v titulku. První blok je věnován mlýnům a jejich různé funkci i onomastice. Matthias Hardt sleduje vodní hospodářství

premonstrátského kláštera Broda v Braniborsku (s. 17–26). Následují tři anglické stati polských autorů: Rafal Kubicki ve studii *Water mills and Rural Settlement in the Dominion of the Teutonic Order in Prussia* (s. 29–50) sleduje vodní mlýny na území řádu německých rytířů, Alexandra Chira funkci mlýnů v koexistenci s městy v Sedmihradsku, konkrétně na řece Someș (s. 51–70). Tomasz Związek pak interpretuje poslední vůli jakéhosi mlynáře v 15. století ve městě Kolo ve Velkopolském vojvodství (s. 71–86). Z následujících tří statí, které se týkají otázek onomastických, si zaslouží zmínku alespoň rozsáhlá stať druhého z redaktorů, Christiana Zscheschanga, která podává typologii názvů mlýnů v levobřežním Poodří, kde mu pro „českou“ partii byla ku pomoci Martina Maříková (s. 87–162).

V druhém bloku nazvaném „Wasser, Landschaft und Verkehr“ přichází nejdříve úvodem už výše zmiňovaný teritoriálně se vymykající příspěvek archeologický, navazuje stať Saschi Bütowa, která – bez znalosti české literatury – sleduje snahy o propojení mezi Odrou a Labem z hlediska vodních plánů tentokrát Karla IV., tzv. *Weltverkehrspläne* (s. 247–274). Peter Okniński interpretuje doklady o plavbě na Visle ve 13. století (s. 265–274) a Christoph Mielzarek se věnuje interpretaci ústupu bobří populace na Odře ve 13. století na základě pečlivě sestavených listinných pramenů zmínek. Poslední dvě stati jsou opět (topo)nomastické povahy: Monika Choroś sleduje jak se fenomén vody, jejího využívání a v použití předmětů s ním spojených odráží ve slezských místních jménech (s. 301–323) a posléze obdobně tak činí opět Christian Zscheschang pro Braniborsko a oderskou část Pomoranska

(s. 325–373). Stručné biogramy autorů (bez kontaktních adres) knihu uzavírají. Aspoň orientační geografický rejstřík by byl velmi užitečný.

Ivan Hlaváček

Michal DRAGOUN

***Rukopisné zlomky Knihovny
Národního muzea: signatura 1 K
(dodatky ke sbírkám Adolfa Paterý
a Čenka Zíbrta)***

Praha, Národní muzeum – Scriptorium
2017, 318 s., ISBN 978-80-7036-537-3
(NM), ISBN 978-80-88013-55-6
(Scriptorium).

Sbírka rukopisných zlomků uložených v Knihovně Národního muzea (KNM) patří k nejrozsáhlejším souborům svého druhu u nás. Její rozsah je odhadován na šest tisíc kusů s časovým rozsahem od osmého do dvacátého století. Základní řada této sbírky, cca 1300 signatur (signaturní řady 1 A až 1 E a 1 G), se v letech 2012 až 2016 dočkala katalogového zpracování.¹

- 1 Michal DRAGOUN – Jindřich MAREK, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: sbírky Adolfa Paterý a Čenka Zíbrta*, Praha 2012; Marek BRČÁK – Dalibor DOBIÁŠ – Michal DRAGOUN – Martina JAMBOŘOVÁ – Matěj MĚŘIČKA – Kateřina VOLEKOVÁ, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: signatura 1 A*, Praha 2014; Jiří BENEŠ – Dalibor DOBIÁŠ – Michal DRAGOUN – Ota HALAMA – Markéta KLOSOVÁ – Iva LELKOVÁ – Matěj MĚŘIČKA, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: signatury 1 B a 1 C*, Praha 2015; Vlastimil BROM – Václav ČERMÁK – Michal DRAGOUN – Adéla EBERSONOVÁ – Ota HALAMA – Jindřich MAREK – Olga

Při revizi rukopisné sbírky v roce 2016 však byla objevena krabice s množstvím dalších fragmentů, z nichž byla v roce 2017 vytvořena nová signatura 1 K, do níž byly přiřazeny i další zatím odborně nezpracované zlomky průběžně ukládané v oddělení rukopisů a starých tisků. Většina nově nalezených zlomků byla kdysi uložena do obalů a obálek, na kterých však většinou chyběly jakékoliv informace o původu zlomků, navíc bylo zřejmé, že se zlomky bylo v průběhu let i několikrát manipulováno. Na některých obálkách bylo uvedeno datum revize v roce 1917, což tyto zlomky spojuje s působením muzejních knihovníků Adolfa Paterý a Čenka Zíbrta a se sbírkou zlomků (sign. 1 H a 1 I), zkatalogizovanou Michalem Dragounem v roce 2012.²

Poslední tři fragmenty nově vytvořené signatury (kat. č. 2327–2329) pak představují nejnovější akvizice rukopisné sbírky: nalezneme mezi nimi i nejstarší fragment, kterým je list z rukopisu *Moralii* Řehoře Velikého z první třetiny 9. století (kat. č. 2328). Valná většina zlomků však pochází ze 14. a 15. století. Mezi zastoupenými jazyky převládá latina (cca 70 %) a čeština (asi 22 %), němčina je zastoupena pouhými čtyřmi procenty, ostatní jazyky se objevují spíše výjimečně.

Z hlediska obsahu dominují mezi zlomky liturgické rukopisy (asi 20 %), mezi nimiž nalezneme i části kalendářů a nekrologia (kat. č. 1995) a také jediný zlomek s dochovanou figurální iluminací (kat. č. 1528).

SIXTOVÁ – Kateřina SPURNÁ – Dmitrij TIMOFEJEV – Tamás VISI, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: signatury 1 D, 1 E a 1 G*, Praha 2016.

- 2 M. DRAGOUN – J. MAREK, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: sbírky Adolfa Paterý a Čenka Zíbrta*, Praha 2012.

Druhou nejpočetnější skupinou jsou fragmenty listin a listů či vzkazů (cca 13 %), které alespoň z části časově spadají do období husitství a zajímavě dokumentují skutečnost, že krátké písemné vzkazy byly běžnou součástí tehdejší každodennosti. Jejich užitkový charakter a časově omezená platnost jsou však důvodem jejich malého dochování, což platí i pro prameny hospodářského charakteru. Pozůstatky listů a vzkazů tvoří i převažující část jazykově českých zlomků, k nimž můžeme přiřadit i česká slova zapsaná do latinského textu. Z dalších česky psaných textů stojí za zmínku zlomky biblí (kat. č. 1517, vyřezané z Bible Pernštejnské, 1518, 1576), *Života Krista Pána* či části děl Matouše z Krakova (kat. č. 1574) a Jana Husa.

Identifikované biblické zlomky, k nimž řadíme i výklady či biblické komentáře, jsou zastoupeny přibližně třemi procenty. Početně mezi nimi vynikají zlomky oblíbených výkladů Mikuláše z Lyry. Relativně nepočtená je skupina zlomků s teologickými texty, je však možné, že část z nich se skrývá mezi zlomky, které se nepodařilo přesně určit. Mezi určenými zlomky nalezneme např. díla Augustinova a zlomek *Summa theologiae* Tomáše Akvinského. Fragmenty neurčených textů i náčrtů kázání převažují i mezi kazatelskou literaturou, identifikovat se podařilo kázání Bernarda z Clairvaux, Honorie z Autunu či Peregrina z Opole. Zastoupena je i *Legenda aurea* Jakuba de Voragine. U identifikovaných právních textů převažují texty z kanonického práva, zejména Gratianův Dekret, římské právo je zastoupeno dvěma zlomky *Digest*.

Určené texty z dalších oblastí odborné literatury se soustřeďují především na gramatiku a lékařství. Mezi gramatickými díly dominuje *Doctrinale* Alexandra de Villa

Dei, objevuje se i *Graecismus* Eberharda z Béthunie. Lékařské texty se zaměřují hlavně na praktickou medicínu, jako jsou nejrůznější recepty a návody na pouštění žilou. Z filozofických textů se podařilo identifikovat díla Boethiova, Tomáše Akvinského a snad i Waltera Burleye. Minimálně jsou zastoupeny historiografické texty, jde o pouhé dva fragmenty, z nichž první, zlomek prvotního zápisu Análů hradišských z počátku 12. století (kat. č. 1535), představuje jednu z největších cenností sbírky.

Poslední drobnou skupinu představují zlomky spojené s pražskou univerzitou, většinou jde o krátké informativní texty. Za zmínku stojí fragment knihovního katalogu, který zřejmě pochází z některé z pražských univerzitních kolejí (kat. č. 1870).

Struktura jednotlivých katalogových záznamů zůstala až na několik malých odlišností stejná jako u předchozích svazků sbírky zlomků KNM. Číslování navazuje na svazek s popisem tzv. sbírky A. Paterý a Č. Zíbrta, a proto začíná katalogovým číslem 1386 (až 2329).

Způsob popisu středověkých zlomků (do počátku 16. století) a zlomků mladších se liší. Popis středověkých zlomků je mnohem podrobnější u fyzického popisu, který je rozdělen do čtyř částí, u novověkých zlomků je fyzický popis shrnut do jediného odstavce. Stejně tak je u středověkých zlomků věnována větší pozornost obsahové části zlomku, u textů dochovaných v úplnosti je uváděn i incipit a explicit. V několika případech byl pro snazší porozumění obsahu celý text přepsán, i když častěji je anotace obsahu zlomku, doplněná literaturou a dalšími indiciemi, které napomohly k jeho identifikaci. Popis novověkých zlomků je výrazně stručnější. Obdobná jako u předchozích svazků zlomků KNM zůstává i struktura rejstříků.

Sbírka rukopisných zlomků Knihovny Národního muzea se tímto svazkem jako jedna z mála podobných sbírek dočkala úplného (alespoň prozatím, nové akvizice zlomků budou časem zcela jistě přibývat), vysoce kvalitního zpracování. Velké ocenění si zaslouží práce Michala Dragouna, který se autorsky podílel na vydání všech svazků.

Marta Hradilová

Lenka BLECHOVÁ, ed.

***Regesta Bohemiae et Moraviae:
Diplomatica nec non epistolaria,
pars VIII (1364–1378), fasciculus II
(1367–1369)***

Praha, Historický ústav 2017,
ISBN 978-80-7286-311-2.

Nejnovější svazek velkolepého edičního projektu *Regesta Bohemiae et Moraviae: Diplomatica nec non epistolaria* (RBM) navazuje na mnohaletou tradici vydávání regestářů založenou v předminulém století Františkem Palackým v návaznosti na vydání staršího Moravského diplomatáře. Prvním editorem nové ediční řady se stal Karel Jaromír Erben a první svazek spatřil světlo světa roku 1855. Obsahoval regesta diplomatického materiálu z let 600 až 1253. Na Erbenovu práci navázal historik a filolog Josef Emler, který měl bohaté zkušenosti s vydáváním historických pramenů. V době, kdy se ujal prací na regestáři, měl již za sebou vydání několika svazků doposud nepřekonané ediční řady *Fontes rerum Bohemicarum* (FRB) obsahující narativní prameny k českým dějinám. Druhý díl RBM dokončil Emler roku 1882, roku 1890 vydal třetí díl a roku 1892 čtvrtý. Svému záměru dospěl až do smrti Karla IV.

však Emler ze zdravotních důvodů nedostál a skončil rokem 1346.

Po delší odmlce se edičních prací ujal v roce 1913 z podnětu České akademie věd a umění Václav Hrubý, po něm historik a archivář Bedřich Mendl a editorka Blažena Rynešová. Roku 1944 převzal ediční řadu specialista na dějiny vlády Lucemburků Jiří Spěváček. Další svazky už nevycházely v chronologickém pořádku: v roce 1954 nejprve vyšel šestý díl (rejstřík ale až roku 1979), v roce 1963 sedmý díl, kompletní vydání pátého dílu RBM se ale zdrželo až do roku 2005, kdy filoložka a přední latinská medievistka Jana Zachová dokončila jeho dva svazky a rejstřík. Na tuto několikrát přerušenu ediční tradici navázala po další pauze klasická filoložka Lenka Blechová prvním svazkem osmého dílu, který má celkově obsahovat listiny z let 1364–1378. Na RBM je třeba nahlížet v kontextu podobných zahraničních projektů. Mezi ně patří např. slovenská *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* vydávaná Vincencem Sedlákem. Za zmínku stojí též rozsáhlý německo-rakouský projekt *Regesta Imperii* (RI) realizovaný Rakouskou akademií věd ve spolupráci s Akademií věd a Literatury v Mohuči (*Deutsche Kommission für die Bearbeitung der Regesta Imperii*). Tento ediční projekt si kladl za cíl vydat regesta listin, týkajících se dějin římské říše od roku 751 do 1437. Původní plán byl posléze rozšířen až do konce vlády císaře Maxmiliána I. (1519). Vedle množství zpracovaného materiálu je pro současné badatele přínosná zejména snaha o digitalizaci materiálu a jeho částečné databázové zpracování, které by mohlo být do budoucna inspirativní také pro RBM.

Regestáři recenzovaného svazku RBM předchází obsáhlá latinská předmluva,

shrnující historii ediční řady a česká předmluva upřesňující zejména charakter zastoupených listin. V závěru svazku jsou připojeny užitečné pomocné indexy. Regesta mají tradiční strukturu. Každý regest je uveden záhlavím s pořadovým číslem, rokem, měsícem a místem vydání. Je psán (na rozdíl od originální listiny) srozumitelnou klasickou latinou. Lokality jsou uváděny podle platných místních názvů, přičemž originální názvy jsou umístěny v hranatých závorkách. Dále regest obsahuje informace o pečeti. Doprovodný komentář k listinám zahrnuje informace o způsobu jejich dochování, psacím materiálu, stavu písemnosti, jazyku a také archivní poznámky. Nedílnou součástí regestu jsou provenienční poznámky s údaji o uložení písemnosti. Celý záznam je doplněn o dostupnou sekundární literaturu a – v případě, že listina byla v minulosti již vydána – o odkaz na edici. Nejnovější svazek RBM obsahuje regesta listin z let 1367–1369, tedy z období Karlovy vlády, které je významné zejména s ohledem na jeho zahraniční politiku a úsilí o připojení Dolní Lužice a Braniborska k České koruně. Soubor regest obsahuje i několik mezinárodních smluv. S Karlovou zahraniční politikou souvisela také jeho rafinovaná sňatková politika, jež je zachycena hned v několika regestech. Další okruh regestovaných listin tvoří dokumenty týkající se příprav a průběhu jeho druhé římské jízdy. Jedná se o papežské listiny a o korespondenci s papežským nunciem Bertandem de Macello. Významnou složku korpusu svazku tvoří i písemnosti týkající se Karlovy domácí politiky, zejména nařízení o spojení Pražských měst. Celý korpus tvoří 285 listin a 180 opisů. Významnou část představuje, jak již bylo naznačeno, 41 listin, vydaných přímo Kar-

lem IV., kromě nich pak 8 listin vydaných jeho synem Václavem IV. a 12 jeho bratrem Janem, markrabím moravským. Soubor dále obsahuje listiny vydané Bolkem Saským, braniborským markrabím Ottou, falckrabím Rupertem, rakouskou vévodkyní Alžbětou aj.

Vedle zmíněných vydavatelů jsou zastoupeny i listiny vydávané církevními institucemi nebo jejich představiteli. Soubor obsahuje např. regesta písemností vydaných pražským arcibiskupem Janem Očkem z Vlašimi, vyšehradským proboštem Burchardem, olomouckým biskupem Janem, olomouckou kapitulou, či celou řadu listin vydaných představenými klášterů.

Největší část listin pochází ze sbírek Národního archivu v Praze, dále Moravského zemského archivu v Brně a Státního oblastního archivu v Třeboni. Jsou zde zastoupeny zejména listiny latinské a německé a rovněž jeden staročeský překlad.

Vytváření souborů regestářů má u nás i v zahraničí velmi dlouhou tradici sahající až do 19. století. V této době byl vytvořen rovněž metodologický postup, podle nějž je diplomatický materiál zpracováván, a etablován základní model, podle kterého jsou v takřka nezměněné podobě regesta vydávána a publikována dodnes. Pro badatele sklonku předminulého století představovaly soubory regest velice užitečnou a v mnohém nenahraditelnou pomůcku při výzkumu. Nejen tím, že zpřístupňovaly materiál, k němuž by se v mnoha případech badatel jen těžko dostával, ale i tím, že poskytovaly souhrnně základní informace o všech dostupných pramenech z daného období a o kontextu a okolnostech jejich vzniku. Jaký je však přínos klasických tištěných regestářů o půl druhého století později?

V dnešní „digitální době“ je tato otázka zcela na místě. Veliká část diplomatického materiálu je k dispozici digitálně, jen v rámci projektu Monasterium.net je k dnešnímu dni k dispozici bezmála 650 000 listin ze 174 archivů. Vzhledem k překotnému vývoji, a to nejen v rámci medievistiky, lze předpokládat, že v blízké budoucnosti bude digitalizována valná většina dostupného diplomatického materiálu, která bude k dispozici on-line badatelům z celého světa. Paralelně s digitalizací pramenů jsou vyvíjeny také nástroje na automatický přepis nejen středověkých textů za pomoci modelů založených na využití umělé inteligence. Tyto nástroje by v budoucnu měly být schopny zpracovat i obtížné čitelné texty, psané např. bastardou, obsahující mnoho zkratek a ligatur. Např. program Transkribus dokáže s chybavostí přibližující se téměř nule zpracovat texty psané karolínskou minuskulí. Dnešní badatelé mají tedy k dispozici poměrně široké spektrum digitálních pomůcek v kombinaci s přístupem do elektronických databází, které mohou částečně substituovat tištěná regesta a zároveň jim poskytují mnohonásobně širší kontext. Za takovýchto podmínek se jeví zpracování klasického tištěného registáře jako poněkud konzervativní projekt bez výrazného interdisciplinárního přesahu. Klasický registář totiž cílí na typ badatele staré doby, jenž neměl k dispozici moderní pomůcky, o nichž jsme se zmiňovali výše.

Do budoucna by bylo zajímavé se zamyslet nad tím, jakým způsobem upravit tradiční model registáře, aby jej bylo možné propojit s digitálními archivy a vytvořit tak komplexní pomůcku pro výzkum, protože právě spojení obrázku s textem a jeho odborným výkladem je doménou dnešní mediální doby. Inspirace a nové podněty, jak se

k problému postavit, je možné hledat zejména na zahraničních pracovištích, ale i v rámci české akademické sféry lze najít odborníky, kteří mají zkušenosti s metodami užívanými v „Digital Humanities“, jež se začínají čím dál více prosazovat i na domácí půdě.

Michaela Falátková

19. a 20. století

Stefan MALFÈR (Hrsg.)

Die Protokolle des cisleithanischen Ministerrates 1867–1918

Band 1: 1867, 19. Februar 1867 – 15. Dezember 1867

Mit einer Einführung zur Edition von Thomas Kletečka, Stefan Malfèr und Anton Anatol Schmied-Kowarzik. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2018, 163 s., ISBN 978-3-7001-8179-8.

Tímto svazkem bylo vídeňským Institutem für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften zahájeno vydávání třetí série Protokolů předlitavské ministerské rady. První série, která obsahovala edice Protokolů rakouské ministerské rady z let 1848–1867, byla před nedávnem úspěšně završena. Druhá série Protokolů společné ministerské rady rakousko-uherské monarchie z let 1867–1918 se nachází v gesci Historického ústavu Maďarské akademie věd. Zde bylo vydáno z plánovaných sedmi období doposud šest svazků. Zbývá ještě vydat čtyři svazky protokolů z let 1872 až 1883.

Třetí série Protokolů předlitavské ministerské rady bude obsahovat osm svazků pro léta 1867 až 1918. První svazek této série obsahuje protokoly z klíčového a zároveň

přechodného roku 1867. Jak známo, došlo na počátku roku 1867 k rozdělení rakouské monarchie na dva samostatné státní celky, a tím se z jedné ministerské rady staly tři: společná (začala se scházet až na základě přijetí prosincové ústavy a jmenování císařem tři společných ministerstev pod vedením Friedricha Ferdinanda Beusta dnem 24. prosince 1867), předlitavská a uherská, tedy zalitavská.

První svazek série Protokolů předlitavské ministerské rady obsahuje jen 69 protokolů. Stejně tak „chudé“ budou i další plánované svazky. Důvody jsou prosté a tragické zároveň: působnost grémia se teritoriálně zmenšila (odpadla uherská, sedmihradská a chorvatská agenda) a většina protokolů shořela při úmyslně založeném požáru vídeňského Justičního paláce v srpnu 1927, kde měl od roku 1925 jedno ze svých sídel Rakouský státní archiv, a právě zde byla uložena všechna akta ministerstva vnitra a justice. To, co zbylo a následně bylo zachráněno z bývalého obřího spisového materiálu dvou jmenovaných ministerstev, se dnes nazývá *Brandakten*. V této souvislosti je možno tvrdit, že archivní rozluka mezi Československou a Rakouskou republikou z první poloviny 20. let 20. století zachránila mnohé cenné materiály z těchto ministerstev pro budoucnost (například Briefe Böhmen). Tato revindikovaná akta mohla být během druhé světové války znovu (tentokrát bez mezinárodní dohody) odvezena do Vídně.

Obsah těchto protokolů je velmi nepolitický, neboť zásadní otázky zahraniční a vnitřní politiky byly rozhodovány od kritického roku 1867 jinde. Převládají zde tedy finanční, správně organizační, justiční a daňové záležitosti spojené s přestavbou monarchie, ovšem pokud neshořely. Okru-

hy projednávaných témat jsou známy z jiných archivních fondů (Státní rada), nicméně nenávratně ztraceny. Stejně jako nová Předlitavská ministerská rada pokračovala ve svém úřadování „jakoby se nic nestalo“ (Stefan Malfèr), stejně tak i ediční pravidla pro vydávání zachovaných protokolů byla zachována v té podobě, jak je koncem šedesátých let 20. století stanovili první vydavatelé protokolů Rakouské ministerské rady Friedrich Engel Janosi a Helmut Rumpel a fixovali je v úvodním svazku edice z roku 1970 v textu *Zur Einrichtung der Edition*. Takto zůstaly zachovány ve všech dalších následujících 27 svazcích edice.

Základním pravidlem zůstává úplnost a věrnost editovaného textu, i kdyby se zachoval v opisu jenom tzv. *Kopffregist*. Editovaným dokumentům jako vždy předchází obsáhlý, podrobný a výstižný historický úvod, jehož autorem je také Stefan Malfèr. Jeho text pomáhá chápat mnohdy roztržštěnou a zde i velmi neúplnou agendu v časovém a historickém kontextu. K dokonalé edici patří samozřejmě chronologický seznam protokolů, rejstřík a seznam doposud vydaných děl, které činí dílo uživatelsky přívětivým.

Milan Hlavačka

Ivo BARTEČEK

Československá Mona Lisa. Jan Zrzavý: Portrét paní Pavly Osuské (1926)

Olomouc, Cultum 2019, 50 s., 5 ilustrací, ISBN 978-80-907619-0-2.

Předmětem nevelké publikace se stal zdánlivě jediný obraz – dílo vynikajícího českého malíře Jana Zrzavého, portrét dnes již zapomenuté operní pěvkyně Pavly Osuské. I když jde také o ikonografickou analýzu díla a o zjištění inspiračních zdrojů, tema-

tika knihy je mnohem širší. Ivo Barteček, profesor Univerzity Palackého v Olomouci, známý pracemi o iberoamerických dějinách a o Čechách v zahraničí, je zároveň znalcem a sběratelem umění. Jedním z jeho badatelských cílů je zařadit konkrétní umělecká díla do širokého kontextu ve smyslu geografickém i chronologickém. Knížka, která propojuje prvky monografie (opatřené dokumentačním aparátem a pramennými přílohami) a literárně působivého eseje (nevychýbá se ani subjektivně laděným exkursům), je zdařilou ukázkou jednoho z možných přístupů ke kulturním dějinám.

Barteček zasazuje téma do prostředí, v němž obraz vznikl. Tím byla Paříž dvacátých let 20. století, kdy v této světové kulturní metropoli působila intelektuálně silná česká komunita. Navíc počet Čechů a Slováků přicházejících do Francie za prací, dosahoval tehdy 80 000 osob. Oficiálním centrem české komunity se stalo československé vyslanectví v Paříži a jeho zosobněním vyslanec Štefan Osuský se svou českou manželkou Pavlou rozenou Vachkovou (1891–1978), která opustila divadelní kariéru a věnovala se společenské a kulturní činnosti v pařížském prostředí.

Autor dokládá intenzivní vztahy kulturně založené dvojice k čelným osobnostem české kultury, které se dočasně nebo trvale usadily v Paříži, mj. s hudebním skladatelem Bohuslavem Martinů či malířem a spisovatelem Adolfem Hoffmeisterem. Oba titi umělci přispěli k uvedení samotářsky založeného Jana Zrzavého do společenských kontaktů jak s pařížskými Čechy, tak s Francouzi. Vyslanec Osuský měl zájem na tom, aby získal portréty své manželky, a to od nejlepších tehdejších malířů; mj. angažoval André Deraina (mimochodem jemu za portrét z roku 1929 zaplatil třináctkrát víc než svému krajanovi Zrzavému).

V tomto prostředí vznikla roku 1926 nejprve kresba uhlím a potom olejomalba Jana Zrzavého, která zachytila Pavlu Osuskou velmi působivým neoklasicistním stylem. Barteček ukazuje, jak silný vliv na ztvárnění „Československé Mony Lisy“ mělo dílo Leonarda da Vinci, a to nejen původní Mona Lisa, ale i Dáma s hranostajem. Zároveň řeší otázku doprovodných atributů portrétu (kytice kopretin), které klade do souvislosti s jiným paralelně vznikajícím dílem Zrzavého, a to s ilustracemi ke klasickému spisu Karla Jaromíra Erbena „Kytice z pověstí národních“. Je to přesvědčivá hypotéza; naznačuje, jak si český umělec přinášel do hostitelského prostředí českou látku a jak vznikala syntéza duchovních podnětů jeho „staré“ i „nové“ vlasti, či jinak řečeno patriotických a kosmopolitních elementů.

Mimořádně zajímavý obraz, ale i Bartečkova práce o něm mají rovněž své americké aspekty. Rodem slovenský právník Štefan Osuský (1889–1973) žil od roku 1906 v Chicagu, kde se za první světové války zapojil do zahraničního odboje proti Rakousko-Uhersku. Po vzniku Československa vstoupil do diplomatických služeb nového státu a posléze s ním sdílel i jeho tragický osud. V březnu 1939 odmítl vydat československé vyslanectví v Paříži Německu jakožto mocnosti, která okupovala české země, a zanedlouho se zapojil do druhého zahraničního odboje, vedeného z Londýna. Vzhledem ke konfliktu s exilovým prezidentem Edvardem Benešem po roce 1942 ustoupil z politického kolbiště a po skončení druhé světové války se znovu usadil v USA.

Zrzavého portrét Pavly Osuské, který byl v majetku rodiny, putoval pravděpodobně z Paříže do Londýna a odtud do Ameriky,

ale o jeho osudu nebylo (od výstavy v Praze roku 1929) nic známo. Teprve v roce 2009 se objevil na aukci v Praze jako „Portrét dámy ve fialových šatech“ a byl získán blíže neidentifikovaným českým sběratelem. Obraz s dramatickým osudem byl exkluzivně představen úzkému okruhu veřejnosti roku 2009 a 2019, ale jeho putování mezi Evropou a Amerikou zůstává zatím zahalené tajemstvím. Zajímavá kniha Ivo Bartečka je velmi dobrým východiskem pro budoucí pátrání.

Jaroslav Pánek

Leopolda DOBRZENSKÁ
z LOBKOWICZ

A budba přestala hrát. Životní příběh

Leopoldy Dobrzenské z Lobkowicz

(Překlad Renáta Tetřevová.)

Pardubice, Univerzita Pardubice 2017,
291 s., 66 fotografií v textu, 2 genealogické
tabulky, ISBN 978-80-7560-083-7.

Paměti následnice dvou českých aristokratických rodů – Lobkoviců a Dobřenských – vyšly původně v polosoukromém tisku v Kanadě (*And a Band Did Not Play On... A Kaleidoscope of Memories*, Haliburton 2010), ale zůstaly jen velmi obtížně dostupným titulem. Vzhledem k bohemikální povaze memoárů a k jejich dokumentárnímu významu lze uvítat jejich vydání ve znaleckém českém překladu Renáty Tetřevové, historičky Východočeského muzea v Pardubicích.

V souladu s hlavními etapami života Leopoldy Dobrzenské z Lobkowicz (* 1926) je kniha rozdělena do tří částí, z nichž první je věnována životu v Evropě (1926–1950), druhá vytváření nové existence v kanadském exilu (1950–1990) a poslední (od roku 1990 až do úmrtí autorčina manžela

Jana Dobrzenského v roce 1996) opětnému návratu do původní vlasti. Těžiště vzpomínek spočívá v osobních zážitcích, rodinných a širších genealogických kontaktech, v popisu šlechtického způsobu života a posléze exilové každodennosti. V tomto ohledu jsou paměti cenným dokumentem k poznání duchovní a hmotné kultury šlechty, která byla sice v meziválečném období formálně zbavena politických a titulárních privilegií, ale zůstala majetkově i nadále zvýhodněná v porovnání s většinou občanskou společností (výlučnost postavení je dobře ilustrována mj. udržováním rituálů, možnostmi studia jazyků a cestování po Evropě či oporou v síti evropských aristokratických rodů). Odvrácenou stranou tohoto postavení byly ovšem tvrdé zásahy do majetkových poměrů národnostně české šlechty v době německé okupace a zvláště pak totální vyvlastnění komunistickou mocí a ztráta dřívějších materiálních jistot. Zvláště pozoruhodným rysem pamětí je hluboce prožívané češství a odraz etnických poměrů ve stínu událostí druhé čtvrtiny 20. století. Leopolda Dobrzenská působivě zaznamenává proměnu situace v souvislosti s nástupem nacismu ve třicátých letech; její výklad se zásadně liší od obvyklých představ o kosmopolitním charakteru zemské šlechty a zdůrazňuje národnostní vyhraněnost („...my jsme byly Češky a naši němečtí přátelé začali zdůrazňovat svůj nadřazený původ... Během poměrně krátké doby propukla u našich sousedů a přátel masová hysterie“, s. 42; „my, méněcenní Češi“, s. 50; „Během války nás ignorovali a dokonce námi pohrdali, že jsme Češky“, s. 70). Po pádu Velkoněmecké říše se situace obrátila a příslušníci perzekvovaných německých rodů žádali vzdálené české příbuzné o materiální pomoc, kterou jin Dobřenští podle

autorky poskytli. Když pak oni sami v roce 1948 utíkali do zahraničí a v Řezně žádali o pomoc knížete Alberta Thurn-Taxisa, narazili na naprosto odmítavý a urážlivý postoj, zatímco jiní etnicky němečtí aristokraté se zachovali vstřícněji.

Svědectví Leopolda Dobrzenského bezděčně vyvrací i dnes tradované představy o všeobecně rozšířeném a solidárním chování nositelů šlechtických ctností. Neméně tvrdý je autorčin odsudek imigrační politiky západních států, která se až na malé výjimky týkala výběru pouze zdravých a silných lidí, vhodných na namáhavou manuální práci: „Některí úředníci dokonce kontrolovali svaly, zuby a oči. Ti, co nosili brýle, měli smůlu. Západní země zrušily otroctví před mnoha lety. Jednání těchto lidí mě proto naprosto konsternovalo a zhnusilo.“ (s. 103) Nedůstojné zacházení s emigranty zažili čeští šlechtici i jinde, zvláště ve Francii, kde na ně místní lidé nazírali jako na vetřelce a „cikány“ (s. 114).

Při vyprávění o době emigrace podává Leopold Dobrzenská řadu cenných informací o adaptabilitě české šlechty v extrémních podmínkách totálního zbídačení, kdy dřívější majitelé zámků a panství přijímali nejnáročnější manuální práce a spokojovali se s nouzovým bydlením, jen aby zajistili přežití své rodině s dětmi. Jelikož neměli perspektivu v západní Evropě, hledali řešení ve vystěhování kamkoli, kde by byli přijati a získali zaměstnání, konkrétně rodina Dobřenských se orientovala na možnosti mezi Habeši, Brazílií a Novým Zélandem. Nakonec se podařilo vystěhování do Kanady, kde se manželskému páru s několika malými dětmi podařilo zajistit nuzné živobytí přijetím zaměstnání obchodního cestujícího a uklízečky. V pamětech jsou zkušenosti ze čtyř desetiletí kanadského pobytu

popsány věcně, v prostém chronologickém sledu rodinných a společenských událostí významnějších i epizodických. Vzpomínky na existenční starosti a postupné budování solidnějšího postavení doplňují cenné údaje o české krajaňské komunitě a zvláště o vztazích k dalším šlechtickým exulantům z Československa a z dalších zemí za železnou oponou. Se smyslem pro detail podává Leopold Dobrzenská charakteristiku desítek osob, které poznala a jež svou činností přinejmenším v drobnostech ovlivnily život v Kanadě nebo v tamní české komunitě. Závěrečný oddíl je věnován devadesátým letům 20. století a problémům s navrácením šlechtického majetku. Obecnější význam mají úvahy o restitučních jednáních a o nesnázích se záchranou zpustlých budov, zejména barokního zámku v Cholticích, někdejšího sídla rodu Dobřenských, stejně jako popis kroků, jež umožnily návrat šlechty k někdejším majetkům. Pro navázání kulturní kontinuity s prostředím, do něhož navrátil se šlechtici více než čtyři desetiletí nevstoupili, bylo důležité poznání českého historického kontextu – v tomto ohledu autorka oceňuje úlohu tehdy mladého pardubického historika Petra Vorla jako důvěrného znalce východočeských památkových objektů.

Snahou Leopolda Dobrzenského bylo zařazení vlastních vzpomínek do obecného rámce české, evropské či světové historie. Při tom se bezděky dopustila nepřesností při charakteristice československé diplomacie, českého podílu na bitvě o Británii, německé kapitulace na konci druhé světové války atd. Univerzita Pardubice přistoupila k edici jako k dokumentu, v němž si autorka nepřála cokoli upravovat. Zde by však přece jen bylo stálo za úvahou, zda by celé publikaci neprospěly věcné vysvětlivky,

které by některá tvrzení uvedly na pravou míru. Kritický čtenář ovšem slabší místa snadno odhalí a rektifikuje, takže badatelské využití memoárů Leopolda Dobrzenského z Lobkowicz tím nebude omezeno. Rychlé orientaci v textu by však byl pomohl osobní, zeměpisný a možná i věcný rejstřík.

Celkově si tato edice zaslouží uznání jako významný pramenný příspěvek k poznání úlohy šlechty v českých dějinách 20. století a k jejímu docenění. Zvláště jí bude možno využít při studiu národní orientace šlechticů, jejich podílu na protinacistickém boji, postoje k vlasti a exilu a posléze k restituci majetku a začlenění do polistopadové české společnosti. Paměti Leopolda Dobrzenského mohou poskytnout řadu dílčích údajů rovněž badatelům o protikomunistické emigraci a zvláště o české komunitě v Severní Americe.

Jaroslav Pánek

Francesco LEONCINI et alii

Dubček. Il socialismo della speranza. Immagini della Primavera cecoslovacca
Roma, Gangemi Editore 2018, 80 s.,
ISBN 978-88-492-3645-3.

Zajímavá, byť útlá kolektivní monografie sepsaná pod vedením historika Francesca Leonciniho, profesora dějin střední Evropy na Università Ca' Foscari v Benátkách, se zabývá osobností výrazného představitele Pražského jara a reformního komunismu šedesátých let 20. století Alexandra Dubčeka. Francesco Leoncini se věnuje dějinám Československa již od 70. let. Publikoval k nim celou řadu zajímavých prací, např. *Sudety a sebeurčení 1918–1919* (*I Sudeti e l'auto-determinazione 1918–1919*, Padova 1973), *Sudetská otázka 1918–1938* (*La questione*

dei Sudeti 1918–1938, Padova 1976), *Problém německých menšin mezi dvěma světovými válkami* (*Il problema delle minoranze tedesche tra le due guerre*, Bologna 1980) či *Alexander Dubček a Jan Palach* (*Alexander Dubcek e Jan Palach. Protagonisti della storia europea*, Soveria Mannelli 2009). Do italštiny též přeložil některé Husovy listy z Kostnice či Masarykovu *Novou Evropu*.

V recenzované publikaci, pojmenované *Dubček, socialismus naděje* s podtitulem *Obrazy Pražského jara v Československu*, představují autoři proměny československé společnosti v dramatickém období od ledna do srpna 1968. Vyvrcholením příběhu se stává vpád vojsk Varšavské smlouvy do země. Jádrem textu je stručný životopis Alexandra Dubčeka z pera Francesca Leoncina. Ten sleduje Dubčekovo dětství v SSSR, návrat na Slovensko (1938), kde se vyučil strojním zámečníkem a posléze se zapojil do slovenského národního povstání. Dubček postupně stoupal po stranickém žebříku a již roku 1963 se stal prvním tajemníkem Komunistické strany Slovenska (KSS), o pět let později prvním tajemníkem Ústředního výboru Komunistické strany Československa a symbolem Pražského jara.

Zde Dubčekův portrét končí: v knize již není řečeno, že v srpnu 1968 Dubček podepsal tzv. moskevský protokol, v dubnu následujícího roku rezignoval na funkci prvního tajemníka ÚV KSČ a poté jako předseda Národního shromáždění podepsal tzv. pen-drekový zákon, který posloužil jako zákonný podklad normalizačních perzekucí.

V dalších kapitolkách se autoři věnují některým aspektům společensko-kulturního života v Československu v komunistickém období. Boloňský profesor ekonomie Guido Gambetta se v textu „Alexander Dubček a Univerzita“ zabývá pozadím uděle-

ní titulu *doktor honoris causa* Alexandru Dubčekovi na Boloňské univerzitě v listopadu 1988. Valentina Fava se v kapitole „Časopis Ventil a příliš krátké Pražské jaro mladoboleslavských dělníků“ soustředí na šíření idejí obrodného procesu mezi dělníky mladoboleslavské škodovky. Publikaci uzavírá text „Pražská lekce“ německého spisovatele Güntera Grasse, nositele Nobelovy ceny, který pronesl v Brazílii v létě 1968, aby protestoval proti sovětské okupaci Československa.

Monografie obsahuje základní přehled událostí společensko-politického života let 1968–1970 i stručný přehled literatury včetně české. Zajímavým doplňkem knihy je šedesát černobílých snímků italského fotografa Rodriga Paise (1930), který pobýval v Praze v dubnu a květnu 1968.

Marek Šmíd

Barbora PECKOVÁ – Lucie RAJLOVÁ – Jiří PEŠEK (edd.)

Historie zrozená z rozhovoru. Interview ve výzkumu soudobých dějin

Praha, Fakulta humanitních studií
Univerzity Karlovy 2018, 233 s.,
ISBN 978-80-7571-016-1.

Publikace shrnuje studie vzešlé z tematicky pestré diskuze na téma využití kdysi – nehistorikem – učiněného interview jako pramene ve výzkumu soudobých dějin, jeho možnostech a limitech. V obecné rovině v nich autoři ukazují, jakým způsobem lze v historickém výzkumu přistoupit k využití – někdy relativně dávných – rozhovorů na rozličná témata jako zdrojů poznání, v některých okolnostech podstatně přesahujících původně diskutované téma. Autoři ve studiích vycházeli z publikova-

ných i nepublikovaných rozhovorů i z interview s živými narátory (pamětníky). Snažili se analyzovat a interpretovat proces vzniku jednotlivých interview, analyzovat samotná interview, zkoumat kvalitu a charakter orálně historického pramene, jeho jazyk a motivace či cíle narátorů k poskytnutí rozhovoru. Věnovali se otázce mezi lidské paměti (selektivita vzpomínání, proces zapomínání) a možné vědomé nebo podvědomé manipulaci ze strany subjektu rozhovoru. V této souvislosti autorům studií neušlo ani hledisko analýzy nonverbální komunikace. Vstupními prameny pro jednotlivé studie nebyla jen klasická interview, ale i jejich písemné zredigované přepisy a čistě audio nebo audiovizuální nahrávky. Sborník jednoznačně ukazuje přínosnost orální historie jako kvalitativního výzkumného pramene, který dokáže v rámci procesu zalidnění dějin obohatit klasické formy badání spočívající ve vědecké práci s písemnými prameny. Kombinace obou přístupů pak zaručuje, po provedení objektivní kritiky pramene, mnohovrstevný pohled historika – badatele na danou problematiku a umožňuje mu jiný (subjektivní) vhled do zkoumané látky.

Sborník je v obecné rovině uveden pojednáním Jiřího Peška na téma „Interview jako historický pramen“. V něm autor nastiňuje komplexní aspekty procesu vedení a zpracování orálně historického rozhovoru (pozitiva, negativa) a jeho přímý, do jisté míry nezastupitelný, vliv na výsledný výstup práce historika. Na tuto část navazuje úvod k publikovaným studiím z pera editorek sborníku. V něm jsou strukturálně shrnuty obsahy studií a zmíněny metodologické přístupy všech autorů.

Z hlediska tematického se studie věnují otázkám diskurzu v rozhovorech s komuni-

stickými funkcionáři (Barbora Pecková) či možnostem zkoumání rozhovoru s baletními umělci, jak je demonstrováno na tanečnici Astrid Štúrové (Lucie Rajlová). Další studie pojednává o britských umělcích, kteří byli povoláni za první světové války na frontu s úkolem obrazově zachytit drama tohoto prostředí (Kamil Beer). Renata Košťálová v příspěvku o nacistickém obchodníku uměním Hildebradtovi Gurlittovi využila „interview“ amerických poválečných výslechových protokolů. Zdeněk Beroun zkoumal psaná a vyslovená svědectví JUDr. Evy Kozákové o jejím otci, funkcionáři Národní obce fašistické, Jiřím Branžovském. Tuto nosnou část pak uzavírá studie Martina Bojdy, věnující se filosofii komunikace na základě velkých televizních interview německého filosofa Karla Jasperse.

Na této široké a pestré paletě historických témat autoři příspěvků ilustrují nejrozumnější výhody a úskalí využití rozhovoru jako pramene v bádání soudobých dějin. Klíčovou otázkou, kterou předkládají tyto studie a jejich výzkumné přístupy, je fenomén proměnlivosti rozhovoru. V čase, místě

a ve vztahu narátor / badatel / publikum. Z předložených studií vyplynulo, že orálně historický pramen musí být podroben nejen důkladné kritice, ale i zcela neodmyslitelně též analýze a interpretaci sledovaných témat. Rozhovor je také třeba vždy zařadit do širších souvislostí a kontextů, např. dějinných, psychosociologických atd. Analyzované a interpretované interview pak nenese jen svou obsahovou stopu, ale nespornou úlohu má zároveň proces samotného zrodu pramene jako takového.

V doslovu editorky rekapituluje a zobecňuje zjištěné principy a postupy, ke kterým se autoři ve studiích dopracovali. Kniha je uzavřena medailonky autorů, jmenným rejstříkem a sumářem. Závěrem lze konstatovat, že rozhovor se ukazuje jako jeden z nezastupitelných pramenů pro historické zkoumání dějinných událostí a jejich souvislostí. Orální historie jako výzkumná metoda s velkým potenciálem je velkým přínosem pro práci historika: vede k osvětlení dalších bílých míst soudobých dějin.

Pavel Stehlík